

**UCHWAŁA NR 123/XXXI/2026
RADY GMINY PACYNA**

z dnia 30 kwietnia 2026 r.

**w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami
Gminy Pacyna na lata 2026-2029**

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 oraz art. 7 ust 1 pkt 9 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2025 r. poz. 1153) oraz art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i o opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r. poz. 1292) uchwała się, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się „Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Pacyna na lata 2026-2029” w brzmieniu stanowiącym załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Pacyna.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega publikacji w Dzienniku Urzędowym Województwa Mazowieckiego.

Przewodnicząca Rady Gminy

Beata Kowalska

Załącznik do uchwały nr 123/XXXI/2026
Rady Gminy Pacyna
z dnia 30 kwietnia 2026 r.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY PACYNA NA LATA 2026 - 2029

Wykonawca:
GEZPRO Daniel Wiśniewski
ul. Traktorowa 50/25
87-100 Toruń

Zamawiający:
Urząd Gminy w Pacynie
ul. Wyzwolenia 7
09-541 Pacyna

Pacyna, 2026 r.

WYKAZ SKRÓTÓW UŻYTYCH W OPRACOWANIU

AZP – Archeologiczne Zdjęcie Polski,
EFRR – Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego,
EFS – Europejski Fundusz Społeczny,
GEZ – Gminna Ewidencja Zabytków,
GBP – Gminna Biblioteka Publiczna,
GPONZ – Gminny Program Opieki nad Zabytkami,
GUS – Główny Urząd Statystyczny,
Dz. U. – Dziennik Ustaw,
KEZAL – Karta Ewidencyjna Zabytku Archeologicznego Lądowego,
KGW – Koło Gospodyń Wiejskich,
KOWR – Krajowy Ośrodek Wsparcia Rolnictwa,
KSRR – Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego,
MKIDN – Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
NID – Narodowy Instytut Dziedzictwa,
MPZP – Miejskowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego,
SWOT – ang. Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats (mocne, słabe strony, szanse i zagrożenia),
UG – Urząd Gminy,
WKZ – Wojewódzki Konserwator Zabytków,
WUOZ – Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków.

SPIS TREŚCI

1. WSTĘP	5
1.1. Podstawowe zagadnienia.....	6
1.2. Metodologia opracowania	8
2. PODSTAWA PRAWNA OPACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	9
3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE	10
4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	11
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	11
4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu	14
5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	20
5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy.....	20
5.2. Charakterystyka gminy i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy	21
5.2.1. Położenie gminy.....	21
5.2.2. Charakterystyka społeczno-gospodarcza.....	24
5.2.3. Charakterystyka przyrodnicza.....	26
5.2.4. Zarys historii gminy.....	27
5.2.5. Krajobraz kulturowy.....	35
5.2.6. Zabytki nieruchomości	37
5.2.7. Zabytki ruchome	37
5.2.8. Zabytki archeologiczne	40
5.2.9. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych.....	47
5.2.10. Dziedzictwo niematerialne	48
5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony.....	54
5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków.....	60
5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy	66
6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY – ANALIZA SWOT	76
7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE	77
7.1. Priorytety gminnego programu opieki nad zabytkami.....	78
7.2. Kierunki działań gminnego programu opieki nad zabytkami	78
7.3. Zadania gminnego programu opieki nad zabytkami	78
8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI ..	82
9. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	82
10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	84
11. REALIZACJA I FINANSOWANIE PRZEZ GMINĘ ZADAŃ Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTKÓW.	89

12. BIBLIOGRAFIA.....	90
13. SPISY	92
13.1. Spis tabel	92
13.2. Spis rycin.....	92
13.3. Spis wykresów	92
13.4. Spis fotografii.....	92
14 ANEKSY	94

1. WSTĘP

Przedmiotem opracowania jest Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Pacyna na lata 2026-2029 (dalej GPOnZ, Program), który jest zgodny z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jest to pierwsza edycja gminnego programu opieki nad zabytkami (pierwszy tego typu dokument własny gminy).

Program jest podstawowym dokumentem w sferze zarządzania dziedzictwem kulturowym Gminy Pacyna, a także elementem polityki samorządowej w części dotyczącej zabytków z terenu gminy. Odnosi się do zasobów własnych gminy, jak i tych, które stanowią własność innych podmiotów, które znajdują się na terytorium gminy. Program ma charakter strategiczny, jego celem jest ochrona i opieka nad zabytkami oraz wykorzystanie lokalnych potencjałów dziedzictwa kulturowego. Jego skuteczne wdrażanie przyczyni się do polepszenia stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków, rozwoju społeczno-gospodarczego gminy oraz poprawy jakości życia mieszkańców. Program ma również charakter edukacyjny i powinien być znany szerszemu gronu odbiorców, nie tylko właścicielom zabytków, ale także wszystkim mieszkańcom, którzy żyją i obcują na co dzień w otoczeniu substancji zabytkowej. GPOnZ składa się z 3 głównych faz:

- poznawczej;
- analiz i wniosków;
- programowania.

Rozdziały 2 oraz 3 dotyczą podstaw i uwarunkowań prawnych. W tej części wskazano na główne dokumenty prawne odnoszące się do ochrony zabytków. Wskazane ustawy i rozporządzenia opracowane zostały na stopniu krajowym i przedstawiają nadrzędne rozwiązania dla obiektów zabytkowych. Jest to jednocześnie podstawowa i nadrzędna faza poznawcza przepisów odnoszących się do zabytków.

W rozdziale 4 i 5 również opisano fazę pierwszą. Jest ona punktem wyjścia, rozpoznania oraz zgeneralizowania szeregu wiadomości na temat dziedzictwa kulturowego na szczeblu gminy oraz na szczeblach wyższych w nawiązaniu do ogólnych zasad programowania związanych z dziedzictwem kulturowym. Ww. rozdziały są najbardziej obszerne. Przeanalizowane zostały dokumenty o charakterze strategicznym oraz planistycznym, z podziałem na uwarunkowania zewnętrzne (poziom kraju, województwa i powiatu) oraz wewnętrzne (poziom gminy), które stanowiły podstawę do opracowania kolejnych dwóch faz. Ponadto pogłębionej analizie poddano dziedzictwo kulturowe gminy z rozróżnieniem na dziedzictwo materialne oraz niematerialne. Opisano historię gminy oraz ważniejszych miejscowości, krajobraz kulturowy w nawiązaniu do historycznego osadnictwa, układów przestrzennych, zabytki ruchome oraz zabytki nieruchome. Te ostatnie podzielono na nieruchome zabytki archeologiczne oraz nieruchome zabytki architektury i budownictwa. Zaszeregowaniu poddano także zabytki nieruchome ze względu na swoją przynależność do rejestru zabytków oraz gminnej ewidencji zabytków, która jest stanem wyjściowym do rozpoznania dziedzictwa kulturowego gminy, a zarazem opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami. W sposób szczególny pogłębionej diagnozie poddano obiekty zabytkowe znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków zarówno pod względem ilościowym, jak i jakościowym. Ocenie poddano z osobna każdą z charakterystycznych grup obiektów. Najważniejsze zabytki opisano szczegółowo w osobnym podrozdziale.

W rozdziale 6 przedstawiono fazę analiz i wniosków. Poprzez analizę SWOT wskazano mocne strony, słabe strony, szanse oraz zagrożenia dla dziedzictwa kulturowego gminy. Pogłębiona analiza

dziedzictwa kulturowego gminy oparta została na dokumentach planistycznych i strategicznych, gminnej ewidencji zabytków, otoczeniu kulturowym oraz własnych spostrzeżeniach i adnotacjach.

Rozdział 7, 8 i 9 poświęcono programowaniu, w którym to znalazły się priorytety, kierunki działań i zadania wraz z instrumentarium oraz kryteriami oceny realizacji gminnego programu. W fazie programowania określono zasadnicze kierunki działań i zadań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami. W fazie tej wskazano również na możliwość finansowania części wyznaczonych zadań w programie ze źródeł zewnętrznych, jak i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków.

Przedstawiono również podstawowe zagadnienia związane z ochroną i opieką nad zabytkami, obowiązujące ramy prawne, a także załączono aneksy w postaci wykazu nieruchomości zabytków architektury i budownictwa oraz nieruchomości zabytków archeologicznych.

Program wzbogacono o liczne ryciny, tabele, wykresy, mapy oraz zdjęcia ukazujące wybrane obiekty zabytkowe.

Zrównoważone zarządzanie dziedzictwem kulturowym pozwoli na rozwój gminy przy jednoczesnym jego poszanowaniu i wykorzystaniu. Same zaś zabytki jako zasób nieodnawialny poprzez odpowiednią, długofalową politykę gminy przetrwają na rzecz przyszłych pokoleń, które również będą mogły ich doświadczać tak samo jak obecni mieszkańcy gminy.

1.1. Podstawowe zagadnienia

W Programie znajdują się podstawowe pojęcia specjalistyczne związane z szeroko rozumianym dziedzictwem kulturowym. Poniżej podano kilka przykładów na podstawie Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, a także wybranych pojęć zamieszczonych na portalu <http://samorząd.nid.pl/>.

AZP – Archeologiczne Zdjęcie Polski. Program badawczy rozpoczęty w 1978 roku, polegający na metodycznym ewidencjonowaniu stanowisk archeologicznych na terenie Polski metodą badań powierzchniowych. Obszar kraju został podzielony na obszary w kształcie prostokąta, o powierzchni 37,5 km² każdy. Obszary zostały ponumerowane i po kolei poddano je metodycznej prospekcji powierzchniowej. Wynikiem prospekcji obszaru jest zaewidencjonowanie w postaci kart zabytków (KEZAL – kart ewidencji zabytku archeologicznego i lądowego) wszystkich stanowisk archeologicznych zlokalizowanych w terenie. Wyniki badań AZP przekształcone zostały w wojewódzką i krajową ewidencję zabytków archeologicznych. Współcześnie prowadzone badania AZP służą prowadzeniu i aktualizacji krajowej i wojewódzkiej ewidencji zabytków w zakresie archeologii.

Badania archeologiczne – działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego.

Badania architektoniczne – działania ingerujące w substancje zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń.

Dominanta przestrzenna – element przestrzeni o niezakłóconej ekspozycji; obiekt budowlany (grupa obiektów) lub obiekt naturalny wyraźnie odróżniający się od otaczającej zabudowy formą lub gabarytami, posiadający czytelną i zasadniczą wartość kompozycyjną lub estetyczną.

Funkcja stanowiska archeologicznego – sposób użytkowania stanowiska w przeszłości, np. cmentarzysko, osada, miejsce wymiany handlowej, miejsce kultu.

Historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny – przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg.

Historyczny zespół budowlany – powiązana przestrzennie grupa budynków wyodrębniona ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi.

Konserwacja zabytków (prace konserwatorskie) – działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tego procesu. Podstawowym celem prowadzenia prac konserwatorskich jest ocalenie materii i formy obiektu zabytkowego dla przyszłych pokoleń (...).

Krajobraz kulturowy – przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze.

Otoczenie – teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Prace konserwatorskie – działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań.

Prace modernizacyjne (modernizacja zabytku) – unowocześnienie, uwspółcześnienie obiektu. W przypadku budynków i budowli zabytkowych, wbrew pozorom, ten typ prac jest prowadzony bardzo często w związku z adaptacją do nowych funkcji lub utrzymaniem w obiekcie pierwotnego sposobu użytkowania, a także przystosowaniem go do obecnej roli.

Renowacja zabytków – przywrócenie oraz utrzymanie estetycznego wyglądu obiektu zabytkowego. Każdorazowo renowacja powinna być prowadzona z uwzględnieniem aktualnej wiedzy o historycznym wyglądzie i formie obiektu. Typowymi pracami renowacyjnymi są odmalowanie elewacji albo wnętrza budynku zabytkowego, uzupełnienie zieleni niskiej w zabytkowym zespole zieleni (np. trawników, łąk kwietnych). Renowacja zabytku nie powinna prowadzić do naruszenia substancji zabytkowej lub doprowadzenia obiektu do wyglądu ahistorycznego.

Remont zabytku (prace remontowe przy zabytku) – rodzaj robót budowlanych przy zabytku nieruchomym, których celem jest odtworzenie stanu pierwotnego. Możliwe jest używanie materiałów innych niż te, które zostały zastosowane pierwotnie. Remont polega na wymianie elementów zużytych, zniszczonych lub uszkodzonych. W przypadku budynków i budowli zabytkowych obejmuje zazwyczaj prace polegające na naprawach lub wymianie elementów wtórnych albo intensywnie użytkowanych, których wartość zabytkowa jest niewielka bądź jej nie mają, a w obecnym stanie technicznym negatywnie wpływają na estetykę i funkcjonalność obiektów. Najczęściej spotykane remonty w obiektach zabytkowych obejmują elementy dachów i więźby dachowe, wnętrza mieszkań pozbawionych detalu architektonicznego, klatki schodowe nie wymagające prac konserwatorskich, instalacje, izolacje przeciwwilgociowe fundamentów.

Restauracja zabytków (prace restauratorskie) – dziedzina szeroko pojętej konserwacji zabytków, pojęcie odnosi się do prac mających na celu przywrócenie dawnej, pierwotnej formy obiektowi zabytkowemu. Każdorazowo musi być poprzedzona badaniami architektonicznymi, konserwatorskimi oraz kwerendą archiwalną, która jest koniecznym elementem dla rozpoznania wartości zabytku i zrozumienia jego historii. Prowadzi do zniszczenia późniejszych nawarstwień, dlatego może być prowadzona jedynie w przypadku wyraźnie niższej wartości obecnej formy zabytku od kształtu obiektu, do którego planujemy wrócić. Powinna być prowadzona z użyciem zachowanych oryginalnych elementów.

Rewaloryzacja zabytków – przywrócenie wartości zabytku, w szczególności walorów użytkowych oraz wyeksponowanie wartości obiektu. Pojęcie używane głównie w odniesieniu do zabytków architektury i budownictwa oraz urbanistyki. Rewaloryzacja łączy w sobie działania konserwatorskie adaptacyjne

w celu ocalenia, a nawet przywrócenia wartości obiektu zabytkowego i przystosowania go do pełnienia nowej funkcji bądź utrzymania pierwotnego sposobu użytkowania, przy spełnieniu potrzeb współczesnych użytkowników, w sposób nie naruszający najważniejszych wartości zabytku.

Roboty budowlane przy zabytku lub w jego otoczeniu – pojęcie zdefiniowane w prawie budowlanym, polegające na budowie, rozbiórce, modernizacji, montażu, rozbudowie, nadbudowie i przebudowie obiektu budowlanego objętego ochroną konserwatorską. W przypadku obiektów wpisanych do rejestru zabytków remont wymaga uzyskania pozwolenia odpowiedniego konserwatora zabytków w oparciu o projekt budowlany albo wyciąg z tego projektu przygotowany w celu oceny wpływu inwestycji na zabytek.

Stanowisko archeologiczne – miejsce, gdzie w ziemi, na jej powierzchni lub pod wodą znajdują się ślady obecności człowieka w przeszłości, które mają charakter zabytkowy. W przepisach prawa stanowisko archeologiczne nazwane jest nieruchomym zabytkiem archeologicznym.

Strefa ochrony konserwatorskiej – wyznaczony granicami obszar, na którym obowiązują określone ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków. Strefy ochrony konserwatorskiej definiowane są przez swoje cechy (zawartość i wyróżniki) oraz cele, dla których zostały wyznaczone.

Sylweta (panorama) – rozległy widok obserwowany ze znacznej odległości, często z punktu lub ciągu widokowego – prezentujący obiekty budowlane, zielen i obiekty naturalne (w tym ukształtowanie terenu), wzajemnie dostosowanych do siebie pod względem estetycznym i tworzących czytelną spójną formę krajobrazową.

Termomodernizacja – modernizacja mająca na celu poprawę warunków termicznych budynku, zmniejszenie zapotrzebowania i zużycia energii. W obiektach zabytkowych zazwyczaj możliwa w ograniczonym stopniu ze względu na wartości zabytkowe obiektu. Na ogół dopuszczalny zakres prac termomodernizacyjnych obejmuje docieplenie dachu, stropu najwyższej kondygnacji, poprawę izolacyjności albo wymianę stolarki i ślusarki, docieplenie fundamentów (...).

Warstwa kulturowa – nawarstwienie ziemne powstałe na skutek działalności człowieka w przeszłości.

Zabytek – nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Zabytek archeologiczny – zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem.

Zabytek nieruchomy – nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości o cechach j.w.

Zabytek ruchomy – rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych o cechach j.w.

1.2. Metodologia opracowania

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Pacyna na lata 2026-2029 opracowano na podstawie gminnej ewidencji zabytków, która jest punktem wyjścia i podstawowym źródłem wiedzy na temat zabytków w gminie.

Prace terenowe dotyczące aktualizacji gminnej ewidencji zabytków przeprowadzone zostały w kwietniu 2025 r. i pozwoliły zweryfikować faktyczny stan zachowanego dziedzictwa. Mieszkańcy gminy zostali poinformowani o prowadzonych pracach poprzez zamieszczenie ogłoszenia na stronie internetowej gminy oraz na facebooku gminy. Ponadto w miejscowościach, w których przeprowadzono inwentaryzację, rozwieszono na tablicach ogłoszeń plakaty informacyjne. Także na stronie biuletynu

informacji publiczne Gminy zamieszczono ogłoszenie w sprawie opracowania gminnej ewidencji zabytków.

Gminna ewidencja zabytków z terenu Gminy Pacyna opracowana została po przeprowadzeniu badań terenowych celem uzyskania odpowiednich materiałów do jej sporządzenia. Podczas prac terenowych przydatne okazały się rozmowy z właścicielami zabytków, którzy przedstawiali ich historie.

Gminna Ewidencja Zabytków Gminy Pacyna w postaci zbioru kart adresowych zarówno stanowisk archeologicznych, jak i zabytków nieruchomości otrzymała pozytywną opinię Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków pismem z dn. 25 sierpnia 2025 r. (znak: DP.5133.4.4.2025.MZ) i w chwili obecnej jest w trakcie procedury jej przyjęcia nowym Zarządzeniem.

Celem uzyskania odpowiednich materiałów do sporządzenia GPOnZ zaznajomiono się z materiałami dotyczącymi Gminy Pacyna będącymi w zasobach NID. Ponadto przeprowadzono research terenowy za pomocą ogólnodostępnych baz danych, map oraz platform mapowych i terenowych. Pozyskano dane z banku danych lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego oraz z pozostałych stron internetowych, które wykorzystano w niniejszym opracowaniu. Przy opracowaniu dokumentu wykorzystano fachową literaturę, w tym książki, publikacje i przewodniki lokalne związane z Gminą Pacyna. Podczas prac terenowych odwiedziono Gminną Bibliotekę Publiczną w Pacynie oraz Szkołę Podstawową im. J. Kusocińskiego w Pacynie.

Część programową opracowano na podstawie analizy aktualnych dokumentów strategicznych i planistycznych, obserwacji własnych oraz ścisłej współpracy z pracownikami Urzędu Gminy w Pacynie.

Projekt Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Pacyna na lata 2026-2029 został przekazany do WUOZ, Delegatura w Płocku celem pozytywnego zaopiniowania. Po uchwaleniu przez Radę Gminy Pacyna zostanie opublikowany w Dzienniku Urzędowym Województwa Mazowieckiego. W dalszym etapie zostanie rozpowszechniony wśród mieszkańców gminy, np. poprzez zamieszczenie go na stronie internetowej gminy.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Pacyna na lata 2026-2029 uwzględnia wymogi zawarte w poradniku metodycznym – „Gminny Program Opieki nad Zabytkami” oraz założenia przyjęte w opracowaniu „Dziedzictwo obok Mnie – poradnik zarządzania dziedzictwem w gminach”.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Obowiązek wykonania programu opieki nad zabytkami, określony został w art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. W ust. 1 wskazano: „Zarząd województwa, powiatu lub **wójt** (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub **gminny** program opieki nad zabytkami.” W ust. 2 znajdują się cele jakie powinny znaleźć się w gminnym programie opieki nad zabytkami, tj.:

- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;

- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Z kolei ustawa o samorządzie gminnym z dnia 8 marca 1990 r. narzuca na organ gminy realizację zadań własnych. W art. 7 ust. 1 pkt. 9 wskazano, że „Zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.”

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Pacyna na lata 2026-2029 nie posiada statusu aktu prawa miejscowego.

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE

Zabytki zostały objęte ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela (art. 5, art. 6 ust. 1 i art. 86 Konstytucji RP). Głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Wykonywanie zadań w zakresie kultury i ochrony zabytków jest ustawowym zadaniem samorządów. Obowiązujące uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami to:

- 1) Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 1997 roku Nr 78 poz. 483 ze zm., z dnia 2 kwietnia 1997 r.).
- 2) ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 roku poz. 1292 ze zm.).
- 3) ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2025 roku poz. 1153 ze zm.).

Inne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami znajdują się w wielu obowiązujących ustawach:

- 1) ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2024 roku, poz. 1130 ze zm.).
- 2) ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. z 2025 roku, poz. 418 ze zm.).
- 3) ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2025 roku, poz. 647 ze zm.).
- 4) ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2026 roku, poz. 13).
- 5) ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2024 roku., poz. 1145 ze zm.).
- 6) ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2024 roku, poz. 87 ze zm.).
- 7) ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. z 2025 roku, poz. 1338 ze zm.).
- 8) ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (Dz. U. z 2024 roku, poz. 278).

- 9) ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (z. U. z 2025 roku, poz. 1590).
- 10) ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (Dz. U. z 2018 roku, poz. 2337).
- 11) ustawa z dnia 19 grudnia 2009 r. o partnerstwie publiczno – prywatnym (Dz. U. z 2023 roku, poz. 1637).

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach zostały określone w:

- 1) ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 2022 roku, poz. 385).
- 2) ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2022 roku, poz. 2393).

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. z 2020 roku, poz. 164 ze zm.).

Uregulowania prawne dotyczące zabytków i dziedzictwa kulturowego znajdują się również w poniższych rozporządzeniach:

- 1) rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 23 sierpnia 1990 r. w sprawie rozszerzenia zakresu celów Funduszu Kościelnego (Dz. U. z 1990 roku, Nr 61, poz. 354).
- 2) rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 roku w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2021 roku, poz. 56).
- 3) rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. z 2021 roku, poz. 81).
- 4) rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2024 roku, poz. 1462).
- 5) rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 roku, nr 212, poz. 2153).

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

W podrozdziale 4.1. oraz 4.2. przedstawiono te dokumenty strategiczne, które obowiązują w ramach czasowych odpowiadających Gminnemu Programowi Opieki nad Zabytkami Gminy Pacyna na lata **2026-2029**.

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Podrozdział zawiera informacje o strategicznych celach polityki państwa i uwarunkowaniach formalnoprawnych w sferze ochrony zabytków. Analizie poddano relacje gminnego programu opieki

nad zabytkami z dokumentami sporządzanymi na poziomie krajowym. Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Pacyna jest zbieżny ze strategicznymi celami państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami.

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026

Uchwałą nr 242 Rady Ministrów z dnia 8 grudnia 2023 r. przyjęto Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026. Program jest głównym dokumentem strategicznym określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów. Dokonano w nim diagnozy stanu ochrony zabytków w Polsce w trzech podstawowych obszarach:

1. Organizacja i zadania organów ochrony zabytków w Polsce.
2. Stan zachowania zabytków w Polsce – rola i znaczenie form ochrony zabytków oraz systemów informacji o zabytkach.
3. Komunikacja, porozumienie i współpraca w obszarze ochrony zabytków w Polsce.

Jako cel główny wyznaczono „zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce”, który realizowany będzie przez trzy cele szczegółowe dotyczące:

- weryfikacji wybranego zasobu zabytków i wzmocnienie narzędzi ochrony dziedzictwa o wyjątkowej wartości;
- wzmocnienia potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków;
- roli zabytków w zrównoważonym rozwoju (edukacja i partycypacja).

Cele składają się na kierunki działań, a te zostały podzielone na zadania. Przyjęte do realizacji zadań kierunki działań to:

- podnoszenie wiedzy o wybranych grupach zasobu zabytkowego kraju;
- ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości;
- realizacja międzynarodowych zobowiązań;
- cyfryzacja procesów administracyjnych;
- wzmacnianie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków;
- reforma finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych;
- edukacja – podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.

Przedstawiono karty zadań wraz z opisami szczegółowymi, opisem wskaźników celu projektu oraz harmonogramem projektu. W rozdziale siódmym podano plan finansowy, zaś w kolejnym system wdrażania, monitoringu i ewaluacji Programu. Krótko scharakteryzowano zarządzanie ryzykiem oraz dołączono załączniki takie jak:

- zabytki nieruchome wpisane na Listę Dziedzictwa UNESCO;
- zabytki nieruchome uznane za pomnik historii;
- zestawienie zabytków nieruchomych;
- zestawienie zabytków archeologicznych;
- zestawienie zabytków ruchomych;
- spis WKZ i delegatur;
- spis porozumień.

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2030

Uchwałą nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r. przyjęto Strategię Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030. Strategia jest jednym z elementów kompleksowej modernizacji systemu zarządzania rozwojem kraju. Dokument składa się z części diagnostycznej, w której omówiono 3 obszary:

1. Współdziałanie – społeczeństwo obywatelskie.
2. Kultura – tożsamość i postawy obywatelskie.
3. Kreatywność – potencjał kulturowy i kreatywny.

W obszarze nr 2 wskazano na zły stan zabytków oraz niewykorzystany potencjał szlaków kulturowych. Tylko niespełna 1/3 obiektów zabytkowych figurujących w rejestrze nie wykazuje objawów zniszczenia, które uzasadniałyby konieczność przeprowadzenia ingerencji remontowych. Ponad 70% zarejestrowanych obiektów oceniono jako wykazujące objawy zniszczenia. W dokumencie podano także liczbę zabytków rejestrowych z podziałem na województwa, a także podkreślono potrzebę tworzenia szlaków kulturowych, które prowadzić będą do rozwoju turystyki kulturowej. W dalszej części dokumentu wyznaczone zostały cele, kierunki i narzędzia realizacji. Głównym celem Strategii jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Będzie on realizowany poprzez trzy cele szczegółowe:

1. Zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne.
2. Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich.
3. Zwiększenie wykorzystania potencjału kulturowego i kreatywnego dla rozwoju.

Dla każdego celu szczegółowego wyznaczono priorytety oraz kierunki interwencji. W ramach celu szczegółowego nr 2 wyróżniono następujące priorytety:

- 2.1 Tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze.
- 2.2 Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury.
- 2.3 Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury.
- 2.4 Umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę.
- 2.5 Wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

Szczególnie istotny jest priorytet 2.2. Jednym z kluczowych zadań państwa w tym obszarze jest dalsze inwestowanie w zachowanie obiektów zabytkowych oraz usprawnianie systemu ochrony zabytków. W tym celu realizowany będzie projekt strategiczny pn. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami. Jednym z priorytetowych działań w omawianym obszarze będzie wsparcie zabytków uznanych za Pomniki Historii przez Prezydenta RP. W dokumencie wskazano także wykaz projektów strategicznych oraz system realizacji, wskaźniki, ramy finansowe i wymiar terytorialny. W projektach strategicznych znalazły się takie zadania jak:

- Digitalizacja i Rozwój Kultury Cyfrowej (obejmujący zasób muzeów, czy zabytki);
- Dziedzictwo Buduje Wspólnotę;
- Zintegrowany system promocji kultury polskiej za granicą;
- Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami;
- Rozwój Turystyki Kulturowej.

W ostatniej części Strategii podano, że wyzwaniem w obszarze kultury i dziedzictwa narodowego jest ciągle niewykorzystany potencjał szlaków kulturowych oraz zabytków i Pomników Historii.

Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030

Uchwałą nr 102 Rady Ministrów z dnia 17 września 2019 r. przyjęto Krajową Strategię Rozwoju Regionalnego 2030. KSRR jest podstawowym dokumentem strategicznym polityki regionalnej państwa

w perspektywie do 2030 r. Składa się z następujących merytorycznie rozdziałów: Wyzwania rozwojowe kraju w ujęciu regionalnym do 2030 roku w świetle analiz terytorialnych, Polityka regionalna 2030, Cel główny i cele szczegółowe polityki regionalnej do 2030 roku, System realizacji KSRR, Ramy finansowe krajowej strategii rozwoju regionalnego, Monitorowanie i ewaluacja. Celem głównym KSRR jest *efektywne wykorzystanie endogenicznych potencjałów terytoriów i ich specjalizacji dla osiągnięcia zrównoważonego rozwoju kraju, co stworzyć będzie warunki do wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym osiągnięciu spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym*. Wyznaczono 3 cele szczegółowe:

Cel 1. Zwiększenie spójności rozwoju kraju w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym.

Cel 2. Wzmacnianie regionalnych przewag konkurencyjnych.

Cel 3. Podniesienie jakości zarządzania i wdrażania polityk ukierunkowanych terytorialnie.

W ramach Celu 1 poprzez kierunek inwestycji nr 5. Rozwój infrastruktury wspierającej dostarczanie usług publicznych i podnoszącej atrakcyjność inwestycyjną obszarów wskazano, że infrastruktura społeczna będzie bardziej dostępna, obejmie nie tylko infrastrukturę w ramach służby zdrowia oraz edukacji, ale również obiekty turystyczne, sportowe, tereny rekreacyjne oraz zabytki i miejsca kultury. Szczególnie istotne będzie realizowanie działań w tym zakresie na obszarach małych miast i na wsi, gdzie poziom dostępności przestrzennej jest zdecydowanie niższy niż w pozostałej części kraju. Ponadto wspierane będą różnego rodzaju działania w ramach celu nr 2, np. promocja i kultywowanie niematerialnego dziedzictwa kulturowego na obszarach wiejskich, zwiększanie dostępu mieszkańców tych obszarów do dóbr i usług kultury, rozwijanie przemysłu kreatywnego oraz zwiększanie wykorzystania technik teleinformatycznych w dostępie do dóbr kultury.

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

W podrozdziale dokonano analizy opracowań strategicznych i planistycznych sporządzonych dla obszaru województwa mazowieckiego i powiatu gostynińskiego pod kątem znaczenia ich zapisów i działań dotyczących dziedzictwa kulturowego Gminy Pacyna. Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Pacyna jest zbieżny ze strategicznymi celami województwa i powiatu w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Powiat Gostyniński nie posiada powiatowego programu opieki nad zabytkami.

Program opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim 2022-2025

Uchwałą nr 1721/267/21 z dnia 26 października 2021 r. Zarząd Województwa Mazowieckiego przyjął Program opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim 2022-2025. Dokument składa się z 3 głównych rozdziałów:

1. Wprowadzenie.
2. Część planistyczna.
3. Część zarządcza.

W części pierwszej przedstawiono podstawę prawną, spójność z dokumentami strategicznymi oraz zadania samorządu województwa wynikające z przepisów prawa. W części drugiej opracowano misję i wizję. Misja opieki nad zabytkami województwa to: *„Podnieść skuteczność opieki nad zabytkami i dziedzictwem niematerialnym w województwie mazowieckim”*. Wizja stanu opieki nad zabytkami 2025 jest obszerna i brzmi następująco: *„Po okresie funkcjonowania Programu opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim 2022 – 2025 w województwie zauważalnie polepszyła się opieka nad zabytkami. Powstało forum gminnych specjalistów opieki nad dziedzictwem kulturowym, podnoszące*

wiedzę i integrujące środowisko w celu wymiany doświadczeń. Coraz lepiej znane i zadbane dziedzictwo regionu jest powodem dumy lokalnych społeczności. Zauważalnie wzrosła świadomość roli i znaczenia tradycji i zabytków kultury materialnej. Zadbano o udokumentowanie mazowieckiego dziedzictwa XX wieku, które w poprzednim okresie nie było wystarczająco znane ani doceniane. Przedstawiciele samorządów i prywatni właściciele zabytków są coraz bardziej świadomi swoich obowiązków związanych z opieką nad nimi. Wzrosła też znajomość narzędzi pomagających zachować ich wzorowy stan. Szczególnie narażone na utratę elementy dziedzictwa niematerialnego coraz częściej znajdują oddanych kontynuatorów.”

W rozdziale drugim wyznaczono obszary strategiczne programu na podstawie zidentyfikowanych problemów:

1. Niewystarczająca świadomość wartości dziedzictwa wśród interesariuszy, niewłaściwe postawy interesariuszy wobec dziedzictwa.
2. Potrzeba dalszej optymalizacji dostępu do środków finansowych na opiekę nad zabytkami.
3. Potrzeba dalszego doskonalenia narzędzi działania w zakresie opieki nad zabytkami.

Obszary strategiczne odpowiadające na kluczowe problemy:

1. Edukacja kształtująca świadomość i postawy.
2. Optymalizacja systemu dostępu do środków.
3. Wypracowanie skutecznych narzędzi działania.

Dla każdego obszaru strategicznego zidentyfikowano następujące cele:

- 1.1 Wsparcie edukacyjne samorządów lokalnych i właścicieli zabytków.
- 1.2 Kształtowanie postawy zainteresowania dziedzictwem.
- 2.1 Zoptymalizowanie systemu dotacji wojewódzkich.
- 2.2 Dbłość o zabytki własne województwa.
- 3.1 Ograniczanie ryzyka utraty najbardziej zagrożonych elementów dziedzictwa.
- 3.2 Wzmocnienie potencjału promocyjnego zabytków

W rozdziale trzecim opisano proces wdrażania programu, w tym strukturę zarządzania programem, procesy zarządcze oraz monitoring realizacji programu.

Strategia rozwoju województwa mazowieckiego 2030+

Uchwałą nr 72/22 z dnia 24 maja 2022 r. Sejmik Województwa Mazowieckiego przyjął Strategię rozwoju województwa mazowieckiego 2030+. Program jest kolejną edycją podstawowego dokumentu strategicznego regionu, określającego długofalową wizję rozwoju województwa, jak też średniookresowe kierunki działań. Składa się z kilku rozdziałów, w tym m.in.: diagnoza-wnioski, wyzwania. Jeden z podrozdziałów w ramach ww. rozdziału dotyczy kultury i dziedzictwa kulturowego. W nim wskazano cenne informacje, takie jak:

- województwo mazowieckie wyróżnia się w skali kraju pod względem liczby zabytków objętych formami ochrony, co świadczy o bogactwie dziedzictwa kulturowego. Duża liczba zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (7949) plasuje województwo na drugim miejscu w Polsce;
- miejscem koncentracji obiektów zabytkowych jest Warszawa, w której mieści się aż 29,4% zabytków nieruchomych województwa;
- najlepiej zachowanymi zabytkami w województwie są obiekty sakralne;
- województwo zajmuje szóste miejsce w kraju pod względem liczby pomników historii (8) oraz trzecie ze względu na liczbę parków kulturowych (4);

- województwo posiada – nieobjęte formami ochrony zabytków – zasoby kulturowe o szczególnych wartościach historycznych i kulturowych;
- dużym zagrożeniem dla przestrzeni kulturowej województwa jest zróżnicowany stan zachowania zabytków;
- postępująca presja urbanistyczna utrudnia ochronę krajobrazów kulturowych.

W dokumencie podano wizję: „Mazowsze z Warszawą, Warszawa ku Europie” oraz cel główny: „Zapewnienie wysokiej jakości życia poprzez trwałą i zrównoważony przestrzennie rozwój województwa służący wzrostowi znaczenia regionu w Europie i na świecie, przy poszanowaniu zasobów środowiska”. Jednym z obszarów celów rozwojowych jest kultura i dziedzictwo – Mazowsze bogate kulturowo. Wykorzystanie walorów środowiska przyrodniczego oraz potencjału kulturowego i turystycznego dla rozwoju województwa i poprawy jakości życia. W ww. obszarze wskazano następujące kierunki działań:

- ochrona i wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego;
- wykorzystanie walorów środowiska przyrodniczego, potencjału kulturowego i turystycznego dla rozwoju gospodarczego i promocji województwa;
- upowszechnianie kultury i twórczości;
- kreowanie miast i wsi jako centrów aktywności kulturalnej i turystycznej.

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego

Uchwałą nr 22/18 z dnia 19 grudnia 2018 r. Sejmik Województwa Mazowieckiego po raz ostatni przyjął zmianę planu. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego składa się z części głównej – tekst oraz 6 załączników. Dokument składa się z 7. rozdziałów. W podrozdziale 2.11. opisano ochronę dziedzictwa kulturowego oraz krajobrazu kulturowego. Wskazano, że na obszarze województwa mazowieckiego zlokalizowane są obiekty i obszary o szczególnym znaczeniu dla kultury polskiej jak i światowej. Należą do nich Historyczne Centrum Warszawy – obszar wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz pomniki historii (5). Podano również, że liczba zabytków ujętych w gminnych ewidencjach zabytków wynosi ponad 28 tys. pozycji. W podrozdziale 6.8. wskazano działania dotyczące opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego oraz dóbr ochrony współczesnej, w tym m.in.:

- identyfikację wartościowych obiektów i obszarów dóbr kultury współczesnej oraz ich ochronę poprzez ustalenia w gminnych dokumentach planistycznych (w tym miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego);
- zachowanie ładu przestrzennego lub jego kreowanie, szczególnie w miejscach o istotnym znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego poprzez: ochronę i kształtowanie struktur przestrzennych historycznych miast i wsi w oparciu o ochronę pola ekspozycji i eksponowanie dominant architektonicznych; kształtowanie przestrzeni publicznych w nawiązaniu do tradycji miejsca, kształtowanie i ochronę krajobrazów kulturowych m.in. poprzez utworzenie parków kulturowych;
- adaptację obiektów zabytkowych dla współczesnych funkcji kulturalnych, turystycznych i edukacyjnych;
- zagospodarowanie i udostępnianie stanowisk archeologicznych posiadających czytelną formę krajobrazową w celach dydaktycznych, naukowych i turystycznych;
- współpracę międzyregionalną w zakresie zachowania i wykorzystania zasobów dziedzictwa kulturowego (tradycji historycznych, śladów osadnictwa, dziedzictwa kultury ludowej) dla rozwoju produktów turystyki kulturowej.

Fundusze Europejskie dla Mazowsza 2021-2027

Komisja Europejska decyzją wykonawczą nr C(2022) 8693 przyjęła 2 grudnia 2022 r. program Fundusze Europejskie dla Mazowsza 2021-2027 (wersja 1.2). W dokumencie sformułowano następujące priorytety:

1. Fundusze Europejskie dla bardziej konkurencyjnego i inteligentnego Mazowsza.
2. Fundusze Europejskie na zielony rozwój Mazowsza.
3. Fundusze Europejskie na rozwój mobilności miejskiej na Mazowszu.
4. Fundusze Europejskie dla lepiej połączzonego i dostępnego Mazowsza.
5. Fundusze Europejskie dla wyższej jakości życia na Mazowszu.
6. Fundusze Europejskie dla aktywnego zawodowo Mazowsza.
7. Fundusze Europejskie dla nowoczesnej i dostępnej edukacji na Mazowszu.
8. Fundusze Europejskie dla aktywnej integracji oraz rozwoju usług społecznych i zdrowotnych na Mazowszu.
9. Mazowsze bliższe obywatelom dzięki Funduszom Europejskim.
10. Pomoc techniczna (EFRR).
11. Pomoc techniczna (EFS+).

W programie przedstawiono cele polityki spójności, w tym CP5 realizowany za pomocą procesu rewitalizacji oraz konserwacji i rewaloryzacji zabytków nieruchomych, a także ich udostępnianie na cele publiczne.

Ponadto dla każdego priorytetu wskazano cele szczegółowe. Dla priorytetu IV wskazano 4. cele szczegółowe, w tym cel szczegółowy 4(vi) wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych.

W jego strukturach planuje się następujące typy przedsięwzięć:

- rozwój infrastruktury do prowadzenia działalności kulturalnej ważnej dla edukacji i aktywności kulturalnej;
- turystyczne szlaki tematyczne i produkty turystyczne (odwołujące się do walorów historycznych, kulturowych, przyrodniczych i kulinarnych).

W ramach typu projektu: Turystyczne szlaki tematyczne i produkty turystyczne za priorytetowe uznano działania na rzecz obszarów o wysokich walorach historycznych, kulturowych, przyrodniczych i krajobrazowych stanowiące o ich wysokiej atrakcyjności turystycznej. Szczególnie preferowane będą te obszary, które jednocześnie zostały wykazane jako zmarginalizowane w dokumentach strategicznych na poziomie regionalnym. Wsparciem zostaną objęte projekty zorientowane na poprawę oferty regionalnej i podregionalnej – tzn. turystycznej i kulturalnej, bazującej na walorach Mazowsza lub regionów etnograficznych, kulturowych, historycznych i przyrodniczych położonych w jego granicach i przynależne do istniejących szlaków turystycznych. Nacisk zostanie położony na wprowadzanie innowacji i cyfryzacji w ramach przemysłu turystycznego i jego produktów, np. w zakresie zarządzania, systemu organizacji usług, kreowania nowych, innowacyjnych produktów czy wykorzystywania efektów współpracy i synergii do realizacji usług turystycznych, co pozwoli na wzrost dochodów i tym samym przyczyni się do odbudowy lokalnych gospodarek. Planowane działania inwestycyjne w zakresie rozwoju oferty turystycznej i rekreacyjnej, powinny być realizowane z zachowaniem zasad zrównoważonej turystyki, ze szczególnym poszanowaniem cennych przyrodniczo obszarów. Przy realizacji inwestycji należy stosować urządzenia minimalizujące presję ze strony turystów i właściwie wyposażać miejsca zagospodarowanego odpoczynku. Dla priorytetu IX - Mazowsze bliższe obywatelom wyznaczono cele szczegółowe:

- 5(i) wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach miejskich;
- 5(ii) wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego na poziomie lokalnym, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach innych niż miejskie.

W ich strukturach planuje się następujące typy przedsięwzięć:

- ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego;
- rewitalizacja obszarów zdegradowanych.

W ramach typu projektu: Ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego za priorytetowe uznano wspieranie mających istotne znaczenie dla lokalnej społeczności obiektów zabytkowych, które funkcjonując w odnowionej formie będą stanowiły ważny element aktywizacji środowiska, zmiany społecznej lub ożywienia miejscowej gospodarki. Z uwagi na ogromne znaczenie dziedzictwa kulturowego w obszarach rewitalizacji, niezwykle ważne jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomości oraz ich udostępnianie na cele publiczne i społeczne. Szczególne wsparcie otrzymywać będą obiekty najbardziej zagrożone (z uwagi na zły stan techniczny) oraz zabytki najcenniejsze – posiadające wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową objęte jedną z form ochrony prawnej, przewidzianych w Ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, które kreują ducha miejsca w obszarach dotkniętych kryzysem. Ponadto nacisk kładziony będzie na projekty uwzględniające rolę zabytków w rozwoju turystyki oraz pozwalające na ograniczenie negatywnego wpływu na środowisko naturalne, w których będzie prowadzona działalność sprzyjająca integracji społecznej. Kluczowym efektem działań powinno być stworzenie trwałych podstaw dla harmonijnego funkcjonowania obiektów zabytkowych w przestrzeni publicznej sprzyjające utrzymywaniu spójności lokalnej społeczności i integrujące mieszkańców.

W ramach typu projektu: Rewitalizacja obszarów zdegradowanych za priorytetowe uznano kompleksowe projekty (w tym na terenach miast w ramach celu szczegółowego 5(i) pozwalające na wyprowadzanie ze stanu kryzysowego obszarów zdegradowanych poprzez działania całościowe (powiązane wzajemnie przedsięwzięcia obejmujące kwestie społeczne oraz gospodarcze lub przestrzenno-funkcjonalne lub techniczne lub środowiskowe), integrujące interwencję na rzecz społeczności lokalnej, przestrzeni i lokalnej gospodarki, skoncentrowane terytorialnie i prowadzone w sposób zaplanowany oraz zintegrowany. Interwencja ta powinna pozwolić na pobudzenie aktywności środowisk lokalnych i stymulowanie współpracy poprzez wsparcie przedsiębiorczości, samozatrudnienia i gospodarki społecznej, a także poprawę jakości przestrzeni w której funkcjonują.

Audyt krajobrazowy dla województwa Mazowieckiego

Uchwałą nr 48/24 z dnia 26 marca 2024 r. Sejmik Województwa Mazowieckiego przyjął audyt krajobrazowy dla województwa mazowieckiego. Audyt dla obszaru województwa sporządza się nie rzadziej niż raz na 20 lat. Celem audytu jest identyfikacja krajobrazów występujących na terenie województwa i wskazanie wśród nich krajobrazów priorytetowych, poprzedzone określeniem cech charakterystycznych wszystkich krajobrazów, a następnie oceną ich wartości. Dokument składa się z 4 części:

1. Część opisowa.
2. Część tabelaryczna.
3. Część graficzna.

4. Dane przestrzenne.

Finalnym efektem dokumentu była identyfikacja występujących krajobrazów na terenie województwa. Wyszczególniono następujące typy krajobrazu (w nawiasie udział ogólnej powierzchni województwa):

1. Wód powierzchniowych (0,86%).
2. Bagiennie-łąkowe - głównie bezleśne (6,21%).
3. Leśne (26,6%).
4. Bezleśne: murawowe, piaszczyste i skalne (0,005%).
5. Wiejskie (61,05%).
6. Mozaikowe (0,15%).
7. Podmiejskie i osadnicze (1,55%).
8. Miejskie (2,32%).
9. Wielkomiejskie (0,67%).
10. Wodnogospodarcze (0,01%).
11. Przemysłowe i energetyczne (0,25%).
12. Górnicze (0,08%).
13. Komunikacyjne (0,24%).

Walory krajobrazowe poszczególnych krajobrazów wyszczególniono na: przyrodnicze, fizjonomię krajobrazu oraz walory kulturowe, które odgrywają znaczącą rolę. Należy do nich zaliczyć elementy takie jak:

- Regiony etnograficzne;
- Regiony historyczne;
- Obiekt wpisany na listę Światowego Dziedzictwa UNESCO „Historyczne centrum Warszawy”;
- Zabytki wpisane do rejestru zabytków nieruchomych;
- Zabytki wpisane do rejestru zabytków archeologicznych;
- „Park Kulturowy Kardynała Stefana Wyszyńskiego” w Andrzejewie;
- Wilanowski Park Kulturowy”;
- „Park Kulturowy Stary Radom”;
- „Ossów Wrota Bitwy Warszawskiej 1920 roku”;
- Szlaki turystyczne - rowerowe i piesze;
- Szlaki tematyczne, w tym: Drogi św. Jakuba, Szlak Gotyku Ceglanego, Europejski Szlak Romański, Piaseczyńsko - Grójecka Kolej Wąskotorowa, Szlak Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej, Sochaczewska Kolej Wąskotorowa;
- Drewniana architektura „świdermajer”.

Na terenie Gminy Pacyna dominują następujące podtypy krajobrazu:

- 2a – z użytkowanie ekstensywnie użytkowanych łąk;
- 3b – z przewagą siedlisk lasowych;
- 6b – z przewagą wstęgowo ułożonych zespołów niewielkich pól ornych, łąk i pastwisk;
- 6d – z przewagą mozaikowo rozmieszczonych użytków rolnych tworzących pola średniej wielkości;
- 6g – z przewagą terenów zabudowanych o charakterze wiejskim;

Strategia Powiatu Gostynińskiego na lata 2016-2030

Dokument Strategii przyjęty został Uchwałą Nr XIV/63/2015 przez Radę Powiatu Gostynińskiego z dniem 30 grudnia 2016 r. Wskazano w nim 8. rozdziałów, w tym wizję i cel nadrzędny. Sformułowana wizja brzmi: „W 2030 roku Powiat Gostyniński stanie się liderem w wykorzystaniu Odnawialnych ród

Energii na terenie Województwa Mazowieckiego z silnym Regionalnym Centrum OZE. Rozwinie bazę edukacyjną w kierunku kształcenia zawodowego o profilach zgodnych ze strategiami Województwa Mazowieckiego i Powiatu Gostynińskiego. Powiat Gostyniński będzie atrakcyjnym terenem rozwoju bazy w zakresie pomocy społecznej i wykorzystania walorów atrakcji turystycznych.”. Z kolei cel nadrzędny to” „Powiat Gostyniński jako Jednostka Samorządu Terytorialnego wraz z Miastem Gostynin, Gminą Gostynin, Gminą Pacyna, Gminą Sanniki, Gminą Szczawik Kościelny wpisuje się w spójność terytorialną Województwa Mazowieckiego”.

W jednym z rozdziałów opisano historię, dziedzictwo i kulturę powiatu koncentrując się głównie na historii Gostynina oraz historycznej przynależności administracyjnej powiatu. W mocnych stronach wyznaczonych w analizie SWOT wskazano „zabytki dostępne dla mieszkańców i turystów zarówno jako atrakcja turystyczna jak i obiekty użytkowe”. W Strategii wyznaczono 14. głównych celów do realizacji w latach 2015-2030.

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

W podrozdziale 5.1. przedstawiono te dokumenty strategiczne, które obowiązują w ramach czasowych odpowiadających Gminnemu Programowi Opieki nad Zabytkami Gminy Pacyna na lata 2026-2029. Gmina jest w trakcie prac związanych z opracowaniem planu ogólnego. Miejscowe Plany Zagospodarowania przestrzennego nie zostały opracowane.

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Pacyna

Gmina Pacyna posiada Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Pacyna przyjęte Uchwałą Nr IX/68/00 Rady Gminy Pacyna z dnia 29.09.2000 r. Dokument składa się z :

- części I – Uwarunkowania Rozwoju;
- części II – Kierunki Zagospodarowania Przestrzennego;
- części III - Kierunki Zagospodarowania Przestrzennego – mapa.

W części I opisano stan i funkcjonowanie środowiska kulturowego oraz przedstawiono rys historyczny gminy. Wymieniono zabytki wpisane do rejestru zabytków, oraz zabytki ujęte w ewidencji Mazowieckiego Konserwatora Zabytków. Podano również informacje uzupełniające przedstawiające dzieje poszczególnych miejscowości. Osobnemu opisowi poddano część archeologiczną, w której ujęto miejsca prowadzenia badań archeologicznych oraz odkryte stanowiska.

W tomie II wyznaczono kierunki zagospodarowania przestrzennego i politykę przestrzenną, w tym tereny objęte ochroną i wskazane do ochrony na podstawie przepisów szczegółowych. W podrozdziale 1.2 Ochrona dóbr kultury wskazano na dziedzictwo kulturowe, które obejmuje zabytki nieruchome i stanowiska archeologiczne. Podkreślono, że zakres działań ochronnych dziedzictwa kulturowego dotyczy obszaru całej gminy niezależnie od aktualnego przeznaczenia, funkcji, stanu technicznego oraz położenia obiektów zabytkowych, a ochrona dziedzictwa kulturowego obejmuje : ochronę substancji, należyłą ekspozycję historycznych świadectw rozwoju gminy, zapewnienie warunków dla właściwego wykorzystania dziedzictwa kulturowego oraz odpowiednie zabezpieczenie stanowisk archeologicznych. Wymieniono poszczególne obiekty, które podlegają ochronie - obiekty wpisane do rejestru zabytków oraz obiekty będące w ewidencji konserwatorskiej.

W załączniku mapowym zaznaczono m.in. takie elementy jak:

- obiekty zabytkowe i zespoły obiektów wpisane do rejestru zabytków oraz w ewidencji konserwatorskiej;
- zabytkowe parki podworskie;
- granice strefy ochrony konserwatorskiej parku zabytkowego;
- stanowiska i obszary archeologiczne;
- stanowiska archeologiczne wymagające szczególnej ochrony konserwatorskiej;
- osie widokowe w ty na obiekty zabytkowe;
- obszary nie przebadane pod względem archeologicznym.

Strategia Rozwoju Gminy Pacyna na lata 2016-2020 z perspektywą do 2025

Dokument przyjęty został Uchwałą Nr X/69/2016 przez Radę Gminy Pacyna w dniu 30 marca 2016 r. Składa się z 7. rozdziałów, w tym podrozdziału 1.2 Rys historyczny i dziedzictwo kulturowe, w którym opisano zarys historii gminy oraz dziedzictwo kulturowe. Wymienione zostały zabytki wpisane do rejestru zabytków. Stwierdzono również, że dziedzictwo kulturowe zachowane na terenie Gminy Pacyna ma duże znaczenie dla rozwoju turystyki i będzie miało istotne znaczenie przy określaniu kierunków rozwoju gminy w najbliższej przyszłości. W opracowanej analizie SWOT, w mocnych stronach wskazano bogatą historię i kulturę gminy oraz atrakcyjne turystycznie miejsca w tym zabytkowe budynki i obiekty. Z kolei w słabych stronach zwrócono uwagę na brak szerszej promocji potencjału turystycznego Gminy Pacyna oraz brak dostatecznej bazy turystycznej. Wskazano również na niedostateczne wykorzystanie tradycji, wielokulturowości i dziejów historycznych w działaniach kulturalno-promocyjnych oraz nieliczne imprezy kulturalne.

W Strategii wyznaczono następujące cele strategiczne:

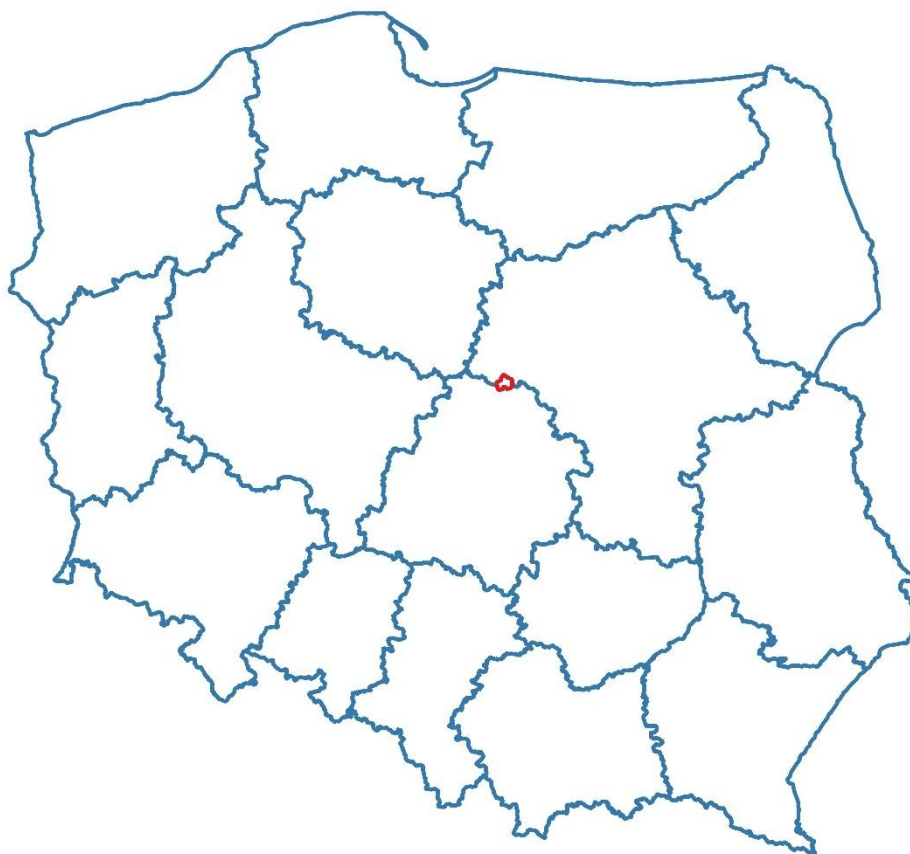
1. Poprawa funkcjonalności logistycznej gminy.
2. Wzrost atrakcyjności turystycznej gminy poprzez budowę i rozbudowę infrastruktury turystycznej, działania promocyjno - informacyjne oraz odbudowę i poprawę stanu infrastruktury związanej z dziedzictwem historycznym, kulturowym i przyrodniczym gminy.
3. Wyrównanie szans edukacyjnych dzieci z obszarów wiejskich.
4. Zmniejszenie emisji zanieczyszczeń do środowiska oraz kosztów energii.
5. Wzrost aktywności zawodowej mieszkańców oparty na lokalnych zasobach i branżach.
6. Wzrost atrakcyjności gminy, jako obszaru odpowiedniego do zamieszkania.

W ramach celu nr 2 przewidziano zadanie pn. Wytyczenie i oznakowanie oraz budowa ścieżek edukacyjnych przyrodniczo-historycznych.

5.2. Charakterystyka gminy i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

5.2.1. Położenie gminy

Gmina Pacyna położona jest w zachodniej części województwa mazowieckiego, w południowej części powiatu gostynińskiego. Zajmuje obszar 9 031 ha, co stanowi ok. 14,7% powierzchni powiatu.

Ryc. 1. Gmina Pacyna na tle kraju

Źródło: opracowanie własne

Jednostka graniczy:

- na północny – z Gminą Gąbin (powiat płocki);
- na wschodzie – z Gminą Sanniki (powiat gostyniński);
- na południowym-wschodzie – z Gminą Kiernozia (powiat łowicki);
- na południu – z Gminą Żychlin (powiat kutnowski);
- na zachodzie – z Gminą Oporów (powiat kutnowski);
- na północnym-zachodzie – z Gminą Szczawin Kościelny (powiat gostyniński).

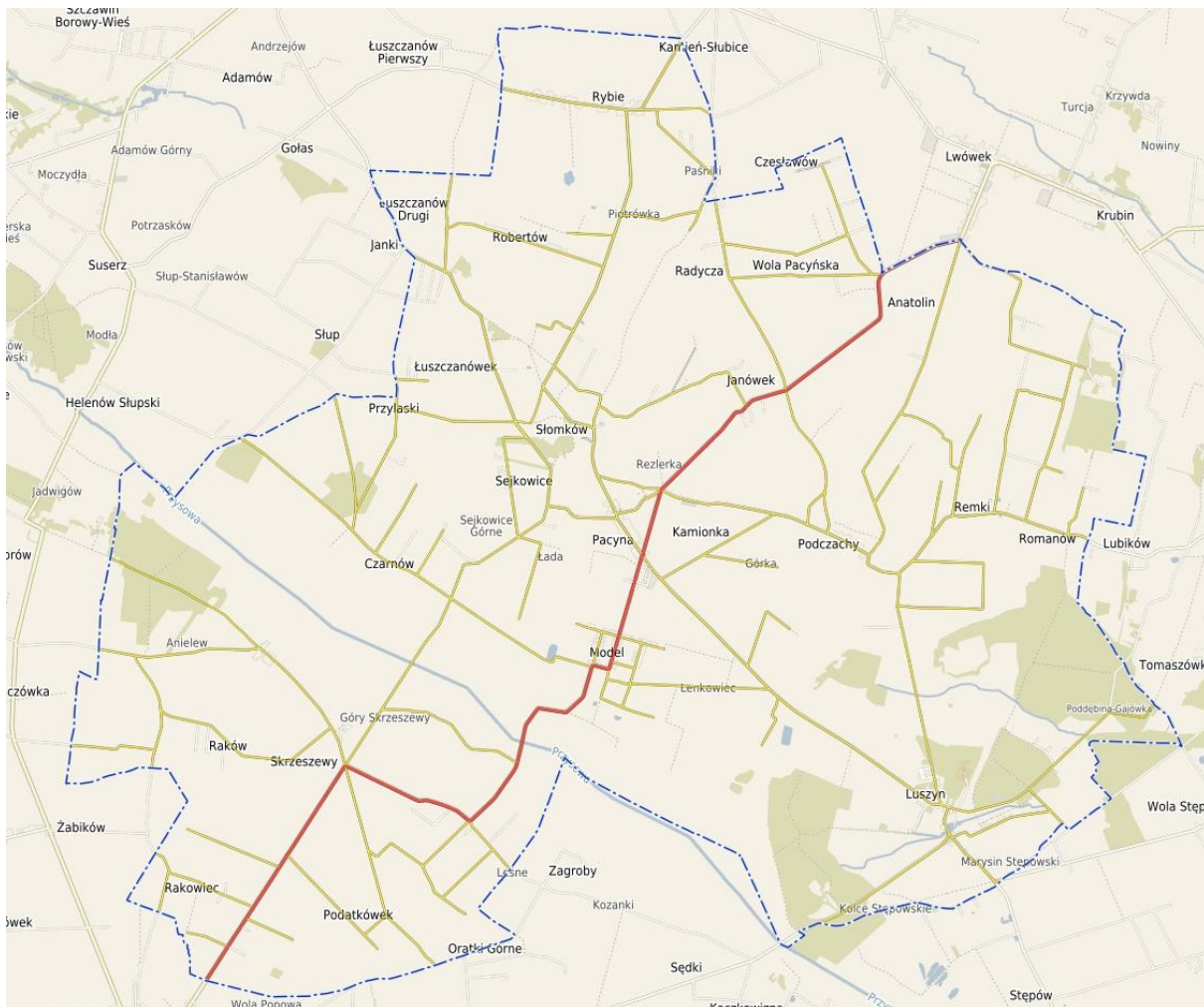
Ryc. 2. Gmina Pacyna na tle gmin powiatu gostynińskiego

Źródło: opracowanie własne

Miejscowość Pacyna o współrzędnych geograficznych: 52.30067 (szerokość geograficzna), 19.71132 (długość geograficzna) stanowi centralne miejsce w życiu gminy, będąc jednocześnie czwartą co do wielkości największą miejscowością gminy, co jest dość rzadkim zjawiskiem w skali ogólnokrajowej. (www.wspolrzedne.pl). Pacyna jest siedzibą samorządu gminnego i głównym ośrodkiem obsługi gminy pełniącym funkcje administracyjną i usługowo-handlową. Położona jest w odległości ok. 20 km na południowy-wschód od Gostynina, ok. 25 km na północny-wschód od Kutna i ok. 27 km na południe od Płocka licząc odległość między centralnymi częściami miejscowości (odległość w linii prostej). Gmina Pacyna jest gminą wiejską, jednocześnie jedną z pięciu gmin powiatu oraz jedną z trzech gmin wiejskich w powiecie gostynińskim.

Według podziału fizyczno-geograficznego opracowanego przez Jerzego Kondrackiego Gmina Pacyna znajduje się w prowincji Niżu Środkowoeuropejskiego, podprowincji Nizin Środkowopolskich oraz makroregionie Niziny Środkowomazowieckiej. W końcowej klasyfikacji należy do mezoregionu Równiny Kutnowskiej.

Strukturę osadniczą Gminy Pacyna tworzy 26 miejscowości: Anatolin, Czarnów, Czesławów, Janówek, Kamionka, Kąty, Luszyn, Łuszczanów Drugi, Łuszczanówek, Model, Pacyna, Podatkówek, Podczachy, Przyłaski, Radycza, Rakowiec, Raków, Remki, Rezlerka, Robertów, Romanów, Rybie, Sejkowice, Skrzyszewy, Słomków i Wola Pacyńska znajdujące się w 18 sołectwach: Anatolin, Janówek, Luszyn, Łuszczanówek, Pacyna, Podatkówek, Podczachy, Przyłaski, Radycza, Rakowiec, Raków, Remki, Robertów, Rybie, Sejkowice, Skrzyszewy, Słomków, Wola Pacyńska.

Ryc. 3. Przestrzenne rozmieszczenie miejscowości w Gminie Pacyna

Źródło: www.pacyna.e-mapa.net

5.2.2. Charakterystyka społeczno-gospodarcza

Gmina Pacyna zamieszkiwana jest przez 3 175 osób, co stanowi 7,6% mieszkańców powiatu gostynińskiego (miejsce zamieszkania) wg danych GUS na 31.12.2024 r. Wg bazy danych ewidencyjnych Urzędu Gminy w Pacynie liczba mieszkańców gminy wyniosła we wrześniu 2025 r. 3 244 osób. Największą miejscowością pod względem liczby ludności na terenie gminy jest Luszyn liczący 399 osób. Do innych dużych jednostek należy zaliczyć miejscowości: Skrzeszewy – 282 os. i Model – 218 os. Pacyna będąca jednostką gminną liczy 182 osoby i jest czwartą co do wielkości miejscowością w gminie. W poniższej tabeli przedstawiono liczbę osób z terenu analizowanej gminy z podziałem na jednostki i wybrane lata. Analizując poniższe dane należy stwierdzić, że liczba mieszkańców gminy niebezpiecznie maleje.

Tabela 1. Liczba mieszkańców Gminy Pacyna z podziałem na jednostki

Lp.	Jednostka	Liczba mieszkańców	
		2009 r. ¹	2025 r. ²
1	Anatolin	63	52
2	Czarnów	155	116

¹ dane na 31.12.2004r., Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Pacyna

² dane na dzień 24.09.2025 r., statystyka ludności, dane UG w Pacynie

Lp.	Jednostka	Liczba mieszkańców	
		2009 r. ¹	2025 r. ²
3	Czesławów	32	27
4	Janówek	166	147
5	Kamionka	182	162
6	Kąty	84	69
7	Luszyn	451	399
8	Łuszczanów II	32	33
9	Łuszczanówek	71	67
10	Model	263	218
11	Pacyna	219	182
12	Podatkówek	135	117
13	Podczachy	204	152
14	Przyłaski	63	52
15	Radycza	103	90
16	Rakowiec	136	123
17	Raków	192	170
18	Remki	125	87
19	Rezlerka	42	37
20	Robertów	159	137
21	Romanów	27	16
22	Rybie	200	182
23	Sejkowice	184	154
24	Skrzeszewy	359	282
25	Słomków	146	124
26	Wola Pacyńska	69	49
	Razem	3 862	3 244

Źródło: Strategia Rozwoju Gminy Pacyna na lata 2016-2020 z perspektywą do 2025 oraz dane własne UG w Pacynie

Wskaźnik gęstości zaludnienia analizowanej jednostki wynosi 35,2,7 os./km² i jest niższy niż w powiecie gostyńskim (67,9 os./km²) oraz w województwie mazowieckim (154,9 os./km²), jak i na terenie kraju – 119,4 os./km² (dane GUS na 2024 r.).

W ciągu ostatnich dziesięciu lat odnotowuje się systematyczny spadek liczby ludności gminy. W porównaniu do 2015 r. liczba mieszkańców Gminy Pacyna zmniejszyła się o 515 osób (wg danych GUS). Oznacza to, że nastąpił spadek liczby mieszkańców o około 14,0%. Na taki stan rzeczy największy wpływ miał ujemny przyrost naturalny, który w analizowanym okresie zawsze odnotowywał wartości ujemne. Z kolei saldo migracji jedynie w roku 2017 i 2023 było nieznacznie na plusie, zaś w pozostałych analizowanych latach zawsze na bilansie ujemnym. W ostatnim dziesięcioleciu najwięcej osób odnotowano w 2015 r. – 3 690, zaś najmniej w 2024 r. – 3 175.

Strukturę demograficzną Gminy Pacyna tworzą osoby w wieku przedprodukcyjnym (16,4%), produkcyjnym (56,2%) oraz poprodukcyjnym (27,4%), (GUS, 2024). Liczba osób w wieku przedprodukcyjnym jest mniejsza od liczby osób w wieku poprodukcyjnym, co nie jest korzystnym zjawiskiem ekonomicznym. W ostatnich dziesięciu latach procentowy udział osób w wieku przedprodukcyjnym kształtował się na poziomie od 15,2% w 2019 r. do 16,4% w 2024 r. i nie obserwuje się wyraźnego trendu w tej grupie wiekowej (w latach 2022-2024 uwidacznia się stabilizacja na poziomie 16,3-16,4%) w przeciwieństwie do osób w wieku poprodukcyjnym, których z roku na rok przybywa w ogólnej strukturze ekonomicznej ludności gminy. W 2015 r. wskaźnik dotyczący udziału osób w wieku poprodukcyjnym w gminie wyniósł 23,2%, zaś w 2024 r. było to już 27,4%. Trend

spadkowy odnotowuje się w przypadku osób w wieku produkcyjnym – od 60,9% w 2015 r. do 56,2% w 2024 r. Analizując przedstawione dane należy stwierdzić, iż zjawisko starzenia się społeczeństwa jest mocno dostrzegalne na terenie gminy i trend ten będzie najprawdopodobniej przybierał na sile w kolejnych latach.

W ostatnich 10 latach odnotowuje się systematyczny spadek poziomu bezrobocia w gminie. Na terenie gminy udział osób bezrobotnych wyniósł z końcem 2024 r. 6,0% będąc jednocześnie najniższą wartością w ostatnich 10 latach (GUS). W 2015 r. poziom bezrobocia był najwyższym i wyniósł 10,4%. W ostatniej dekadzie bezrobocie systematycznie spadało z wyjątkiem wzrostu w 2020 r., kiedy to nastąpił przyrost bezrobocia o 2,0% w stosunku do 2019 r. Sytuacja ta była związana z występującą globalnie pandemią covid-19, która sparaliżowała sektor rynku pracy, głównie w latach 2020-2021.

Na terenie Gminy Pacyna z końcem 2024 r. wg danych GUS odnotowano 247 podmiotów gospodarczych, w tym 236 które należą do sektora prywatnego. Struktura sektora prywatnego składa się na: osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą - 189, spółki handlowe – 10, spółdzielnie – 1, spółki handlowe z udziałem kapitału zagranicznego – 1 oraz stowarzyszenia i organizacje społeczne - 13. Wg sekcji i działów PKD 2007 najwięcej podmiotów ogółem odnotowano w sektorze G – 52, tj. handel hurtowy i detaliczny; naprawa pojazdów samochodowych oraz sektorze F – 46, tj. budownictwo. Liczba podmiotów gospodarczych w ostatnich 10 latach wskazuje na nieznaczny trend wzrostowy. W tym czasie najwięcej odnotowano ich w 2024 r. – 247, a najmniej w 2015 r. – 199. Pod względem klas wielkości przedsiębiorstw na terenie gminy występuje: 1 przedsiębiorstwo zatrudniające od 50 do 249 osób, 7 mniejszych firmy z ilością pracujących 10-49 osób. Przeważają małe działalności, w których pracuje nie więcej jak 9 osób – 239

Gmina Pacyna przynależy do regionu o podstawowej funkcji rolniczej i w związku z tym w strukturze gospodarki dominuje gospodarka rolna reprezentowana przez rodzinne gospodarstwa indywidualne. Również działające na terenie gminy zakłady pracy i przedsiębiorstwa ukierunkowane są najczęściej na obsługę lokalnego rynku. Zgodnie z danymi GUS nie występują tu turystyczne obiekty noclegowe.

Z południowego zachodu w kierunku północno-wschodnim przez teren gminy przebiega droga wojewódzka nr 583 relacji Żychlin-Sanniki. Ma ona największe znaczenie dla całego układu komunikacyjnego. Poprzez tę drogę pozostałe drogi powiatowe i gminne z terenu gminy włączone są do systemu komunikacyjnego kraju. Długość odcinka drogi wojewódzkiej na obszarze gminy wynosi 13,5 km.

5.2.3. Charakterystyka przyrodnicza

Potencjał środowiska przyrodniczego wyrazić można m.in. poprzez obszary prawnie chronione, których powierzchnia na terenie Gminy Pacyna z końcem 2024 r. wyniosła 5 303,84 ha (58,7 % powierzchni gminy). Zgodnie z Centralnym Rejestrem Form Ochrony Przyrody na terenie gminy występuje:

- obszar chronionego krajobrazu „Obszar Chronionego Krajobrazu Dolina Przysowy” – kod L.ZIPOP.1393.OCHK.249, utworzenie: 1988-01-01;
- obszar natura 2000 „Doliny Przysowy i Studwi” – kod PL.ZIPOP.1393.N2K.PLB100003.B, utworzenie: 2012-04-14;
- pomnik przyrody – grupa 4 drzew na terenie zabytkowego parku w Skrzyszewach.

Lesistość gminy wynosi 7,3 % powierzchni gminy i jest to ogółem 672,66 ha gruntów leśnych. Grunty leśne publiczne to 547,12 ha, zaś grunty leśne prywatne to 118,00 ha. W latach 2015-2024

powierzchnia gruntów leśnych zwiększyła się o ok. 7,5 ha. Zadrzewienia występują głównie w południowo-wschodniej części gminy w okolicach Luszyna oraz w części zachodniej gminy.

Na terenie gminy nie odnotowuje się większych zbiorników wodnych, występują tu nieduże stawy, w okolicach miejscowości Model, pomiędzy miejscowością Rybie i Robertów oraz 3 stawy w Luszynie w okolicach kościoła. Do większych cieków wodnych przepływających przez gminę należy zaliczyć Przysowę.

Występują tu elementy związane z działalnością akumulacyjną lodowców zwłaszcza ostatniego zlodowacenia bałtyckiego. Dominują jednostajne równiny oraz lekko faliste powierzchnie zdenudowanych wysoczyzn morenowych. Teren gminy położony jest na wysokości 88 – 115 m n.p.m. Szczególnie wyróżnia się silnie zdenudowana wysoczyzna morenowa obejmująca większą, płaską część obszaru gminy. Powierzchnia wysoczyzny jest wyniesiona od 90 do 115 m n.p.m., a spadki terenu nie przekraczają 5%. Urozmaiceniem monotonnej powierzchni wysoczyzny są dość liczne zagłębienia bezodpływowe i liczne formy dolinne. Największą z nich jest dolina rzeki Przysowy przebiegająca przez południową część obszaru gminy. Spadki na zboczach są bardzo łagodne i nie przekraczają 5%.

Na zróżnicowanie typów i gatunków gleb na obszarze Gminy Pacyna największy wpływ mają stosunki wodne. Na wysoczyźnie występują gleby bielicowe i brunatne oraz czarne ziemie, których udział jest stosunkowo wysoki. Spotykane są one przeważnie na niżej położonych terenach w sąsiedztwie dolin rzecznych. W samych dolinach i obniżeniach terenu zalegają gleby torfowe, torfowo-murszowe i murszowe.

5.2.4. Zarys historii gminy

Najstarsza pisana wzmianka o Pacynie pochodzi z 1430r. i znajduje się w Archiwum Archeologicznym w Poznaniu. Pacyna była wówczas własnością i siedzibą Ogończyków Pacyńskich (Paczyńskich). Prawa miejskie uzyskała 6 marca 1509 r. W 1519 r. miasto zniszczył pożar, właściciele Pacyny – Marek i Dobiesław Pacyńscy na okres 6 lat zostali zwolnieni z podatków. Kolejna wzmianka o Pacynie pochodzi z 1579r. i jest to informacja nie tylko o ilości mieszkańców (150), ale również o układzie przestrzennym (zabudowa luźna, murowana w typie ulicówki).

Jak podaje legenda w trakcie potopu szwedzkiego miasto zostało ponownie spalone.

Od 1792r. Pacyna (w wyniku II rozbioru) znajduje się pod panowaniem pruskim. Zgodnie z nowym podziałem administracyjnym leży w prowincji Prus Południowych w departamencie warszawskim.

W listopadzie 1806 r. na ziemi powiatu gostyńskiego wkraczają wojska napoleońskie. Po utworzeniu Księstwa Warszawskiego i kolejnych zmianach administracyjnych pod prefektem powiatu gostyńskiego zostaje Teodor Dembowski – właściciel dóbr Pacyna.

W 1813r. po klęsce Napoleona w Rosji ziemie te zostały zajęte przez Rosjan. W granicach utworzonego w 1815 r. Królestwa Polskiego leży Pacyna.

Pierwsze informacje o wybuchu powstania listopadowego dotarły do mieszkańców Pacyny 3 grudnia 1830 r. wraz z gazetami warszawskimi. Zgodnie z zarządzeniem dyktatora powstania Józefa Chłopickiego powiat gostyński miał stanowić zaplecze gospodarcze dla powstańców. Po detronizacji cara Mikołaja I przez Sejm w dniu 25 I 1831r. mieszkańcy Pacyny również składali pisemne deklaracje wierności Rządowi Narodowemu. Wojska carskie pod dowództwem Iwana Paszkiewicza pojawiły się w okolicy Pacyny w lipcu 1831 r. Główny trzon armii rosyjskiej stacjonował w Gąbinie, a następnie 1 sierpnia pomaszerował na Łowicz.

W okresie między powstaniem listopadowym, a styczniowym majątek Pacyna należał do przodujących w Królestwie. Słynął z hodowli bydła i koni. W październiku 1861r. Namiestnik Królestwa Polskiego hr. Lambert wprowadzili nowy podział administracyjny. Pacyna należała do powiatu gostynińskiego, okręgu kaliskiego, guberni warszawskiej.

W czasie trwania powstania styczniowego nie doszło do walk na terenie samej Pacyny. Źródła informują o walce pod wsią Słup 3 VIII 1863 r. Zginęło tam 17 powstańców, 9 wziętych do niewoli powieszono we wsi Model. Druga potyczka miała miejsce we wsi Słomków (obie miejscowości należą do gminy Pacyna). Podejrzani o sprzyjanie sprawie narodowej dziedzice byli poddawani przez władze cesarskie represjom. Majątki ich zostały spalone. Z rozkazu władz rosyjskich spalono folwarki Słup i Malina w gminie Pacyna.

W latach 1905-1907 w trakcie trwania rewolucji aresztowano w Pacynie 3 działaczy (znamy nazwisko tylko jednego -Adama Wybrańca – nauczyciela szkoły w Pacynie).

W 1912r. powstaje w Pacynie Kółko Rolnicze. W trakcie I wojny światowej Pacyna zostaje zniszczona. Na ludność komendantura niemiecka mającą swa siedzibę w Gąbinie nałożyła min. obowiązek dostarczenia 90 q. zboża rocznie na rzecz wojska. Lata 1918-1939 to okres odbudowy Pacyny. Na terenie gminy rozwijał się głównie ruch ludowy.

17 IX 1939 r. do Pacyny wkraczają wojska niemieckie. Rozpoczyna się okupacja. 20 XI 1939r. Pacyna została włączona do Rzeszy. 18 stycznia 1945 do na terenie gminy pojawiają się wojska rosyjskie.

Ryc. 4. Gmina Pacyna w 1937 r.

źródło: www.maps.mapywig.org

Poniżej krótkiej charakterystyce poddano najważniejsze miejscowości, które odznaczają się zachowanym dziedzictwem materialnym. Są to opisy opracowane na podstawie dostępnych źródeł i zapisków prywatnych Pani Katarzyny Kozłowskiej, uzupełnione o zachowane dziedzictwo materialne w poszczególnych jednostkach. Dołączono również ryciny, które przedstawiają dane jednostki z 1940 r. i 1956 r.

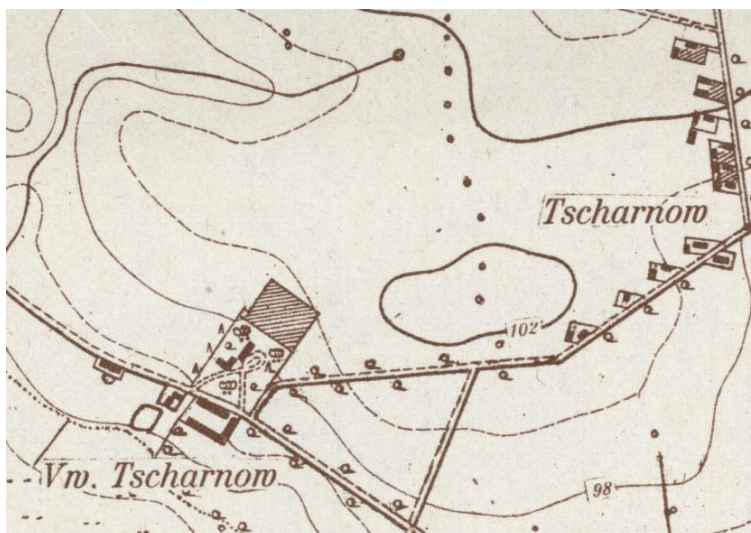
CZARNÓW

niem. Tscharnow

Majątek Czarnów powstał w połowie XIX wieku z części gruntów majątku Kąty stanowiącego własność rodziny Czarnowskich. W bezpośrednim sąsiedztwie Czarnowa, na północny-zachód od zabudowań tej

wsi, znajduje się wieś Kąty, z którą w pierwszej połowie XIX wieku Czarnów stanowił jedną miejscowość. Dwór w dzisiejszym Czarnowie zbudowany został dla rodziny łączyńskich około 1822 roku. To dwór klasycystyczny, parterowy, nakryty dwuspadowym dachem. Nie udało się ustalić kolejnych właścicieli Czarnowa na przestrzeni pierwszej połowy XIX wieku. Według jednej z hipotez w pierwszej połowie XIX wieku na dwóch krańcach wsi Kąty wybudowane zostały dwa dwory dla braci Czarnowskich, a później wieś podzielono na dwie odrębne posiadłości, przy czym zachodnią posiadłość nazywano Kąty, a wschodnią przybrała nazwę Czarnów. Właścicielem pięciu rodowych folwarków Czarnowskich: Kąty, Czarnów, Miany, przylaski i Wojciechowizna był Ignacy Czarnowski, a po nim spadkobiercą został jego syn Zdzisław Paweł Czarnowski. Zarządzał majątkiem Czarnów w latach 1870-1918. Około 1880 roku Folwark Czarnów liczył ziemi ornej 215 mórg, 32 morgi pastwisk, 160 mórg łąk, stawów 2 morgi, placów i nieużytków 11 mórg. Posiadał osiem budynków drewnianych i cztery murowane. Folwark Czarnów w 1889 roku liczył 557 mórg ziemi. W latach 80. XIX wieku majątek obejmował ogółem 420 mórg, w tym 215 mórg gruntów ornych, 160 mórg łąk, 32 morgi pastwisk, 11 mórg nieużytków i 2 morgi wód. W tym czasie w majątku były 4 budynki murowane i 8 drewnianych, istniały też dwa stawy. Obecnie w dworze znajduje się powiatowy Dom Pomocy Społecznej. Wieś Czarnów należała w 1925 r. do dziedzica Kozłowskiego i liczyła 128 osób.

Na terenie wsi zachowane zostały obiekty historyczne ujęte w gminnej ewidencji i ważne dla społeczności lokalnej: zespół dworsko-folwarczny, dwór, park.

Ryc. 5. Czarnów w 1940 r.

Źródło: www.maps.mapywig.org

KĄTY

niem. Gut Konty

Przez wiele lat wieś Kąty była własnością rodu Czarnowskich. Pierwsze wzmianki o Kątach pojawiły się w XV wieku. Stanisław z Kątów w 1468 roku był egzekutorem testamentu Mikołaja z Podczach. W 1517 roku Mikołaj z Kątów brał udział w ustalaniu granicy między wsiami Modła i Rakowem. Natomiast w 1520 roku tenże Mikołaj i Wawrzyniec obaj z Kątów, świadczą w sprawie o naruszenie granicy. W dokumentach źródłowych herb Łada, którym pieczętowali się Czarnowscy z Kątów, występuje już od 1450 roku, a prawa do użytkowania tego herbu zostały potwierdzone w „Spisie Szlachty Królestwa Polskiego” z 1851 roku. Jednym z pierwszych znanych właścicieli majątków w Kątach był Jan Czarnowski, uczestnik odsieczy wiedeńskiej Jana III Sobieskiego w 1683 roku. Natomiast najbardziej znany z rodziny Czarnowskich herbu Łada był Stanisław Jan Nepomucen (1847-1929), redaktor,

dziennikarz, historyk prasy, archeolog i podróżnik. W 1945 roku majątek Kąty został przejęty przez państwo i rozparcelowany. Stopniowo ulegał dewastacji.

Na terenie wsi zachowane zostały obiekty historyczne ujęte w gminnej ewidencji i ważne dla społeczności lokalnej: dwór (ruiny), park, spichlerz (ruiny).

Ryc. 6. Kąty w 1940 r.

Źródło: www.maps.mapywig.org

LUSZYN

niem. Luschin

Historycznie była to prywatna wieś szlachecka, powstała w drugiej połowie XVI wieku, położona wówczas była w powiecie gąbińskim, ziemi gostynińskiej województwa rawskiego. Pod koniec XVI wieku wieś była własnością Jana Modzelewskiego, podczaszego łęczyckiego. Pierwszymi znanymi właścicielami dóbr luszyńskich była najprawdopodobniej rodzina Mikorskich. Niestety nie można zbyt wiele o nich powiedzieć, ponieważ nie zachowały się źródła dokumentujące ich pobyt w Luszyńcu. Od XVIII stulecia dobra luszyńskie należały do rodziny Grabskich herbu Pomian. Na początku XIX wieku dobra Luszyńca w Gminie Pacyna składały się z folwarków Luszyńca, Kijanki vel Maliny i Poddębina oraz wsi Luszyńca i Dębowiec. Wielkość ich sięgała 2000 mórg ziemi ornej, w połowie pszennej, ponad 300 mórg łąk oraz około 1000 mórg lasu. W gospodarce dominował płodozmian pięciopolowy. Pierwszym znanym właścicielem Luszyńca był Franciszek Wincenty Grabski. Po jego śmierci majątek przyszedł w ręce jednego syna Majola Ignacego Grabskiego. Zgodnie z panującymi ówczesnie obyczajami, po śmierci Ignacego Grabskiego majątek przejął jego najstarszy syn Adam Majol Grabski, który zmarł w 1906 roku. Jego żona Zofia Grabska, zapisana w księdze hipotecznej jako "wdowa po Adamie Grabskim, Sofija Martinowa Grabskaja, z domu Krzymuska" przejęła zapisane jej testamentami wszystkie dobra męża. W 1909 roku Zofia ponownie wyszła za mąż za Stanisława Aleksandra Godlewskiego herbu Gozdawa. Do małżeństwa w posagu wniosła majątek w Luszyńcu. podczas I Wojny Światowej pałac w Luszyńcu pełnił funkcję szpitala polowego. W niedalekiej odległości od zabudowań dworskich, we wsi Kaczkowizna w dniach od 27 do 28 listopada 1914 roku wojska pruskie i rosyjskie stoczyły zaciętą bitwę. Poległo tam ponad 200 żołnierzy i zostali oni pochowani na łąkach we wsi Kaczkowizna. Na wiosnę ich ciała zostały ekshumowane i przeniesione w pobliże gorzelnii w Luszyńcu, gdzie do dziś dnia można oglądać postawiony przez Niemców kamienny obelisk. II wojna światowa nie oszczędziła Luszyńca. W zbiorowych grobach na luszyńskim cmentarzu pochowano około 300 polskich żołnierzy, którzy zginęli w czasie bombardowań i w bitwie oraz zmarli w szpitalu, choć Luszyńca był tylko epizodem w bitwie pod

Bzurą, największej i rozstrzygającej całej kampanii wrześniowej. Po wkroczeniu Niemców w pałacu w Luszyńcu znajdował się duży ośrodek rekonwalescencyjny dla Niemców. Jednym z pracowników tego ośrodka był Bolesław Zawalicz – Mowiński, który przysłuchiwał się rozmowom żołnierzy niemieckich, zbierał informacje i przekazywał je osobom związanym z organizacją podziemną, która działała w pobliskim majątku w Kaczkowiźnie. Po wojnie nie dane było właścicielom ziemskim wrócić na swoje włości, nie mogli również zamieszkiwać w powiecie, w którym znajdował się majątek. Na podstawie ustawy o parcelacji majątku ziemię rozdano chłopom w Luszyńcu. Jednak niecały majątek został rozparcelowany. Duża jego część przeszła na własność Skarbu Państwa. Utworzono tam państwowe gospodarstwo rolne. Długie lata trwały próby odzyskania majątku przez spadkobierców Zofii z Krzymowskich I voto Grabskiej II voto Godlewskiej. 21 marca 2013 roku Naczelny Sąd Administracyjny w Warszawie przywrócił prawo o własności Zofii Godlewskiej, byłej właścicielce pałacu, a tym samym jej spadkobiercom. Z tej okazji w Luszyńcu odbył się zjazd rodzinny. Obecnie majątek zakupiło małżeństwo prywatne, które stara się przywrócić temu miejscu dawną świetność.

Na terenie wsi zachowane zostały obiekty historyczne ujęte w gminnej ewidencji i ważne dla społeczności lokalnej: kościół, założenie pałacowo-parkowo-folwarczne, pałac, park, ogrodzenie w założeniu pałacowo-parkowym, stróżówka, gorzelnia, dwa cmentarze.

Ryc. 7. Luszyńca w 1940 r.
Źródło: www.maps.mapywig.org

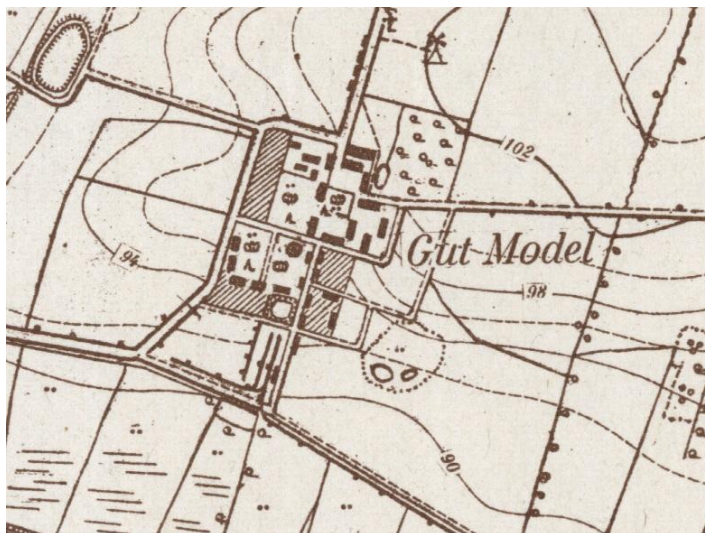
MODEL

niem. Gut Model

Pierwotnie wieś Model miała charakter folwarczny, a później fabryczną folwarczny. Duże zasługi początkowym rozwoju wsi było dziełem rodziny Roeslerów, którzy przez kilkadziesiąt lat w XIX wieku, najpierw Jan Daniel, a później Jan Karol byli właścicielami dóbr Pacyna. Folwark Model powstał dopiero w 1825 roku, wydzielono go z ziem folwarku Lękowiec (często pisany Lenkowiec), który wchodził oprócz folwarku Kamionka w skład dóbr Pacyna. Folwark Model założony został w roku 1825 i wcielono do niego grunty już z istniejącego folwarku Lenkowiec. Majątek stanowił początkowo własność rodziny Dębowskich, którzy przebywali w Modelu do 1826 roku. Właśnie w tym roku majątek Pacyna wraz z Modelem zakupił Jan Daniel Roesler. Jego syn Jan Karol w 1849 roku założył tu cukrownię. Od tego czasu aż do roku 1931 zespół dworsko folwarczny w Modelu był powiązany z osadą fabryczną. W latach 80. XIX wieku majątek w Modelu liczył ogółem około 1850 mórg, w tym 300 łąk torfowych, 40 mórg lasu i 12 mórg nieużytku. Do majątku należały także cztery stawy rybne. Nazwisko autora projektu

dworu Modelu nie jest znane. Obiekt wzniesiony został około 1826 roku dla rodziny Dębowskich, w tym samym okresie została utworzona osada fabryczna i folwark. Na południe od podwórza i parku znajdowała się cukrownia oraz kolonia mieszkaniowa robotników folwarcznych i fabrycznych. Obecnie znajdują się tam nieużytki. Nie zachowały się żadne obiekty zespołu cukrowni, które niegdyś stanowiły zapewne dominantę architektoniczną całego zespołu dworsko-folwarczno-fabrycznego.

Na terenie wsi zachowane zostały obiekty historyczne ujęte w gminnej ewidencji i ważne dla społeczności lokalnej: zespół dworsko-folwarczny, dwór (ruiny), park.

Ryc. 8. Model w 1940 r.

Źródło: www.maps.mapywig.org

PACYNA

niem. Pazina

Najstarsza pisana wzmianka o Pacynie pochodzi z roku 1430 i znajduje się w dokumentach kościelnych przechowywanych w Archiwum Archidiecezjalnym w Poznaniu. Mówi się tam o pacynie jako gnieździe Ogończyków Pacyńskich (Paczyńskich). W dokumentach tych Pacynach wymieniana jest jako parafia, której plebanem był Piotr. Stąd wywodzili się studenci Uniwersytetu Krakowskiego, prawdopodobnie synowie mieszczańscy: w 1467 roku Jan, syn Gromka z Pacyny, w 1475 roku Bartłomiej, syn Piotra, a w 1512 roku Andrzej syn Jana z Pacyny. Pacyna była miastem, które otrzymało prawa miejskie przywilejem z dnia 6 marca 1509 roku. Jako parafia Pacyna istniała już na początku XIV wieku. w 1519 roku miasto Pacyna należało do Marka i do Wiesława Ogończyków Paczyńskich. W związku z pożarem, który strawił miasto otrzymało ono zwolnienie od podatków na okres 6 lat. W 1567 roku część miasta należała do rodziny Piwów, część do zaś do rodziny Paczyńskich. W 1825 roku Pacyna miała 341 mieszkańców, a w 1885 roku już 462. Dobra Pacyna w roku 1873 składały się z folwarku Model, Kamionka i Lękowiec oraz wsi Pacyna. Siedzibą właścicieli tych dóbr była sama Pacyna. Ogólna rozległość gruntów wynosiła 1756 mórg. W dobrach tych była gorzelnia, dwa wiatraki, cukrownia w folwarku Model oraz duże złoża torfowe. Pacyna należała do Sądu gminy – okręg III w Sannikach do poczty w Gąbinie. Sama wieś Pacyna liczyła wówczas 42 domy, 462 mieszkańców i 410 mórg ziemi. W 1886 roku Pacyna znajdowała się w powiecie gostyńskim w gminie i parafii Pacyna. Posiadała kościół parafialny drewniany, szkołę początkową, urząd gminy, 42 domy, 462 mieszkańców i 410 mórg ziemi. W 1827 roku było tu 37 domów i 341 mieszkańców. Kościół i parafia niewiadomej elekcji istniały w 1720 roku. Dobra Pacyny składały się w roku 1773 z folwarków Model. Lękowiec, Kamionka i wsi Pacyna. W roku 1928 było w Pacynie 16 zakładów rzemieślniczych, głównie kołodziejskich i kowalskich.

Na terenie wsi zachowane zostały obiekty historyczne ujęte w gminnej ewidencji i ważne dla społeczności lokalnej: kościół i dwa cmentarze.

Ryc. 9. Pacyna w 1940 r.

Źródło: www.maps.mapywig.org

SKRZESZEWY

niem. Skscheschewy

Wieś wspomniana była po raz pierwszy w źródłach wpisanych w XVI wieku. W tym czasie istniały położone koło siebie dwie wsie - Skrzeszewy Małe i Skrzeszewy Wielkie. W latach siedemdziesiątych XVI wieku ziemie te należały do Jadwigi Sobockiej. Skrzeszewy w przeszłości stanowiły własność prywatną. W latach 50 XIX. wieku właściciel Słubic, Eugeniusz Grzybowski, zakupił podupadły majątek Skrzeszewy. Przez wiele lat dobrze gospodarzyli w nim wraz z żoną Aleksandrą. Majątek ten otrzymał w spadku ich syn Karol, a następnie najmłodszy z synów Karola – Stanisław Grzybowski, który nie dbał o swoje dobra i je utracił. W 1934 roku w drodze licytacji zostały zakupione dla kościoła. Do II Wojny Światowej w Skrzeszewach był dom rekolekcyjno-wypoczynkowy dla księży. Po wojnie znajdował się tu dom dziecka, który później został przekazany na Dom Pomocy Społecznej, obecnie znajduje się w nim Zakład Opiekuńczo-Lecznicy dla Dorosłych Zgromadzenia Sióstr Franciszkanek Rodziny Maryi.

Na terenie wsi zachowane zostały obiekty historyczne ujęte w gminnej ewidencji i ważne dla społeczności lokalnej: założenie pałacowo-parkowe, pałac, park, oficyna, brama w założeniu pałacowo-parkowym.

Ryc. 10. Skrzyszewy w 1956 r.

Źródło: www.maps.mapywig.org

5.2.5. Krajobraz kulturowy

Krajobraz kulturowy to inaczej krajobraz, w którym ogół cech naturalnych (przyrodniczych) został zdominowany przez dzieła rąk ludzkich (definicja NID). Z kolei w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wskazano, że jest to postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka.

Wszelkie przekształcenia, zmieniające wygląd krajobrazu kulturowego przez likwidowanie lub zniekształcenie cech stanowiących o jego wartościach stanowią zagrożenie jego zachowania. W celu jego ochrony Gminy mogą go chronić poprzez utworzenie parku kulturowego lub ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego. Gmina Pacyna nie posiada miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Na terenie Gminy Pacyna nie odnotowuje się parku kulturowego.

Osadnictwo i układy przestrzenne

Gmina Pacyna wg. podziału na typy sieci osadnictwa wiejskiego wg M. Kiełczewskiej-Zalewskiej należy do sieci osadnictwa skupionego z domieszką osiedli rozproszonych:

- sieć wsi średniej wielkości skupionych, o układzie węzłowym dróg, starszego pochodzenia, z domieszką osiedli rozproszonych i rzędówek nowszego pochodzenia (XIX i XX w.) – występujące głównie w zachodniej części gminy;
- sieć rzędówek luźnych, długich i osiedli rozproszonych nowszego pochodzenia. Powstała w wyniku reform agrarnych i wylesienia (XIX i XX w.) – głównie w zachodniej części gminy.

Z kolei wg H. Szulca na terenie gminy znajdują się wsie nieregularne – drogowe, ślepe drogowe, małe owalnice, rozdrożne, okrągłe i okolnice, a w zachodniej części gminy kolonie. Kształtowanie się wiejskich układów przestrzennych związane było z warunkami naturalnymi jak dostępność do wody, ukształtowaniem terenu, przebiegi szlaków i dróg oraz umiejscowienie folwarków. Na terenie Gminy Pacyna zachowały się relikty folwarków, głównie w postaci założeń pałacowo-parkowych. Do dzisiaj na terenie gminy przetrwały dwory i pałace w: Czarnowie, Kątach, Luszyńcu, Modelu, Skrzyszewach oraz Rakowcu. Rozwój folwarków generował wzrost znaczenia miejscowości, ich rozwój i intensyfikację

budownictwa. W Luszyńcu zachowane zostały zabudowania gospodarcze folwarku w niemal pierwotnym układzie. W pozostałych miejscowościach gdzie były folwarki budynki gospodarcze zostały w większości wyburzone, bądź w wyniku podziałów stanowią oderwane, trudno dziś rozpoznawalne elementy całości dawnych założeń. Historyczne budynki mieszkalne reprezentowane są już nielicznie na skutek przekształceń, czy braku działań naprawczych zgodnie ze sztuką historyczną i nie reprezentują obecnie wartości zabytkowych. Miejscowości takie jak: Luszyń, Model, Pacyna, Robertów, Rybie reprezentują najbardziej zwarte budownictwo. Osobno należy rozpatrywać Pacynę, która jako historyczny ośrodek posiadała w przeszłości prawa miejskie i od zawsze stanowiła ważny ośrodek życia społeczno-gospodarczego.

Miejscowości Gminy Pacyna reprezentują różne typy układów przestrzennych. Większość z nich jest dobrze zachowana. Poniżej przedstawiono podstawowe informacje na temat historycznych wsi Gminy Pacyna, do których dopasowano podstawowe typy układów przestrzennych.

- Anatolin – zabudowa rozproszona;
- Czesławów – niewielka osada o zabudowie rozproszonej;
- Janówek – łańcuchówka;
- Łuszczanów II – niewielka wieś o zabudowie zbliżonej do kształtu ulicówki;
- Łuszczanówek - zabudowa zbliżona do kształtu ulicówki;
- Luszyń – wieś folwarczna, ob. wielodrożnica;
- Model – wieś folwarczna, ob. wielodrożnica;
- Pacyna – ulicówka;
- Podatkówek – zabudowa rozproszona;
- Podczachy – rzędówka z zabudową rozproszoną w części północnej;
- Przyłaski – zabudowa rozproszona;
- Radycza - zabudowa rozproszona;
- Rakowiec - zabudowa rozproszona;
- Raków - zabudowa rozproszona;
- Remki- zabudowa zbliżona do kształtu ulicówki w części południowej i zabudową rozproszoną w części północnej;
- Romanów - zabudowa rozproszona;
- Robertów – klasyczny przykład rzędówki;
- Rybie – długa ulicówka;
- Sejkowice - zabudowa rozproszona;
- Skrzyszewy - wieś folwarczna, ob. wielodrożnica;
- Słomków – wielodrożnica;
- Wola Pacyńska - zabudowa rozproszona.

Na terenie Gminy Pacyna nie odnotowuje się historycznych układów urbanistycznych i ruralistycznych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

Dominanty

Należy wykorzystywać i eksponować w adaptowanych lub projektowanych układach przestrzennych dominanty architektoniczne i krajobrazowe, a także dążyć do odtwarzania dominant zniszczonych. Za dominanty wysokościowe danych miejscowości należy uznać zabytkowe wieże kościołów w Luszyńcu i Pacynie, które widoczne są ze znacznych odległości. Szczególne znaczenie ma usytuowanie kościoła w

Luszynie, który znajduje się równo na osi fasady pałacu, co dodatkowo podkreśla jego sylwetę i reprezentatywny charakter.

Powyższe dominanty tworzą czytelną spójną formę krajobrazową uwzględniając przy tym ukształtowanie terenu. Są ważnym elementem całej miejscowości nadające im charakter miejsca, czasu i przestrzeni.

5.2.6. Zabytki nieruchome

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w myśl art. 6 ust. 1 pkt. 1, ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- a) krajobrazami kulturowymi,
- b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- c) dziełami architektury i budownictwa,
- d) dziełami budownictwa obronnego,
- e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- f) cmentarzami,
- g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Na terenie Gminy Pacyna znajdują się następujące zabytki nieruchome, które znalazły się w gminnej ewidencji zabytków, będące:

- a) zespołami budowlanymi;
- b) dziełami architektury i budownictwa,
- c) cmentarzami,
- d) parkami.

W Gminie Pacyna zarejestrowano założenia pałacowo-parkowo-folwarczne oraz założenia pałacowo-parkowe. Obiekty architektury i budownictwa reprezentowane są przez dawne budynki rezydencjonalne (dwory i pałace), kościoły, budynki gospodarcze, bramy i ogrodzenia, czy kapliczki. W gminnej ewidencji zabytków znajdują się również stare, zabytkowe cmentarze rzymsko-katolickie oraz wojenny. Odnotowano także kilka zabytkowych parków stanowiących niegdyś przykład zaprojektowanej formy zieleni. Powyższe formy zabytków zostały szczegółowo omówione w podrozdziale 5.4., a także 5.2.5 oraz 5.5.

5.2.7. Zabytki ruchome

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w myśl art. 6 ust. 1 pkt. 2, ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania, zabytki ruchome będące w szczególności:

- dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej;
- kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje;
- numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami;

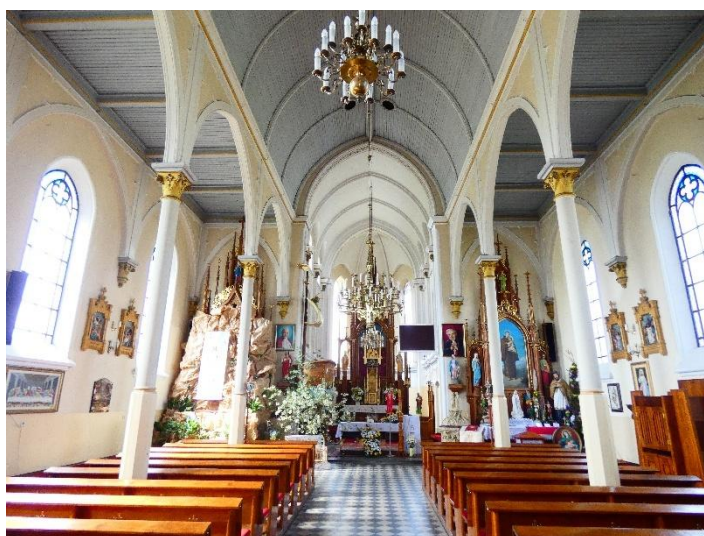
- wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego;
- materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach;
- instrumentami muzycznymi;
- wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi;
- przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Mając na uwadze względy bezpieczeństwa oraz wrażliwość danych, nie przedstawiono informacji szczegółowych dla zabytków ruchomych. Są one szczególnie podatne na wszelkiego rodzaju próby włamań, kradzieży, czy aktów wandalizmu, dlatego też wskazuje się ogólną informację, iż zabytki ruchome z terenu Gminy Pacyna występują w historycznych kościołach (wyposażenia świątyń) oraz na terenie cmentarzy (zabytkowe nagrobki).

Fot. 1. Wnętrze kościoła parafialnego pw. św. Stanisława w Luszyńce

Źródło: fotografia własna

Fot. 2. Wnętrze kościoła parafialnego pw. św. Wawrzyńca w Pacynie

Źródło: fotografia własna

Zgodnie z kartami cmentarzy wojewódzkiej ewidencji zabytków na terenie Gminy Pacyna znajdują się groby najstarsze, a także o znaczeniu historycznym lub osób szczególnie zasłużonych:

- Józefa Brzezowska, zm. 1880 r. – cmentarz parafialny w Luszyńcu;
- Mogiła zbiorowa ok. 300 żołnierzy polskich kampanii wrześniowej 1939 r. - cmentarz parafialny w Luszyńcu;
- Dyonisy Pobudkowski, zm. 1864 r. – cmentarz parafialny w Pacynie;
- Mogiła zbiorowa 20 żołnierzy polskich, poległych podczas kampanii wrześniowej 1939 r., w tym 2 niezidentyfikowanych – cmentarz parafialny w Pacynie.

Podczas inwentaryzacji terenowej przeprowadzonej w 2025 r. odnaleziono także inne na historyczne nagrobki zasługujące na uwagę:

- Barbara Mikształ 1904 r. – cmentarz parafialny w Luszyńcu;
- Zofja z Krzymuskich Grabska Godlewska 1937 i Stanisław Godlewski (senator RP) 1933 r. – cmentarz parafialny w Luszyńcu;
- Adolf Hewel 1904 r. – cmentarz parafialny w Luszyńcu;
- Feliks Jan Majewski 1899 r. – cmentarz parafialny w Luszyńcu;
- Jan Woźnicki 1911 r. – cmentarz parafialny w Luszyńcu;
- Walenty Rogowicz 1923 r. – cmentarz parafialny w Pacynie;
- Alojzy Owidzki 1924 r. – cmentarz parafialny w Pacynie;
- Kacperski 1929 r. – cmentarz parafialny w Pacynie;
- Józef Lipczak 1920 r. – cmentarz parafialny w Pacynie;
- Bogumiła Tworowska 1927 r. i Marian Tworowski 1938 r. – cmentarz parafialny w Pacynie;
- Mateusz Kucharski 1933 r. – cmentarz parafialny w Pacynie;
- Irena Marta Pałysińska 1930 r. – cmentarz parafialny w Pacynie;
- grób rodziny Pałysińskich – cmentarz parafialny w Pacynie;
- Władysław Cichocki 1927 r. – cmentarz parafialny w Pacynie;
- Jan Frankowski 1917 r. i Zofia Frankowska 1908 r. – cmentarz parafialny w Pacynie;
- grób mieszkańców Domu Pomocy Społecznej w Czarnowie – cmentarz parafialny w Pacynie;
- grób Familijny Czarnowskich otoczony neogotyckim ogrodzeniem. Grób oznaczony jest jako grób weterana walk o wolność i niepodległość Polski przez Instytut Pamięci Narodowej – stary cmentarz parafialny w Pacynie.

Fot. 3. Nagrobek Józefy z Jankowskich Brzezowskiej w Luszyńcu z 1880 r.

Źródło: fotografia własna

Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej (art. 10 ust 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

5.2.8. Zabytki archeologiczne

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w myśl art. 6 ust. 1 pkt. 3, ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania zabytki archeologiczne, będące w szczególności:

- pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa;
- cmentarzyskami;
- kurhanami;
- relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Narodowy Instytut Dziedzictwa w następujący sposób definiuje pojęcie stanowiska archeologicznego: „Nieruchomy zabytek archeologiczny, zwany także stanowiskiem archeologicznym, to zwarty przestrzennie obszar w obrębie którego występują źródła archeologiczne (zabytki nieruchome i ruchome oraz inne ślady wykorzystania terenu przez człowieka) wraz z otaczającym je kontekstem – tzw. nawarstwieniami kulturowymi, czyli warstwami ziemi, które powstały na stanowisku (np. osadzie pradziejowej) w trakcie jego funkcjonowania w przeszłości.”

Ochrona stanowisk archeologicznych jest niezwykle trudna ze względu na ich specyfikę. Są one nieodnawialne, zatem każda ingerencja, np. podczas prowadzonych badań archeologicznych przyczynia się do nieodwracalnych zmian w układzie nawarstwień. Dziedzictwo zabytków archeologicznych obejmuje zarówno zabytki nieruchome, jak i ruchome. Dlatego też należy stosować zróżnicowaną strategię ochrony. Zabytki archeologiczne, to zabytki na pierwszy pozór niewidoczne, znajdujące się pod ziemią lub pod wodą. Dopiero przebadanie takiego stanowiska daje możliwość zdobycia wiedzy o nim, np. informacje o funkcji stanowiska, jego datowanie. Ochrona zabytków archeologicznych prowadzona jest zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju. Zaś zrównoważony rozwój to taki rozwój, który zaspokajając potrzeby współczesnych społeczeństw, nie będzie jednocześnie ograniczał możliwości rozwojowych przyszłych pokoleń. Zakłada równoległy rozwój gospodarki, społeczeństwa i środowiska. W przypadku nieodnawialnych zasobów dziedzictwa archeologicznego oznacza to ochronę zabytków archeologicznych in situ, czyli w miejscu ich pierwotnego występowania, przez zachowanie ich dla przyszłych pokoleń w stanie możliwie nienaruszonym.

W przypadku prowadzenia robót budowlanych w sytuacji, gdy miejsce prowadzenia prac znajduje się w strefie ochrony archeologicznej, obowiązujące są ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego wskazującego na ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków. W sytuacji, gdy na danym obszarze nie występuje miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego, wiążące są zapisy zawarte w decyzji o warunkach zabudowy.

W przypadku prowadzenia robót budowlanych, gdy miejsce prowadzenia prac nie znajduje się w strefie ochrony archeologicznej ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami obowiązuje wykonawcę (inwestora) do konkretnych zachowań w myśl art. 32. ust. 1.: Kto, w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych, odkrył przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem, jest obowiązany:

- 1) wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot;

- 2) zabezpieczyć, przy użyciu dostępnych środków, ten przedmiot i miejsce jego odkrycia;
- 3) niezwłocznie zawiadomić o tym właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta).

Dalej, zgodnie z ust. 5.: Po dokonaniu oględzin odkrytego przedmiotu wojewódzki konserwator zabytków wydaje decyzję:

- 1) pozwalającą na kontynuację przerwanych robót, jeżeli odkryty przedmiot nie jest zabytkiem;
- 2) pozwalającą na kontynuację przerwanych robót, jeżeli odkryty przedmiot jest zabytkiem, a kontynuacja robót nie doprowadzi do jego zniszczenia lub uszkodzenia;
- 3) nakazującą dalsze wstrzymanie robót i przeprowadzenie, na koszt osoby fizycznej lub jednostki organizacyjnej finansującej te roboty, badań archeologicznych w niezbędnym zakresie.

W sytuacji gdy wykonawca nie dostosuje się do zaleceń zawartych w art. 32. ust. 1., art. 115. ust. 1 mówi o dalszych konsekwencjach: Kto niezwłocznie nie powiadomił wojewódzkiego konserwatora zabytków lub wójta (burmistrza, prezydenta miasta) albo dyrektora urzędu morskiego o odkryciu w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem, a także nie wstrzymał wszelkich robót mogących uszkodzić lub zniszczyć znaleziony przedmiot i nie zabezpieczył, przy użyciu dostępnych środków, tego przedmiotu i miejsca jego znalezienia, podlega karze grzywny. W ustępie 2. mowa jest o grzywnie w wysokości dwudziestokrotnego minimalnego wynagrodzenia na wskazany cel społeczny związany z opieką nad zabytkami.

W przypadku znalezienia zabytku archeologicznego ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami obliguje w takiej sytuacji do konkretnego zachowania. W artykule 33. ust. 1 czytamy: Kto przypadkowo znalazł przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, jest obowiązany, przy użyciu dostępnych środków, zabezpieczyć ten przedmiot i oznakować miejsce jego znalezienia oraz niezwłocznie zawiadomić o znalezieniu tego przedmiotu właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta).

Art. 35. ust. 1. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami jasno rozstrzyga: Przedmioty będące zabytkami archeologicznymi odkrytymi, przypadkowo znalezionymi albo pozyskanymi w wyniku badań archeologicznych, stanowią własność Skarbu Państwa.

Osobom, które odkryły bądź przypadkowo znalazły zabytek archeologiczny, przysługuje nagroda, jeżeli dopełniły one obowiązków wymienionych w ustawie (art. 34. ust. 1.).

Art. 116 określa konsekwencje finansowe z niewywiązania się z art. 33. ust. 1.: Kto niezwłocznie nie powiadomił wojewódzkiego konserwatora zabytków lub wójta (burmistrza, prezydenta miasta) albo dyrektora urzędu morskiego o przypadkowym odkryciu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, a także nie zabezpieczył, przy użyciu dostępnych środków, tego przedmiotu i miejsca jego znalezienia, podlega karze grzywny. W ustępie 2. mowa jest o grzywnie w wysokości dwudziestokrotnego minimalnego wynagrodzenia na wskazany cel społeczny związany z opieką nad zabytkami.

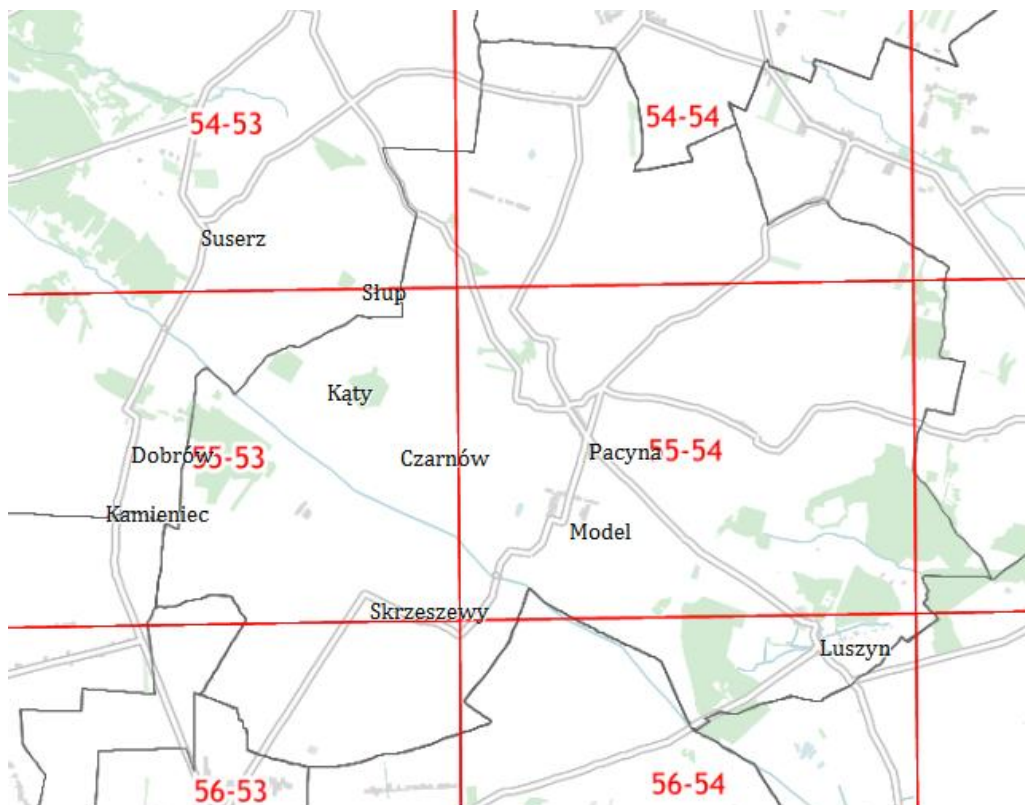
Prowadzenie badań archeologicznych zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt. 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wymaga wcześniejszego uzyskania pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków. Obowiązek ten, w odróżnieniu do zabytków nieruchomości i zabytków ruchomych, obejmuje nie tylko prowadzenie badań przy zabytkach archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków, lecz przy wszystkich obiektach spełniających definicję zabytku archeologicznego.

Niezwykle ważną regulacją dotyczącą zabytków archeologicznych są przepisy art. 31 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Zgodnie z ww. art. osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna, która zamierza realizować roboty budowlane przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru lub objętym ochroną konserwatorską na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub znajdującym się w ewidencji wojewódzkiego konserwatora zabytków albo roboty ziemne lub dokonać zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego – jest obowiązana pokryć koszty badań archeologicznych oraz ich dokumentacji, jeżeli przeprowadzenie tych badań jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków. Wyjątek stanowi art. 82a ust. 1 ww. ustawy.

Na terenie Gminy Pacyna znajduje się 151 stanowisk archeologicznych, w tym 1, które zostało wpisane do rejestru zabytków. Ww. stanowiska znalazły się w gminnej ewidencji zabytków archeologicznych Gminy Pacyna. Opracowane zostały dla nich w 2025 r. karty adresowe gminnej ewidencji zabytków, które uzyskały pozytywną opinię Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

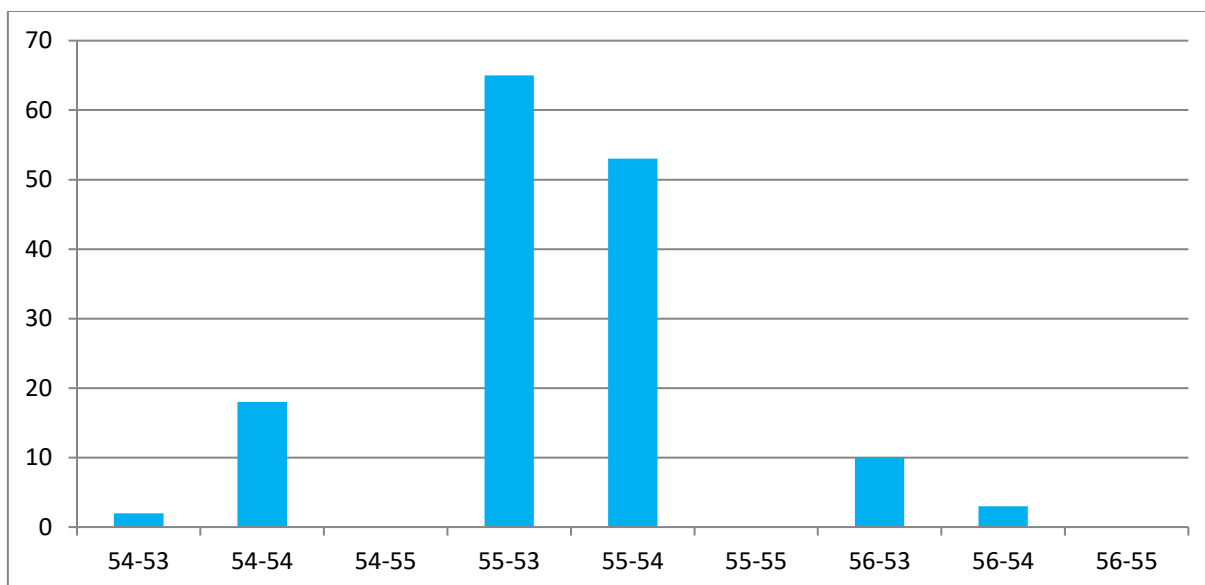
Z dniem 4 października 2019 r. Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniono rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. Tym samym zmieniony został wzór karty adresowej gminnej ewidencji zabytku. Biorąc pod uwagę powyższe, gminna ewidencja zabytków Gminy Pacyna została dostosowana do obecnych wymogów prawnych. Stanowi ona podstawową wiedzę na temat zachowanego dziedzictwa materialnego gminy i zarazem jest najpełniejszym udokumentowanym katalogiem obiektów zabytkowych występujących w Gminie Pacyna. Wszystkie nieruchomości archeologiczne ujęte w GEZ przedstawione zostały w załączniku nr 2.

Poniżej przedstawiono obszary AZP, które znajdują się na terenie gminy. Stwierdza się, że 9 obszarów AZP nachodzi na teren Gminy Pacyna: 54-53, 54-54, 54-55, 55-53, 55-54, 55-55, 56-53, 56-54, 56-55. Najmniejszym stopniem pokrycia charakteryzują się obszary: 54-55, 55-55, 56-55 na ich terenie nie odnotowuje się zaewidencjonowanych stanowisk archeologicznych z terenu Gminy Pacyna. Z kolei największy obszar pokrycia sektora AZP przypada na AZP 55-54, niemal w 100%.

Ryc. 11. Obszary AZP na terenie Gminy Pacyna

Źródło: www.mapy.zabytek.gov.pl

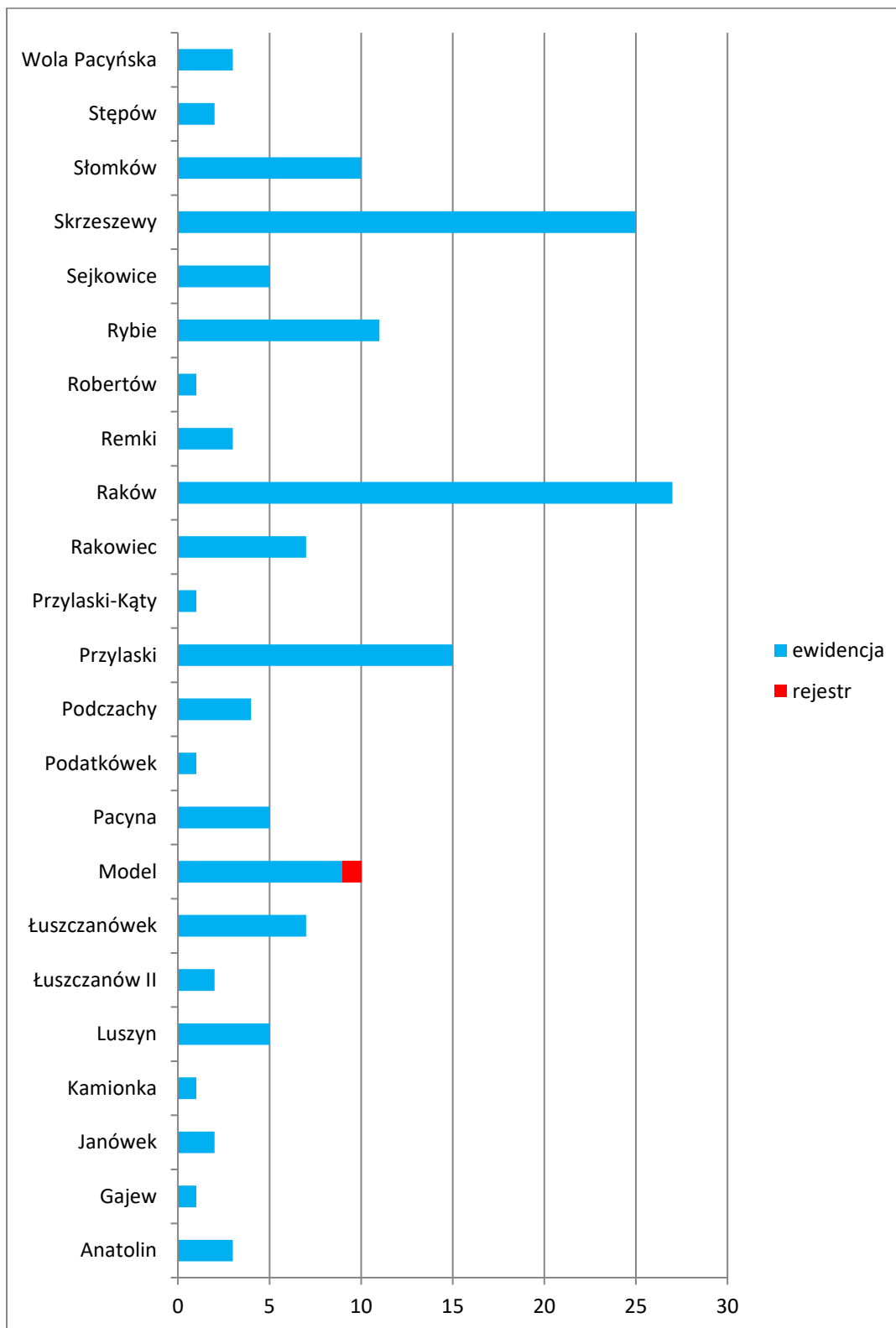
Wyk. 1. Liczba stanowisk archeologicznych z podziałem na sektory AZP

Źródło: opracowanie własne

Najwięcej stanowisk archeologicznych odnotowano na obszarze 55-53 (65) oraz na obszarze 55-54 (53) i jest to niespełna 80% wszystkich stanowisk archeologicznych z terenu gminy. Stanowiska odnotowano jeszcze na obszarach: 54-53, 54-54, 56-53 i 56-54. Należy zaznaczyć, że rozmieszczenie stanowisk na terenie gminy nie jest równomierne. Największe nagromadzenie stanowisk występuje w centralnej oraz południowo-zachodniej części gminy.

Na terenie 23 jednostek osadniczych znajduje się 151 stanowisk archeologicznych, w tym 1 stanowisko wpisane do rejestru zabytków. Występuje tu również 7 stanowisk o nieustalonej lokalizacji. Najwięcej

zaewidencjonowanych stanowisk znajduje się w Rakowie – 27 oraz Skrzyszewach – 25 (miejscowości położone w południowo-zachodniej części gminy). W żadnej z pozostałych jednostek nie odnotowano więcej niż 15 stanowisk.

Wyk. 2. Liczba stanowisk archeologicznych z podziałem na miejscowości

Źródło: opracowanie własne

Funkcje poszczególnych stanowisk są niekiedy mocno zróżnicowane. Wielokrotnie na poszczególnych stanowiskach stwierdzono współwystępowanie pozostałości osadniczych z różnych okresów

chronologicznych. I tak np. w miejscowości Sejkowice znajduje się stanowisko wielokulturowe, z odnotowanymi różnymi chronologiami, które świadczą o ciągłości osadniczej na tych terenach – 4 fakty osadnicze.

Tabela 2. Stanowisko archeologiczne najbardziej zróżnicowane chronologicznie

Lp.	Miejscowość	AZP	Nr w miejsc.	Nr na obsz.	Funkcja obiektu	Chronologia
1	Sejkowice	55-54	2	6	śląd osadnictwa	starożytność
					śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze
					cmentarzysko	nieokreślona
					śląd osadnictwa	XIV-XVI w. (późne średniowiecze, okres nowożytny)

Źródło: opracowanie własne na podstawie GEZ

W ramach istniejącego zasobu archeologicznego stwierdzono zaewidencjonowanie różnych rodzajów stanowisk archeologicznych, które wymieniono w poniższej tabeli. Z powyższego zestawienia wynika, że najczęściej odnotowano śladów osadnictwa – 121 oraz osad – 53.

Tabela 3. Zróżnicowanie stanowisk archeologicznych ze względu na określone funkcje

Lp.	Funkcja obiektu	Ilość
1	śląd osadnictwa	121
2	osada	53
3	cmentarzysko	7
4	punkt osadniczy	7
5	wieś historyczna	7
6	skarb	1
7	grodzisko	1
8	nieokreślone	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie GEZ

Na terenie gminy występują stanowiska archeologiczne z okresu od epoki kamienia do okresu nowożytnego. Znajdują się tu fakty osadnicze datowane niemal na cały przekrój chronologii archeologicznej. Oprócz wyżej wymienionych okresów, znajdują się tu stanowiska z mezolitu, neolitu, epoki brązu, epoki żelaza, czy średniowiecza. Pod względem przynależności określonej i sprecyzowanej przynależności kulturowej najstarsze stanowiska z terenu gminy pochodzą z epoki kamienia i znajdują się głównie w miejscowościach: Janówek, Rybie, Słomków i Podczachy. Pradawni mieszkańcy z terenów obecnej gminy zasiedlali w większości jej zachodnią część. Przynależeli do różnych kultur: przeworska, grobów kloszowych, łuzicka, prapolska, polska, amfor kulistych, trzciniecka, pucharów lejkowatych. Najczęściej występujące kultury na terenie Gminy Pacyna to kultura przeworska z epoki żelaza występująca od II w p.n.e do V w n.e. oraz kultura polska datowana na czas po średniowieczu. Na terenie gminy odnotowano 7 wsi historycznych: Słomków, Kamionka, Model, Pacyna, Podczachy, Remki, Sejkowice. Najstarsza z nich przypada na XIV w. – Podczachy.

Zdecydowana większość stanowisk archeologicznych nie posiada własnej formy krajobrazowej, tj. są to stanowiska ziemne. Wszelkie prace inwestycyjne prowadzone przez Gminę Pacyna, które związane były z pracami ziemnymi stanowiącymi potencjalne zagrożenie dla zabytków archeologicznych uzgadniane były z WKZ. Należy pamiętać, że do istotnych zagrożeń dla stanowisk archeologicznych należy zaliczyć czynniki naturalne, np. działalność rzek, czy czynniki ludzkie związane z pracami ziemnymi, jak np.:

- kanalizacja;
- wodociągi;
- inwestycje mieszkaniowe, usługowe i przemysłowe;

- budowa dróg, obwodnic;
- lokalizacje żwirowni, kopalni kruszywa;
- planowane zalesienia;
- melioracje;
- regulacje cieków wodnych i budowa zbiorników retencyjnych;
- głęboka orka;
- gwałtowne zjawiska atmosferyczne.

Do innego typu zagrożeń należy zaliczyć działalność nielegalnych poszukiwaczy zabytków, którzy mogą na trwale uszkodzić historyczne nawarstwienia zabytku.

W przypadku zadań inwestycyjnych prowadzonych przez Gminę Pacyna, które mogłyby występować w kolizji ze stanowiskami archeologicznymi, a także pracami polegającymi na pracach ziemnych, np. budowa, czy modernizacja dróg, wszelkie prace uzgadniane będą z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Wszelkie prace przy stanowiskach archeologicznych należy uzgodnić z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Wszystkie stanowiska archeologiczne podlegają ochronie.

Baza danych o stanowiskach archeologicznych nie jest bazą zamkniętą i ma charakter zbioru otwartego.

Na terenie Gminy Pacyna znajduje się 1 stanowisko archeologiczne wpisane do rejestru zabytków. Jego krótka charakterystyka znajduje się w poniższej tabeli.

Tabela 4. Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków

Lp.	Miejscowość	AZP	Nr AZP	Nr w miejsc.	Nr ewid. dz.	Funkcja obiektu- Kultura/chronologia	Nr rejestru i data wpisu
1	Model	55-54	2	1	104/5	1. cmentarzysko – wczesna epoka żelaza (kultura pomorska)	Wpis do rejestru zabytków decyzją nr 792 z dnia 16.12.1968 r.

Źródło: dane NID

Stanowisko zlokalizowane jest w obrębie ulic: Wyzwolenia, Krótka i Spacerowa w Modelu na działce ewidencyjnej nr 104/5. Posiada długą historię. Już w 1870 r. miało tu miejsce przypadkowe odkrycie niejakiego Wyczałkowskiego. W roku 1882 oraz 1890 następowały kolejne odkrycia. W 1964 r. inspekcję konserwatorską przeprowadziła mgr Irena Krzyszczuk. W 1968 r. stanowisko wpisane zostało do rejestru zabytków. Z miejsca tego pochodzą: 4 groby skrzynkowe: 3 urny, 2 małe garnki, 1 kubek, 2 pokrywy miskowate, 4 pokrywy wpuszczane, 2 fr. naczyń twarzowych z przedz. uszami, 1 wieko wpuszczane, kilkanaście naczyń, spalone kości, szpile żelazne z gałką na końcu. Obecnie miejsce to użytkowane jest w celach rolniczych.

Ryc. 12. Lokalizacja cmentarzyska w Modelu

Źródło: www.mapy.zabytek.gov.pl

Fot. 4. Cmentarzysko w Modelu

Źródło: fotografia własna

Zgodnie ze Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Pacyna, dla stanowisk archeologicznych obowiązuje zapewnienie udziału nadzoru archeologicznego w przekształceniach przestrzennych, a w szczególności ścisła ochrona stanowisk archeologicznych oraz przeprowadzenie badań sondażowych lub ratowniczo-wykopaliskowych w przypadku inwestycji obejmujących swoim zasięgiem stanowisko archeologiczne oraz ścisły nadzór archeologiczny przy prowadzeniu inwestycji liniowych. Inwestycje lokalizowane na terenach nierozpoznanych archeologicznie obejmujących południowo-wschodnią część gminy wymagają uzgodnienia z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Zasięg ochrony stanowisk archeologicznych obowiązuje w promieniu do 150 metrów od stanowiska.

5.2.9. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych

Na terenie Gminy Pacyna nie funkcjonuje muzeum. W Szkole Podstawowej im. J. Kusocińskiego w Pacynie znajdują się gabloty, w których gromadzone są historyczne zbiory. Są one związane z materiałami i przedmiotami szkolnymi. W trzech gablotach ustawionych na szkolnym korytarzu znajdują się:

- zdjęcia z lat 1931-1945;
- zeszyty uczniów z lat 30. XX w.;
- świadectwa szkolne uczniów z lat 30. XX w.;
- księga protokołów Rady Pedagogicznej z lat 1934-1939;
- bibuła do atramentu;
- podręcznik do j. niemieckiego;
- woreczek na przybory szkolne z lat 30. XX w.;
- dziennik lekcyjny z roku szkolnego 1938/1939.

Fot. 5. Historyczne zbiory w Szkole Podstawowej w Pacynie

Źródło: fotografia własna

5.2.10. Dziedzictwo niematerialne

Narodowy Instytut Dziedzictwa definiuje dziedzictwo niematerialne jako tradycję, żywe niematerialne przejawy kultury odziedziczone po przodkach i przekazywane kolejnym pokoleniom, takie jak:

- tradycje i przekazy ustne między innymi bajki, przysłowia, pieśni, oracje, opowieści wspomnieniowe i wierzeniowe, historie, przemowy, lamenty pogrzebowe, zawołania pasterskie i handlowe, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
- sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne w tym tradycje muzyczne wokalne, instrumentalne i taneczne, widowiska religijne, karnawałowe i doroczne;
- praktyki społeczno-kulturowe takie jak zwyczaje, rytuały i obrzędy doroczne, sytuacyjne i rodzinne, chrzciny, wesela, pogrzeby, ceremonie lokalne i środowiskowe, zwyczaje odpustowe i pielgrzymki, gry i zabawy, folklor dziecięcy, sposoby świętowania, praktyki służące nawiązywaniu kontaktów międzyludzkich, sposoby składania życzeń, tradycyjne wyobrażenia o wszechświecie na przykład meteorologia ludowa;
- wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata; tradycyjne sposoby leczenia; zamawiania miłosne i medyczne;
- wiedza i umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Zgodnie z Konwencją UNESCO w sprawie dziedzictwa niematerialnego jego definicja brzmi następująco: „Niematerialne dziedzictwo kulturowe” oznacza praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową – które wspólnoty, grupy i w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest

stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności. Dla celów niniejszej Konwencji, uwaga będzie skierowana wyłącznie na takie niematerialne dziedzictwo kulturowe, które jest zgodne z istniejącymi instrumentami międzynarodowymi w dziedzinie praw człowieka, jak również odpowiada wymogom wzajemnego poszanowania między wspólnotami, grupami i jednostkami oraz zasadom zrównoważonego rozwoju.”

Również w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w art. 6 ust. 2 przywoływane są zapisy dotyczące pośrednio dziedzictwa materialnego: „ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej”.

Z terenu Gminy Pacyna nie odnotowuje się wpisu na Krajową Listę Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego (124 wpisy-stan na marzec 2026 r.) oraz krajowego rejestru dobrych praktyk w ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego (13 wpisów-stan na marzec 2026 r.). Zgodnie z Listą produktów tradycyjnych prowadzoną przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi z terenu Gminy Pacyna nie odnotowuje się żadnego wpisu. Na terenie Gminy Pacyna występują jednak pojedyncze przykłady lokalnego dziedzictwa niematerialnego, które przedstawiono poniżej.

Przynależność etnograficzna Gminy Pacyna związana jest z Mazowszem, a konkretnie z tzw. ziemią gostynińską. Znajduje się ona pomiędzy Bzurą, a Wisłą. Historycznie, był to obszar stanowiący część województwa rawskiego z głównym ośrodkiem miejskim w Gostyninie. W XV w. graniczył z kujawami i ziemią łęczycką. Od wieków rejon ten posiadał ważne znaczenie w zachodniej części Mazowsza.

Ryc. 13. Etnograficzna mapa Polski

Źródło: www.niezlomni.com

Zespoły

Na terenie gminy funkcjonuje Zespół Ludowy Pieśni i Tańca Pacyna, który funkcjonuje przy Gminnej Bibliotece Publicznej w Pacynie. Powstał ok. 2009 r. W 2024 r. wznowił on swoją działalność. W skład zespołu wchodzi ok. 30 osób.

Fot. 6. Zespół Ludowy Pieśni i Tańca Pacyna

Źródło: www.facebook.com

Koła Gospodyń Wiejskich

Na terenie Gminy Pacyna działają Koła Gospodyń Wiejskich, które poprzez swoją działalność przyczyniają się do propagowania i promocji dziedzictwa niematerialnego gminy. To dobrowolne i niezależne organizacje, których celem jest m.in. kontynuacja oraz przekazywanie kolejnym pokoleniom tradycji lokalnych. Dbają o dorobek kulturowy, promują „Małą Ojczyznę” poprzez występy i wystawy na piknikach, festynach, dożynkach i innych imprezach. Koła Gospodyń Wiejskich dbają o tradycję, tożsamość i historię gminy, wspierają lokalne dziedzictwo kulturowe. Jednym z ich zadań jest kultywowanie tradycji ludowych, rozwój kultury ludowej, w tym w szczególności kultury lokalnej i regionalnej. Należy do nich zaliczyć następujące KGW zarejestrowane w Krajowym Rejestrze Kół Gospodyń Wiejskich:

- Koło Gospodyń Wiejskich „Nowoczesność Rozwój I Tradycja” w Remkach;
- Koło Gospodyń Wiejskich w Woli Pacyńskiej;
- Koło Gospodyń Wiejskich Z Pasją w Skrzyszewach;
- Koło Gospodyń Wiejskich „Integracja Pokoleń” w Janówku;
- Koło Gospodyń Wiejskich „Rybianki” w Rybiu;
- Koło Gospodyń Wiejskich „Wszyscy Razem” w Czarnowie;
- Koło Gospodyń Wiejskich „Trzy Stawy” w Podczachach;
- Koło Gospodyń Wiejskich „Robertowianki” w Robertowie;
- Koło Gospodyń Wiejskich „Luszynianka” w Luszynie.

Strój ludowy

Na terenie Gminy Pacyna funkcjonuje strój ludowy. W 2013 r. dla Dziecięcego Zespołu Pieśni i Tańca PACYNA zakupionych zostało 18 kompletów stroju łowickiego: 14 szt. damskiego i 4 szt. męskiego.

W skład kompletu stroju łowickiego damskiego wchodzi:

- chustka na głowę z frędzlami,
- kiecka ze stanem i zapaska wykonane z tkaniny wełnianej pasiastej, zdobione pasmanterią i aksamitką z haftem motyw kwiatów, stanik aksamitny zdobiony haftem
- koszula „bielonka” z haftem koronkowym na rękawach i kołnierzyku, mankiety z koronki bawełnianej,

- halka podwójna z koronką,
- korale czerwone (trzy rzędy)
- buty – trzewiki czarne ze skóry

W skład kompletu stroju łowickiego męskiego wchodzi:

- leibik z fabrycznego czarnego sukna (niekiedy czerwony) z marszczeniem z tyłu z czerwonymi obszyciami na brzegach i patkach,
- portki z tkaniny wełnianej pasiastej,
- opas wełniany tkany,
- koszula „bielonka” zdobiona haftem na mankietach i stójce,
- kapelusz haftowany muliną,
- buty czarne ze skóry.

Ryc. 14. łowicki strój ludowy

Źródło: www.ethnomuseum.pl

Osoby zasłużone dla gminy

Czarnowski Witold Mariann Kajetan (1887 – 1970) – ostatni dziedzic wsi Kąty.

Czarnowski Zdzisław Paweł, Józef, herbu Łada (1844 – 1918) – dziedzic wsi Kąty.

Godlewski Stanisław (1867 – 1933) – właściciel Luszyna, senator.

Goebel Artur Karol Nikazy (1835 - 1913) – architekt kościoła w Pacynie.

Grabski Adam Majol herbu Pomian (1855 – 1906) – właściciel majątku Luszyn.

Grzybowski Stanisław Kazimierz Leon (ur. 1901) – dziedzic dóbr Skrzyszewy.

Kopyciński Walenty (1902 – 1941) – nauczyciel szkoły w Pacynie.

Kowalski Jerzy (1929 – 2015) – długoletni prezes OSP w Pacynie.

Kozłowski Teodor (1886 – 1940) – dziedzic Czarnowa.

Lis Władysław (1923 – 2011) – pochodzący z Czarnowa ksiądz infułat, wikariusz generalny i ofiata Sądu Biskupiego w Płocku.

Majchrzak Maria (1926 – 2021) – pisarka z Rakowca.

Krzymuska Zofia herbu Radwan (1866-1937) – właścicielka majątku Luszyn.

Kunikowski Stanisław (ur. 1951) – rektor Kujawskiej Szkoły Wyższej we Włocławku (dawniej Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna we Włocławku).

Mączyński Franciszek (1901 – 1998) – ksiądz, więzień obozu w Dachau.

Miaskowski Kasper herbu Leliwa (1549 – 1622) – poeta związany z Łuszczanowem.

Waldemar Pawlak (ur. 1959) – polityk, prezes Rady Ministrów.

Pietrzak Tadeusz (1926 – 2014) – generał brygady Wojska Polskiego, wiceminister spraw wewnętrznych PRL.

Pietrzak Szymon ps. Wąchala (1888 – 1876) – działacz radykalnego ruchu ludowego, poseł na Sejm.

Popławski Jerzy (1919 – 2004) – as myśliwski z Modela, uczestnik Bitwy o Anglię, bohater II wojny światowej.

Popławski Roman (1924 – 2005) – działacz ruchu oporu w Placówce Pacyna.

Roesler Jan Daniel (1778 – 1856) – właściciel majątku Pacyna.

Roesler Jan Karol (1802 – 1868) – właściciel dóbr Pacyna i cukrowni w Modelu.

Strynkiewicz Bronisław (1898 – 1940) – przedwojenny kierownik szkoły w Pacynie.

Wiak Sławomir Jan (ur. 1948) – profesor nauk technicznych, rektor Politechniki Łódzkiej.

Zagleniczny Jan (1966 – 1931) – dyrektor cukrowni w Modelu.

Żydowo Bronisław (1885 – 1940) – sekretarz gminy Pacyna.

Herb Gminy

Transformacja ustrojowa na przełomie lat 80. i 90. XX w. spowodowała wśród mieszkańców Polski chęć przemian i poczucie wolności. Z biegiem czasu poszczególne regiony kraju mając na uwadze odrębną historię, tradycje, zwyczaje zaczęły zwracać uwagę na tożsamość lokalną. Jednostki samorządowe mogły dokonać ponownej oceny faktycznego stanu historii regionu i związanych z nią symboli. W związku z powyższym Rada Gminy Pacyna zatwierdziła herb Gminy Pacyna Uchwałą nr XIII/89/2004 z dnia 29 grudnia 2004 r.

Herbem Gminy Pacyna jest tarcza herbowa typu hiszpańskiego o czarnym obramowaniu. Na pierwszym planie herbu znajduje się wizerunek św. Wawrzyńca w szatach czerwonych z żółtą lamówką w dolnej części. W lewej dłoni trzyma on duży, czarny krzyż, a w prawej złotą roślinę. Przy jego głowie widnieje złota, okrągła aureola. Po jego prawej stronie umieszczono srebrną rogacinę, a po lewej trzy złote kłosa ujęte w wachlarz.

Ryc. 15. Herb Gminy Pacyna

Źródło: www.pacyna.mazowsze.pl

W związku z przytoczonymi powyżej przykładami należy stwierdzić, że na terenie gminy występują pewne elementy dziedzictwa niematerialnego. Powyżej wymienione dziedzictwo niematerialne należy zachować i pielęgnować dla obecnych mieszkańców oraz kolejnych pokoleń.

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami definiuje w art. 7 następujące formy ochrony:

- 1) wpis do rejestru zabytków;
 - 1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Na terenie Gminy Pacyna nie odnotowuje się:

- wpisu na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- uznania za pomnik historii;
- utworzenia parku kulturowego, który może być utworzony na podstawie uchwały Rady Gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków w myśl art. 16, ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami
- ustaleń ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami precyzuje zapisy dotyczące rejestru zabytków w art. 9 oraz art. 10. Poniżej przytoczono najważniejsze zapisy odnoszące się do zabytków rejestrowych.

Art. 9 ust. 1: Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy.

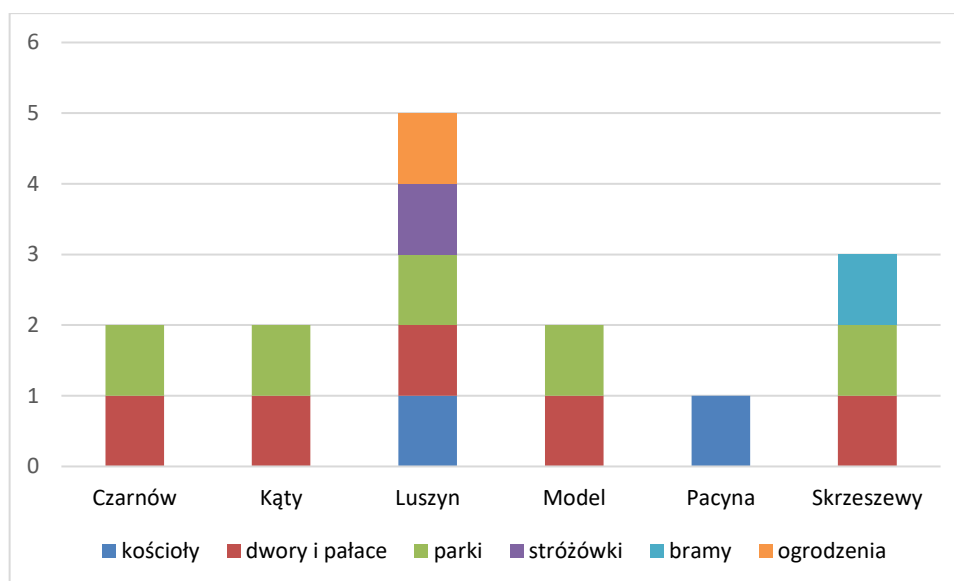
Art. 10 ust. 1: Do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku.

W Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Warszawie prowadzone są trzy rejestry zabytków:

Rejestr zabytków nieruchomych (księga A).

Rejestr zabytków ruchomych (księga B).

Rejestr zabytków archeologicznych (księga C).

Wyk. 3. Ilość obiektów wpisanych do rejestru zabytków z uwzględnieniem ich funkcji z terenu Gminy Pacyna

Źródło: opracowanie własne na podstawie rejestru zabytków

Na terenie Gminy Pacyna znajduje się 7 wpisów do rejestru zabytków. Niemniej, decyzje o wpisie obejmują zazwyczaj nie pojedynczy obiekt, a zespół obiektów. Przyjmując powyższą interpretację należy stwierdzić, że na terenie gminy znajduje się 15 pojedynczych pozycji na terenach objętych wpisem do rejestru. Jeden wpis obejmujący kilka obiektów dotyczy: dworu i parku w Czarnowie, dworu i parku w Kątach, pałacu, parku, ogrodzenia i stróżówki w Luszyńcu, dworu i parku w Modelu oraz pałacu, parku i bramy w Skrzyszewach.

Zabytki rejestrowe charakteryzują się różnorodnością pod względem funkcji. Wyodrębniono 5 charakterystycznych rodzajów zabytków (wykres 3). Największą grupę zabytków wpisanych do rejestru stanowią dwory i pałace (5) i oraz parki (5) znajdujące się w: Czarnowie, Kątach, Luszyńcu, Modelu i Skrzyszewach. Ponadto do rejestru zabytków wpisane zostały zabytkowe kościoły w Luszyńcu i Pacynie. Uzupełnieniem są obiekty znajdujące się na terenie zespołów dworsko-parkowych – brama w Skrzyszewach oraz ogrodzenie i stróżówka w Luszyńcu. Miejscowością, w której odnotowano najwięcej wpisów do rejestru zabytków obiektów architektonicznych i budowlanych z terenu gminy jest Luszyn – 5 pozycji. W Skrzyszewach znajdują się 3 obiekty rejestrowe, w Pacynie 1, a w Czarnowie, Kątach i Modelu – po 2.

W poniższej tabeli przedstawiono spis zabytków wpisanych do rejestru zabytków. Obiekty wpisane do rejestru zabytków znajdują się w 6 miejscowościach. Datowane są od końca XVI w. do przełomu XIX i XX w. Większość z nich pochodzi z XIX wieku. Najstarszym obiektem wpisany do rejestru zabytków na terenie gminy jest kościół parafialny pw. św. Stanisława w Luszyńcu datowany na 1589 r. Wykaz wszystkich obiektów znajdujących się w rejestrze z ich podstawowymi informacjami zamieszczono w załączniku 1.

Tabela 5. Obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Adres/Lokalizacja	Datowanie	Wpis do rejestru zabytków
1	Czarnów	Dwór w zespole dworsko-folwarcznym	5 dz. 149/1	1822 r.	Wpis do rejestru zabytków pod nr 538/1145 W z 22.05.1975 r.

2	Czarnów	Park w zespole dworsko-folwarcznym	5 dz. 149/1, 149/2	1822 r.	Wpis do rejestru zabytków pod nr 538/1145 W z 22.05.1975 r.
3	Kąty	Dwór (ruiny)	dz. 190/1	poł. XIX w.	Wpis do rejestru zabytków pod nr 569 z 17.08.1987 r.
4	Kąty	Park	dz. 190/1, 190/2, 190/4, 194, 174 (droga), 78/1	XIX/XX w.	Wpis do rejestru zabytków pod nr 569 z 17.08.1987 r.
5	Luszyń	Kościół parafialny pw. św. Stanisława wraz z najbliższym otoczeniem	dz. 30, 29, 31, 32/10, 32/9, 32/6	1595 r.	Wpis do rejestru zabytków pod nr 28/75 W z 23.03.1962 r.
6	Luszyń	Pałac w założeniu pałacowo-parkowym	1 dz. 17/4	k. XVIII w.	Wpis do rejestru zabytków pod nr 93/442/62 W z 23.03.1962 r.
7	Luszyń	Stróżówka (kordegarda) w założeniu pałacowo-parkowym	1 dz. 17/4	2 poł. XIX w.	Wpis do rejestru zabytków pod nr 93/442/62 W z 23.03.1962 r.
8	Luszyń	Ogrodzenie w założeniu pałacowo-parkowym	1 dz. 17/4	1 poł. XIX w.	Wpis do rejestru zabytków pod nr 93/442/62 W z 23.03.1962 r.
9	Luszyń	Park w założeniu pałacowo-parkowym	dz. 17/4	1 poł. XIX w.	Wpis do rejestru zabytków pod nr 93/442/62 W z 23.03.1962 r.
10	Model	Dwór (ruiny) w zespole dworsko-folwarcznym	dz. 149/2	1825 r.	Wpis do rejestru zabytków pod nr 94/443/62 W z 23.03.1962 r.
11	Model	Park w zespole dworsko-folwarcznym	dz. 149/2	XIX w.	Wpis do rejestru zabytków pod nr 94/443/62 W z 23.03.1962 r.
12	Pacyna	Kościół parafialny pw. św. Wawrzyńca	ul. Parkowa 1 dz. 27	1897 – 1901 r.	Wpis do rejestru zabytków pod nr 450 z 17.03.1978 r.
13	Skrzeszewy	Pałac w założeniu, ob. Zespół Opiekuńczo-Leczniczy dla Dorosłych Zgromadzenia Sióstr Franciszkanek Rodziny Maryi	26 dz. 82/2	3 ćw. XIX w.	Wpis do rejestru zabytków pod nr 96/445/62 W z 23.03.1962 r.
14	Skrzeszewy	Brama w założeniu pałacowo-parkowym	26 dz. 83/2	2 poł. XIX w.	Wpis do rejestru zabytków pod nr 96/445/62 W z 23.03.1962 r.
15	Skrzeszewy	Park w założeniu pałacowo-parkowym	26 dz. 82/2, 83/2, 77/84, 84/1, 81	poł. XIX w.	Wpis do rejestru zabytków pod nr 96/445/62 W z 23.03.1962 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie rejestru zabytków

W poniższej tabeli przedstawiono charakterystykę zabytków rejestrowych. Z zestawienia wynika, że struktura własnościowa zabytków wpisanych do rejestru zabytków z terenu Gminy Pacyna jest złożona.

Ich właścicielami są głównie osoby prywatne, ale także związki wyznaniowe, w tym parafie, czy jednostki samorządu terytorialnego. Stan poszczególnych zabytków jest zróżnicowany. Ich ogólną kondycję należy ocenić na dobrą. W najgorszym stanie wydaje się być dwór w Kątach oraz dwór w Modelu. O ile w przypadku tego pierwszego trwają prace projektowe związane z przywróceniem jego dawnej świetności, o tyle dla dworu w Modelu nie zakłada się takich planów, co jest niepokojące. Dla powyższych obiektów niezbędne jest przeprowadzenie prac remontowo-konserwatorskich, a w szczególności podjęcie pilnych działań zmierzających do uratowania obiektów. Również park w Modelu zdaje się być miejscem nie posiadającym stałej opieki. Pozostałe obiekty prezentują w większości dobry lub bardzo dobry stan zachowania. Najwcześniej wpisanymi zabytkami do rejestru z terenu gminy są obiekty z Luszyń – 5, Modela – 2 i Skrzyszew – 3. Wszystkie wpisane zostały w tym samym czasie, tj. 23.03.1962 r.

Tabela 6. Charakterystyka obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków

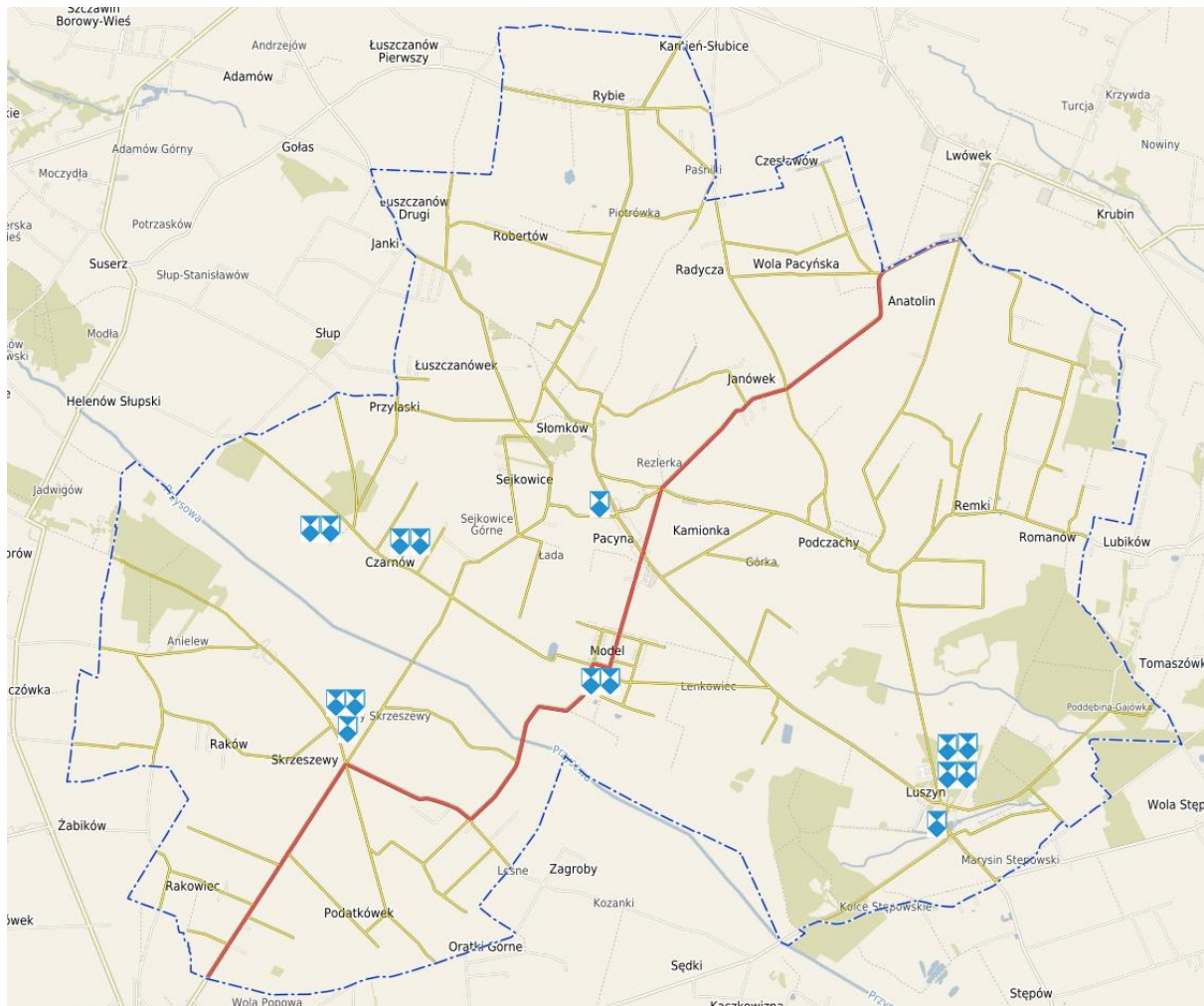
Lp.	Miejscowość	Obiekt-funkcja pierwotna	Własność	Stan zachowania
1	Czarnów	Dwór w zespole dworsko-folwarcznym	Powiat Gostyniński	bardzo dobry
2	Czarnów	Park w zespole dworsko-folwarcznym	Powiat Gostyniński	bardzo dobry
3	Kąty	Dwór (ruiny)	os. prywatna	w tym samym czasie, tj. y
4	Kąty	Park	os. prywatna	dobry
5	Luszyń	Kościół parafialny pw. św. Stanisława wraz z najbliższym otoczeniem	Parafia św. Stanisława Biskupa w Luszyń	dobry
6	Luszyń	Pałac w założeniu pałacowo-parkowym	os. prywatna	dobry
7	Luszyń	Stróżówka (kordegarda) w założeniu pałacowo-parkowym	os. prywatna	dobry
8	Luszyń	Ogrodzenie w założeniu pałacowo-parkowym	os. prywatna	dobry
9	Luszyń	Park w założeniu pałacowo-parkowym	os. prywatna	dobry
10	Model	Dwór (ruiny) w zespole dworsko-folwarcznym	os. prywatna	bardzo zły
11	Model	Park w zespole dworsko-folwarcznym	os. prywatna	zły
12	Pacyna	Kościół parafialny pw. św. Wawrzyńca	Parafia rzymsko-katolicka św. Wawrzyńca w Pacynie	dobry
13	Skrzeszewy	Pałac w założeniu, ob. Zespół Opiekuńczo-Leczniczy dla Dorosłych Zgromadzenia Sióstr Franciszkanek Rodziny Maryi	Zgromadzenie Sióstr Franciszkanek Rodziny Maryi	bardzo dobry
14	Skrzeszewy	Brama w założeniu pałacowo-parkowym	Zgromadzenie Sióstr Franciszkanek Rodziny Maryi	dobry
15	Skrzeszewy	Park w założeniu pałacowo-parkowym	Zgromadzenie Sióstr Franciszkanek Rodziny Maryi	bardzo dobry

Źródło: opracowanie własne

Liczba wpisów do rejestru w układzie dekad z terenu Gminy Pacyna przedstawia się następująco:

- w latach 60. XX w. – 4 wpisy obejmujące 10 pozycji;
- w latach 70. XX w. – 2 wpisy obejmujące 3 pozycje;
- w latach 80. XX w. – 1 wpis obejmujący 2 pozycje.

Liczba pojedynczych obiektów wpisanych do rejestru zabytków z terenu gminy nie jest duża i wynosi 15. W porównaniu do pozostałych 4 jednostek gminnych powiatu gostynińskiego jest to trzecia w kolejności największa liczba zabytków wpisanych do rejestru.

Ryc. 16. Rozmieszczenie zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru

Źródło: opracowanie własne na podkładzie www.pacyna.e-mapa.net

W ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami znajdują się przepisy odwołujące się do ochrony zabytków rejestrowych: art. 118. ust. 1.: Kto bez pozwolenia umieszcza na zabytku wpisanym do rejestru: urządzenie techniczne, tablicę reklamową lub urządzenie reklamowe lub napis, podlega karze ograniczenia wolności albo grzywny.

Ponadto w ww. ustawie określono, iż w kompetencji Starostów jest umieszczenie na zabytku wpisanym do rejestru zabytków znaku informującego o tym, iż zabytek ten podlega ochronie. Z przeprowadzonej inwentaryzacji terenowej wynika, że znak ten nie jest umieszczony na żadnym zabytku.

Każdy zabytek rejestrowy powinien być w odpowiedni sposób oznaczony. W tym zakresie regulują to przepisy zawarte w Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków.

Znak ten ma kształt pięciokątnej tarczy skierowanej ostrzem w dół, w górnej części napis: „ZABYTEK CHRONIONY PRAWEM” poniżej błękitna tarcza herbowa złożona z kwadratu i umieszczonego nad nim trójkąta. Błękitna Tarcza (Blue Shield) jest kulturowym odpowiednikiem Czerwonego Krzyża. Jest to symbol ochrony określony w Konwencji haskiej z 1954 r. (Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w

razie konfliktu zbrojnego, podpisana w Hadze dnia 14 maja 1954 r.). Zgodnie z zapisami Konwencji, znak Błękitnej Tarczy służy dla oznakowania obiektów kultury, aby zapewnić im ochronę przed atakiem w razie konfliktu zbrojnego. Autorem emblematu jest Polak, profesor Jan Zachwatowicz, w tamtym okresie Generalny Konserwator Zabytków, uczestnik Konferencji międzyrządowej w sprawie ochrony dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podczas której została uchwalona Konwencja haska z 1954 r.³

Ryc. 17. Wzór znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków

Źródło: Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków

Zgodnie ze studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Pacyna, dla obiektów zabytkowych obowiązują następujące ustalenia:

- użytkowanie obiektów w sposób odpowiadający ich wartości oraz zgodny z zasadami opieki nad zabytkami;
- utrzymanie obiektów we właściwym stanie poprzez działania ochronne zabezpieczające obiekt przed zniszczeniem, uszkodzeniem, dewastacją, oraz prowadzenie działań konserwacyjnych lub remontowo-budowlanych zgodnie z zasadami konserwacji zabytków, uzgodnionymi z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków;
- zachowanie wymogu, aby zmiany użytkowania oraz prace konserwacyjne i budowlane związane z odnawianiem, rekonstrukcją, nadbudową, przebudową i rozbudową były prowadzone w uzgodnieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków;
- ponadto uzgadnianie wszelkich prac budowlanych w granicach strefy ochrony konserwatorskiej, lub istotnie wpływających na ekspozycję obiektu zabytkowego, konsultowanie działań inwestycyjnych, remontowo-budowlanych oraz innych mogących zmienić otoczenie zabytku i jego ekspozycję widokową z Wojewódzkim Konserwatorem Przyrody oraz z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków;
- obowiązuje zakaz podziału terenów na działki w granicach założenia pałacowo-parkowego objętego ochroną konserwatorską; wskazanym jest, aby był jeden użytkownik obiektu zabytkowego,
- ustala się osie widokowe ze strefą ochrony ekspozycji z zakazem budowy wysokich obiektów budowlanych dla :
 - zabytkowego pałacu i zabytkowego kościoła w Luszyńcu,

³ <http://www.mkidn.gov.pl/pages/blekitna-tarcza/pl/program-blekitnej-tarczy/znak-blekitnej-tarczy.php>

- wzdłuż drogi nr 583 - na odcinku RSP Model - Urząd Gminy w Pacynie,
- dla zabytkowego kościoła w Pacynie od strony Sejkowic,
- wzdłuż drogi nr 31393 Skrzeszewy - Sejkowice na odcinku przechodzącym przez dolinę rzeki Przysowy.

5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Zgodnie z art. 21 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami podstawą do sporządzania gminnego programu opieki nad zabytkami opieki jest gminna ewidencja zabytków.

W art. 22 ww. ustawy określono kto jest odpowiedzialny za prowadzenie gminnej ewidencji zabytków i jakie obiekty powinny się w niej znaleźć. W związku z powyższym, to Wójt Gminy Pacyna prowadzi Gminną Ewidencję Zabytków Gminy Pacyna w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu gminy.

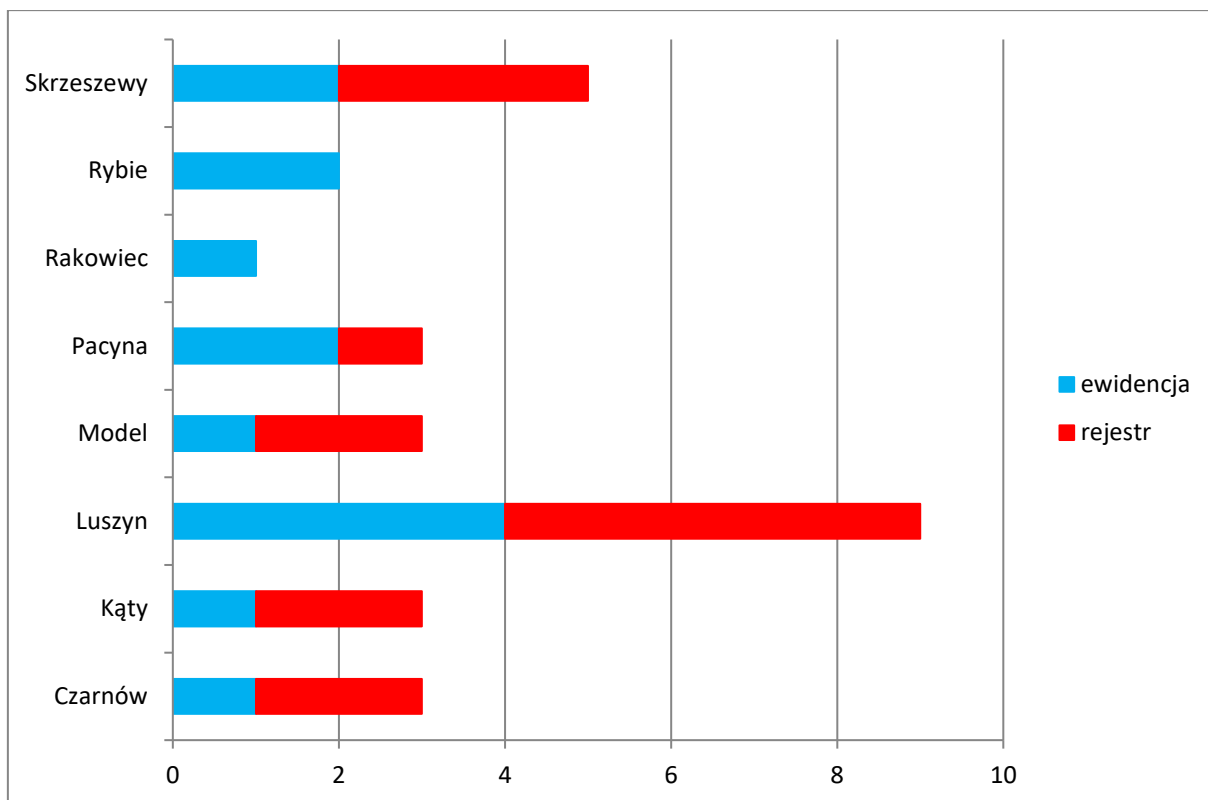
W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

W gminnej ewidencji zabytków znajduje się liczne zabytki, w tym obiekty wpisane do rejestru zabytków. Figurują w niej również zabytki ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków. Gminną ewidencję zabytków Gminy Pacyna zaktualizowano w kwietniu 2025 r. zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniono rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. Tym samym zmieniony został wzór karty adresowej gminnej ewidencji zabytku. Ewidencja ta stanowi podstawową wiedzę na temat zachowanego dziedzictwa materialnego gminy i zarazem jest najpełniejszym udokumentowanym katalogiem obiektów zabytkowych występujących w Gminie Pacyna. Wszystkie nieruchome zabytki ujęte w ewidencji przedstawione zostały w załączniku nr 1.

Na terenie gminy, w 8 miejscowościach, w GEZ ujęto 29 zabytków architektury i budownictwa, w tym 15 zabytków z rejestru zabytków. Ujęte w ewidencji obiekty datowane są przede wszystkim na XIX w. oraz w mniejszym stopniu na pocz. XX w.

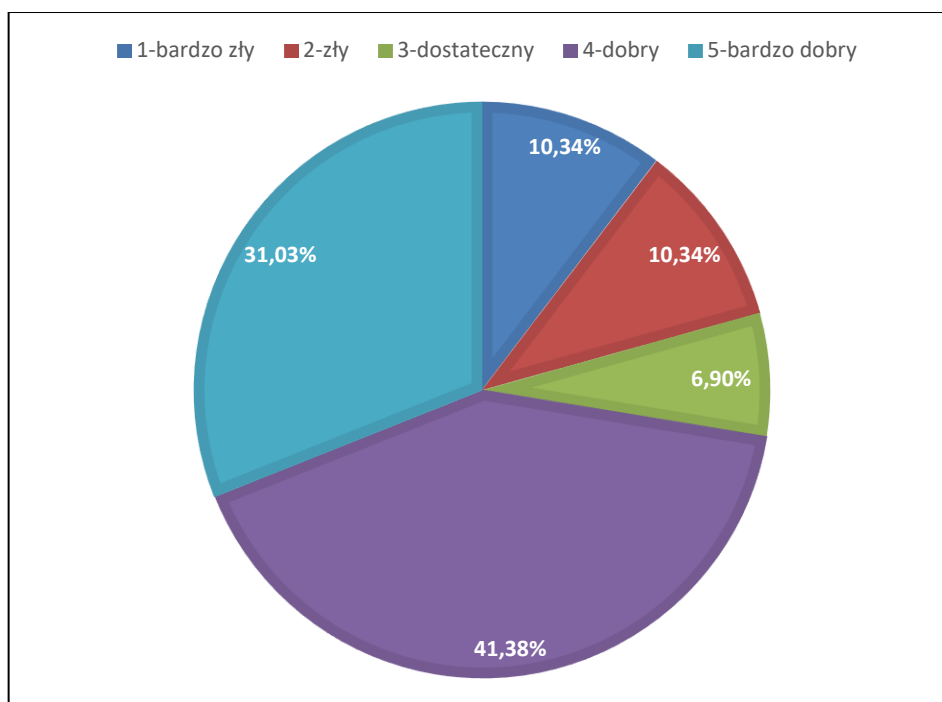
Na wykresie poniżej przedstawiono zabytki z gminnej ewidencji zabytków z podziałem na miejscowości. Wynika z niego, że najwięcej zabytków znajduje się w Luszyńcu – 9 oraz Skrzeszewach - 5. W pozostałych miejscowościach liczba zabytków ujętych w gminnej ewidencji nie przekroczyła 5. Liczba zabytków ujętych w GEZ na terenie gminy nie jest duża, tym bardziej należy się o nie troszczyć i zachować je na rzecz przyszłych pokoleń. Obiekty będące w GEZ charakteryzują się wartością historyczną ze względu na fakt, iż są to obiekty historyczne wybudowane w historycznej technice budowlanej, której już się nie stosuje. Są to również miejsca upamiętniające przodków tych ziem. Zabytki będące w GEZ posiadają także wartość artystyczną ze względu na liczne detale architektoniczne, co świadczy o ich wyjątkowości na tle pozostałego budownictwa gminy.

Wyk. 4. Liczba obiektów zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków z podziałem na miejscowości

Źródło: opracowanie własne

Stan zachowania poszczególnych obiektów jest zróżnicowany. Na poniższym wykresie przedstawiono rozróżnienie stanu zachowania zasobu zabytkowego na terenie gminy w skali pięciostopniowej. Wynika z niej, że najwięcej zabytków reprezentuje stan dobry i bardzo dobry.

Wyk. 5. Stan zachowania zabytków

Źródło: opracowanie własne

W tym miejscu należy zaznaczyć, iż gminna ewidencja zabytków ma charakter zbioru otwartego, tj. mogą być z niej usuwane/dodawane obiekty.

Obiekty należące do własności Gminy Pacyna

Żaden z zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków nie znajduje się we własności Gminy Pacyna.

Obiekty sakralne

Kościół to obiekty publiczne, kultu religijnego, ważne dla lokalnej społeczności. Od wieków stanowią centra nie tylko życia duchowego, ale także społecznego i informacyjnego. W przeszłości fundowane przez właścicieli danych miejscowości, obecnie utrzymywane z datków parafian oraz dotacji na prace remontowe i konserwatorskie. Wznoszone często na wzniesieniach, wokół nich lokowano cmentarze. Ich budowa stanowiła poważne wyzwanie dla całej społeczności, począwszy od inwestora, architekta, plebana przez budowniczych, skończywszy na zwykłych mieszkańcach, którzy często pomagali przy prostych pracach. Do dzisiaj stanowią ważne miejsca w krajobrazie kulturowym miejscowości, prezentują dominanty przestrzenne i wysokościowe, a ich sylwety wyróżniają się na tle pozostałego budownictwa.

Na terenie Gminy Pacyna znajdują się 2 zabytkowe obiekty sakralne, które wpisane zostały do rejestru zabytków. Są to kościoły parafialne. Charakteryzowane obiekty powstały w różnych przedziałach czasowych. Świątynia w Luszyńcu jest najstarszym zabytkiem w gminie, z kolei kościół w Pacynie wybudowano w latach 1897 – 1901 r. Obie budowle wybudowane zostały z cegły czerwonej na wyodrębnionych kamiennych podmurówkach, którą otynkowano w kościele luszyńskim. Ogólny stan kościołów należy ocenić jako dobry. Charakteryzowane obiekty są pod stałą opieką, zaś konieczność prowadzenia prac remontowo-konserwatorskich jest dostrzegalna przez proboszczów i wiernych. W ostatnich latach proboszczowie parafii wraz z radami parafialnymi i wiernymi prowadzą szereg działań mających na celu konserwację kościołów. Pozyskiwane są środki zewnętrzne, zbierane są datki własne. W kościele w Pacynie prowadzone były w ostatnim czasie badania stratygraficzne, zaś w kościele w Luszyńcu przeprowadzono kompleksową konserwację i restaurację Ołtarza Matki Bożej (ołtarz boczny).

Tabela 7. Zabytkowe obiekty sakralne

Lp.	Miejscowość	Kościół	Czas powstania	Styl	Materiał	Stan zachowania	Wpis do rejestru
1	Luszyńcu	Kościół parafialny pw. św. Stanisława wraz z najbliższym otoczeniem	1595 r.	gotyk z elementami renesansowymi	cegła czerwona	dobry	tak
2	Pacyna	Kościół parafialny pw. św. Wawrzyńca	1897 – 1901 r.	neogotyk	cegła czerwona	dobry	tak

Źródło: opracowanie własne

Cmentarze

Zabytkowe cmentarze będące jednocześnie założeniami przestrzennymi (uporządkowanymi lub swobodnymi) stanowią wyraz przeszłości, są miejscem upamiętnienia przodków danej społeczności. Jako miejsca historyczne na stałe wpisały się w krajobraz danej miejscowości, są nośnikami tradycji i wierzeń. Od zawsze otaczane były czcią i powagą. Każdy cmentarz posiada swoją indywidualną formę ze względu na wielkość, rozplanowanie, położenie topograficzne, wykorzystane materiały oraz poszczególne elementy, takie jak: historyczne nagrobki, mogiły, grobowce, roślinność, rozplanowanie

kwater, ogrodzenia z bramami, a także dodatkowe elementy jak krzyże, kostnice, czy kaplice cmentarne. W granicach cmentarzy sadzono drzewa, które niejednokrotnie wyznaczały ich granice oraz pozostałą charakterystyczną roślinność cmentarną, np. bluszcz. Zabytkowe nekropolie są nie tylko miejscem pochówku zmarłych, ale także świadkiem zachodzących przemian w sztuce sepulkralnej. Wszelkie działania inwestycyjne na terenach pocmentarnych reguluje art. 6 ust. 4 ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych z dnia 31 stycznia 1959 r.: *Użycie terenu cmentarnego na inny cel jest dopuszczalne pod warunkiem zachowania znajdujących się na jego terenie zabytków, które mogą być przeniesione w inne miejsce po uzyskaniu pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.*

Cmentarze wyróżnić można ze względu na przynależność wyznaniową i miejsce występowania. Na terenie Gminy Pacyna występują cmentarze rzymsko-katolickie oraz cmentarz wojenny. Ich łączna liczba wynosi 4, po 2 w Luszyńcu i Pacynie. Powstały one w 1 poł. XIX w., jedynie cmentarz wojenny jest młodszy i pochodzi z 1918 r. Żaden z nich nie jest wpisany do rejestru zabytków. Ich ogólny stan zachowania ocenia się na dobry. W najgorszym stanie wydaje się być cmentarz wojenny w Luszyńcu. W ostatnim czasie przeprowadzono na nim prace porządkowe, w tym skoszono trawę. Niemniej, konieczne są dalsze prace. Cmentarze parafialne w Luszyńcu i Pacynie posiadają stałą opiekę i reprezentują dobry oraz bardzo dobry stan zachowania. Na terenie cmentarza parafialnego w Luszyńcu znajduje się częściowo zachowany starodrzew.

Tabela 8. Zabytkowe cmentarze

Lp.	Miejscowość	Cmentarz	Czas powstania	Powierzchnia (ha)	Układ	Stan zachowania	Nr ewid. działki
1	Luszyńcu	Cmentarz parafialny rzymsko-katolicki	1 poł. XIX w.	0,8	czytelny	dobry	20
2	Luszyńcu	Cmentarz wojenny z I wojny światowej	1918 r.	0,1	czytelny częściowo	dostateczny	282
3	Pacyna	Cmentarz parafialny parafii	1 poł. XIX w.	1,0	czytelny	bardzo dobry	106
4	Pacyna	Stary cmentarz parafialny	1 poł. XIX w.	0,19	czytelny	bardzo zły	18

Źródło: opracowanie własne

Fot. 7. Cmentarz parafialny rzymsko-katolicki w Luszyńcu

Źródło: fotografia własna

Parki

Zabytkowe założenia zieleni zakładane były tuż przy obiektach rezydencjonalnych. Stanowiły odskocznnię od codzienności dla właścicieli majątków, były miejscem ukojenia i osobliwym spotkaniem z naturą. Założenia te projektowane były przez specjalistów, często musiały być wkomponowane w lokalną topografię, np. cieków wodne, wzniesienia, zbiorniki wodne, ciągi komunikacyjne. Częścią parków były aleje i szpalery wysadzone przy drogach prowadzących do dworu. Zachowane parki na stałe wpisały się w krajobraz danych miejscowości. Znajdujący się na obszarach parków starodrzew stanowi przykład zachowanych form historycznych roślinności, które są niezwykle cenne dla lokalnego mikroklimatu. Inną formą zaprojektowanych form zieleni są aleje drzewne, które spełniały zarówno funkcję ozdobną w krajobrazie, regulowały gospodarkę wodną, jak zmniejszały trud podróży w upały. Drzewa przy ciągach komunikacyjnych sadzone były przez właścicieli majątków dworskich i bezpośrednio prowadziły do miejsca ich zamieszkania, łącząc się niejednokrotnie z parkami przydworskimi.

Na terenie Gminy Pacyna odnotowano 5 zabytkowych parków. Są to w większości miejsca zadbane i na bieżąco pielęgnowane. W najgorszym stanie jest park w miejscowości Model, który zdaje się nie posiadać stałej opieki. Charakteryzowane założenia zieleni powstały w XIX w. Największym jest park w Skrzyszewach o pow. ok. 5,6 ha, który nie jest ogólnodostępny. Ten, jak i w Czarnowie stanowi miejsce odpoczynku dla pensjonariuszy ośrodków opiekuńczych, które znajdują się na ich terenie. Wszystkie analizowane parki wpisano do rejestru zabytków. Ogólny stan zachowania parków należy ocenić jako dobry. Okazałe pomniki przyrody znajdują się w zabytkowym parku w Skrzyszewach:

- jesion wyniosły;
- dąb szypułkowy o wysokości 24 m i szerokości 327 cm;
- lipa drobnolistna o wysokości 23 m i szerokości 430 cm;
- buk pospolity o wysokości 17 m i szerokości 377 cm.

Tabela 9. Zabytkowe parki

Lp.	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Datowanie	Powierzchnia (ha)	Stan zachowania	Wpis do rejestru
1	Czarnów	Park w zespole dworsko-folwarcznym	1822 r.	ok. 3,5	bardzo dobry	tak
2	Kąty	Park	XIX/XX w.	ok. 3	dobry	tak
3	Luszyń	Park w założeniu pałacowo-parkowym	1 poł. XIX w.	ok. 4,8	dobry	tak
4	Model	Park w zespole dworsko-folwarcznym	XIX w.	ok. 4,5	zły	tak
5	Skrziszewy	Park w założeniu pałacowo-parkowym	poł. XIX w.	ok. 5,6	bardzo dobry	tak

Źródło: opracowanie własne

Fot. 8. Park w Modelu

Źródło: fotografia własna

Budynki rezydencjonalne

Dwory nierozzerwalnie związane są z majątkami, dobrami oraz pozostałymi obiektami wokół nich. Otaczane były parkami krajobrazowymi oraz stanowiły funkcje reprezentatywne. Przy nich stawiano gospodarcze budynki folwarczne, dalej domy pracownicze. Były jednocześnie miejscem zamieszkania, miejscem towarzyskim na bale i przyjęcia, a także miejscem przyjmowania ważnych gości i osobistości, w tym w celach biznesowych. Wielkość i wygląd świadczyły o sytuacji materialnej gospodarzy.

Na terenie Gminy Pacyna znajdują się 4 zachowane dwory oraz 2 pałace. Charakteryzowane obiekty to budynki murowane, wybudowane głównie w XIX w. Najstarszy obiekt występuje w Luszyńcu - pałac z końca XIX w. Ogólny stan dawnych obiektów pańskich należy ocenić jako dostateczny. W związku z powyższym niezbędne jest przeprowadzenie przy nich prac remontowo-konserwatorskich. Powyższe w szczególności odnosi się do obiektów znajdujących się w stanie ruiny, tj. dwór w Kątach oraz dwór w Modelu. Również dwór w miejscowości Rakowiec wymaga prac naprawczych. Analizowane obiekty wykorzystywane są obecnie na cele mieszkalne oraz służą miejscem pobytu na rzecz osób niesamodzielnych – dwór w Czarnowie i pałac w Skrzyszewach. Aż 5 z 6 charakteryzowanych budynków wpisano do rejestru zabytków. Najbardziej reprezentatywnym obiektem zdaje się być neobarokowy pałac w Luszyńcu wzniesiony dla rodu Grabskich.

Tabela 10. Zabytkowe budynki rezydencjonalne

Lp.	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	funkcja obecna	Czas powstania	Stan zachowania	Wpis do rejestru
1	Czarnów	Dwór w zespole dworsko-folwarcznym	Dom Pomocy Społecznej	1822 r.	bardzo dobry	tak
2	Kąty	Dwór (ruiny)	Nieużytkowany, ruina	poł. XIX w.	bardzo zły	tak
3	Luszyń	Pałac w założeniu pałacowo-parkowym	Budynek mieszkalny	k. XVIII w.	dobry	tak
4	Model	Dwór (ruiny) w zespole dworsko- folwarcznym	Nieużytkowany, ruina	1825 r.	bardzo zły	tak
5	Rakowiec	Dwór	Budynek mieszkalny	pocz. XX w.	dostateczny	nie
6	Skrzyszewy	Pałac	Dom Opiekuńczo-	3 ćw. XIX w.	bardzo dobry	tak

			Lecznicy dla Dorosłych			
--	--	--	------------------------	--	--	--

Źródło: opracowanie własne

Fot. 9. Dwór w Rakowcu

Źródło: fotografia własna

Ujęcie w ewidencji zabytków budynków mieszkalnych, powinno zagwarantować ich ochronę i opiekę przez właścicieli i osoby je zamieszkujące. Jednakże obiekty te podatne są także na różnego rodzaju przekształcenia ze względu na brak świadomości właścicieli oraz ich problemy finansowe. Domy mogą ulec zatarciu np. poprzez:

- niewłaściwą wymianę stolarki okiennej;
- niewłaściwą wymianę stolarki drzwiowej;
- niewłaściwą wymianę połaci dachowej;
- ocieplenie budynku;
- otynkowanie budynku;
- wszelkiego rodzaju dobudówki;
- umieszczanie reklam zakrywających detale architektoniczne.

Gminna ewidencja zabytków ma charakter zbioru otwartego, a zatem mogą być z niej wyłączone, jak i włączane nowe obiekty.

5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

W podrozdziale 5.5. wskazano zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy, którymi są wybrane obiekty wpisane do rejestru zabytków. Obiekty te stanowią pewien wyróżnik na tle innych w regionie, przez co ich identyfikacja nie stanowi większego problemu, szczególnie dla miejscowej społeczności. Zabytki te posiadają wysokie walory artystyczne i historyczne. Ich obecność na stałe wpisała się w krajobraz gminy, są dla niej charakterystyczne i niepowtarzalne, jednocześnie związane czasem, miejscem i otaczającą przestrzenią. Poniżej krótko scharakteryzowano najważniejsze obiekty zabytkowe (zabytki rejestrowe) z terenu gminy oraz przedstawiono ich fotografie.

Czarnów – dwór w zespole dworsko-folwarcznym

rodziny Łączyńskich. Przed II wojną światową należał do rodziny niemieckiej. Po wojnie stał się własnością Służby Zdrowia w Płocku i od tego czasu pełni funkcję Domu Pomocy Społecznej do dnia dzisiejszego. Dwór był rozbudowany i przekształcany. Budynek jest jednokondygnacyjny z częściowo

mieszkalnym użytkowym, 13-osiowy od strony fasady, wolnostojący, asymetryczny, otynkowany, ustawiony w północnej części zespołu. Obiekt posiada rozczłonkowaną bryłę i nieregularny rzut, wzniesiono go na wysokiej wyodrębnionej podmurówce otynkowanej wystającej poza lico muru, jest podpiwniczony z niewielkimi okienkami w tej części budynku. Posiada dwa skrzydła boczne w tym jedno z dodatkowym alkierzem od południa. Nad głównym korpusem budynku dach jest naczółkowy, wszystkie dachy pokryte zostały blachą prostą na rąbek stojący. W połaci dachowej widoczne są wystawki. Wejście główne znajduje się w osi ósmej, stolarka drzwiowa jest współczesna. Otwory okienne i drzwiowe zamknięto prosto. Stolarka okienna jest wtórna, wielokwaterowa z zachowanym wymiarem i kształtem. Z elementów dekoracyjnych wyróżnić można gzyms wieńczący, odcinkowe gzymsy nadokienne. Przed wejściem głównym znajduje się czterokolumnowy portyk z kolumnami tokańskimi dźwigający balkon z tralkami. Za portykiem znajduje się ryzalit dwukondygnacyjny na trzy osie zwieńczony dekoracyjnie tympanonem. W ryzalicie mieszczą się płyciny i pilastry. Balkony znajdują się także w elewacji tylnej oraz północnej. W najbliższym czasie planowane są prace remontowo-konserwatorskie portyku z kolumnami, części pokrycia dachowego i fragmentu elewacji.

Fot. 10. Dwór w Czarnowie

Źródło: fotografia własna

Czarnów – park w zespole dworsko-folwarcznym

Park znajduje się w północno-zachodniej części miejscowości tuż przy drodze bitumicznej. Jego powierzchnia wynosi ok. 3,5 ha. Kształtem przypomina wydłużony prostokąt z historycznym sadem w części północnej. Na jego obszarze znajduje się dwór oraz współczesne budynki biurowe i pomocnicze. Park nie jest ogólnodostępny, stanowi miejsca odpoczynku dla pensjonariuszy Domu Pomocy Społecznej. Wejście na jego teren możliwe jest tylko za zgodą właściciela. Wśród licznych drzewostanu największą grupę drzew stanowią: kasztanowiec biały, dąb szypułkowy, klon zwyczajny, topola, i modrzew europejski. Zgodnie z Centralnym Rejestrem Form Ochrony Przyrody na terenie parku nie występują pomniki przyrody.

Fot. 11. Park w Czarnowie

Źródło: fotografia własna

Kąty – dwór

Dwór w Kątach historycznie związany jest z rodziną Czarnieckich, którzy byli jego właścicielami. Ostatnim gospodarzem był Witold Czarniecki, który posiadał dwór z folwarkiem do wybuchu II wojny światowej. Po wojnie dwór przejęła Gmina Pacyna, a dwór zasiedlali lokatorzy. Wobec pogarszającego się stanu technicznego obiektu, kolejni lokatorzy zaczęli się wyprowadzać i od ok. lat 80-90. XX w. obiekt był nieużytkowany. Obecnie znajduje się we własności prywatnej. Budynek jest jednokondygnacyjny, częściowo dwukondygnacyjny, wolnostojący, asymetryczny, wybudowany z cegły czerwonej i otynkowany. Posiada rozczłonkowaną bryłę. Obiekt wzniesiono na wyodrębnionej, wysokiej podmurówce wystającej poza lico muru. Więźba dachowa wraz z pokryciem nie zostały zachowane, podobnie jak i stolarki okienne i drzwiowe. Wejście główne znajdowało się w ryzalicie, w osi drugiej, zaś otwór drzwiowy zamknięto łukiem koszowym. Otwory okienne zamknięto prosto. Od strony północnej znajduje się jednoosiowy i dwukondygnacyjny ryzalit, od strony wschodniej i zachodniej ryzality trójosiowe i dwukondygnacyjne. Z elementów dekoracyjnych wyróżnić można gzymsy, trójkątne przycółki nadokienne, pozostałości opasek okiennych i pilastrów, oculusy. W najbliższym czasie właściciel obiektu zamierza przywrócić dawną świetność obiektu.

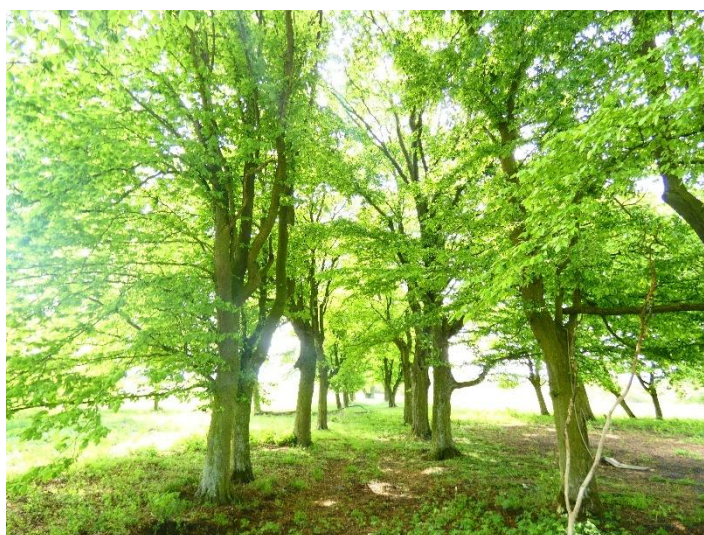

Fot. 12. Dwór w Kątach

Źródło: fotografia własna

Kąty – park

Park znajduje się w południowej części miejscowości i jego północną granicę tworzy droga bitumiczna przechodząca przez wieś. Jego powierzchnia wynosi ok. 3 ha. Kształtem przypomina wydłużony prostokąt. Na jego obszarze znajduje się zabytkowy dwór. Park nie jest ogólnodostępny, wejście na jego teren możliwe jest tylko za zgodą właściciela. Wśród liczego drzewostanu największą grupę drzew stanowią: lipy, wiązy, klony, kasztanowce, robinie, wierzby, czy jesiony. Część starodrzewia może liczyć ok. 200 lat. W południowej części parku znajdują się zadbane alejki drzew. Zgodnie z Centralnym Rejestrem Form Ochrony Przyrody na terenie parku nie występują pomniki przyrody.

Fot. 13. Park w Kątach

Źródło: fotografia własna

Luszyn - kościół parafialny pw. św. Stanisława

Kościół parafialny pw. św. Stanisława Biskupa w Luszynie ufundowano w 2 poł. XIV w. Wzmiankowany jest w 1441 r. Nazwisko autora obiektu nie jest znane. Obecna budowla wzniesiona została z fundacji Jana Modzelewskiego, podczaszego łęczyckiego. Jego budowa zakończona została w 1595 r. Restauracja kościoła miała miejsce w 2 poł. XVII w., w XVIII w. oraz w 1843 r. kosztem Franciszka Wincentego Grabskiego. Wówczas proboszczem był ks. Jan Gończyński. Obiekt reprezentuje styl

gotycki z elementami renesansowymi. Jest murowany, wzniesiony z cegły czerwonej o wążku gotyckim, jednonawowy, orientowany. Składa się z trzech głównych części: nawy głównej, węższej i wyższej na cztery kondygnacje wieży na planie kwadratu z klatkami schodowymi na planie koła po bokach oraz nieznacznie niższego i węższego prezbiterium zamkniętego pięciobocznie. Od północy do prezbiterium przylega zakrystia ze wspólnym dachem, a do nawy głównej krypta, w której znajdują się epitafia właścicieli wsi:

- Franciszka Grabskiego, 1859 r.;
- Balbiny z Gorskich Grabskiej, 1848 r.;
- Marji Grabskiej, 1876 r.;
- Majola Grabskiego, 1874 r.

Dach nawy głównej dwuspadowy kryty blachą prostą na rąbek stojący, dach prezbiterium dwuspadowy, wydłużony jedną połacią, która przykrywa zakrystię, dachy aneksów pulpitowe. Dach wieży jest czterospadowy, a poniżej gzymsów widnieją biforia w opaskach. Stolarka drzwiowa drewniana, dwuskrzydłowa, ramowo-płycinowa w otworze o łuku pełnym. Nad nią tynkowane herby właścicieli Luszyń. Charakterystycznym elementem kościoła jest attyka wieńcząca prezbiterium z blendami i trapezowym przyczółkiem oraz arkadowa attyka dzieląca nawę główną od prezbiterium ze sterczynami i sygnaturką o daszku ośmospadowym. Kościół jest całościowo oszkarpowany z daszkami blaszanymi, pulpitowymi. Otwory okienne zakończone łukiem pełnym, glifowane, okna wielopolowe z metalowymi szprosami. W prezbiterium znajduje się m.in. późnogotycka rzeźba Chrystusa Ukrzyżowanego i renesansowy portal. Umieszczono tam również malowany herb Trzywdar i inicjały IMPL, należące do Jana Modzelewskiego. Ołtarz główny jest barokowy, z około 1700 z rzeźbami z tego czasu m.in. Chrystusa Ukrzyżowanego, św. Stanisława i Wojciecha, archaniołów Michała i Gabriela. Wart obejrzenia jest również feretron z pierwszej połowy XVIII w. z obrazem Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej, organy z XVIII/XIX w. czy stalle z 1595 r. W najbliższym czasie planowane są prace konserwatorskie ołtarza bocznego.

Fot. 14. Kościół w Luszyń

Źródło: fotografia własna

Luszyń – pałac w założeniu pałacowo-parkowym

Pałac w Luszyń pochodzi z 1 poł. XIX w. i wzniesiony został dla rodu Grabskich. Jego gruntowna przebudowa nadająca cechy barokizujące miała miejsce w 1909 r. dla Stanisława Godlewskiego i Zofii z Krzymuskich voto Adamowej Grabowskiej, według projektu Jana II Heuricha. W 1927 r. przekształcono wnętrza pałacu projektem Juliusza Nagórskiego – wystrój wnętrz, czy sień z klatką

schodową. W latach 90. XX w. obiekt użytkowany był jako hotel. Obecnie posiada cechy neobarokowe i stanowi własność prywatną. Budynek jest dwukondygnacyjny z poddaszem użytkowym, 11-osiowy od strony fasady, wolnostojący, asymetryczny, otynkowany, ustawiony w centralnej części folwarku na jednej osi w kierunku kościoła. Obiekt wzniesiono na planie prostokąta, na wyodrębnionej podmurówce wystającej poza lico muru. Dach jest czterospadowy kryty blachą prostą na rąbek stojący, widoczne kilka kominów, w połaci dachowej wystają lukarny. Wejście główne znajduje się w ozdobnym portalu w osi szóstej, stolarka drzwiowa jest drewniana, dwuskrzydłowa. Podział poziomy i pionowy posiada zachowaną rytmiką rozmieszczenia. Otwory okienne i drzwiowe zamknięto prosto. Stolarka okienna jest sześć i ośmiopolowa z zachowanym wymiarem i kształtem. W fasadzie znajdują się dwa ryzality, są 2-osiowe i 2-kondygnacyjne, zwieńczone osobnymi dachami z kolistymi oknami. Do elewacji wschodniej przylega jednokondygnacyjny alkierz z tarasem powyżej i tralkową balustradą. Z elementów dekoracyjnych wyróżnić można odcinkowe gzymsy nadokienne i podokienne, gzyms wieńczący i szerokie opaski okienne. Szczególnie reprezentacyjny charakter nadano części frontowej. Fasadę pałacu zdobi monumentalny, klasycystyczno-barokowy portyk z czterema kolumnami jońskimi. Na tympanonie umieszczono herby Gozdowa (Godlewskich) oraz Radwan (Krzymuskich).

Fot. 15. Pałac w Luszyńcu

Źródło: fotografia własna

Luszyń – ogrodzenie w założeniu pałacowo-parkowym

Reprezentatywne ogrodzenie założenia znajduje się w południowej części zespołu. Jest murowane, otynkowane, w kolorystyce biało-beżowej o wysokości przekraczającej 2 m. Składa się z cokołu wystającego nieznacznie poza lico muru, daszku dwuspadowego oraz słupków z gzymsem zakończonych kwadratową płaszczyzną. Brama wjazdowa na teren założenia znajduje się w centralnej części ogrodzenia. Jest symetryczna i składa się z czterech słupków, dwóch niższych po bokach i dwóch wyższych w środku. Brama jest 3-osiowa. Słupki posiadają wyodrębniony cokół i gzymsy wieńczące. Boczne zwieńczone są kulami, zaś środkowe ozdobnymi esownicami. Główna brama jest dwuskrzydłowa, metalowa, zwieńczona pionowymi prętami zakończona grotowo. Adekwatne są furtki jednoskrzydłowe po bokach.

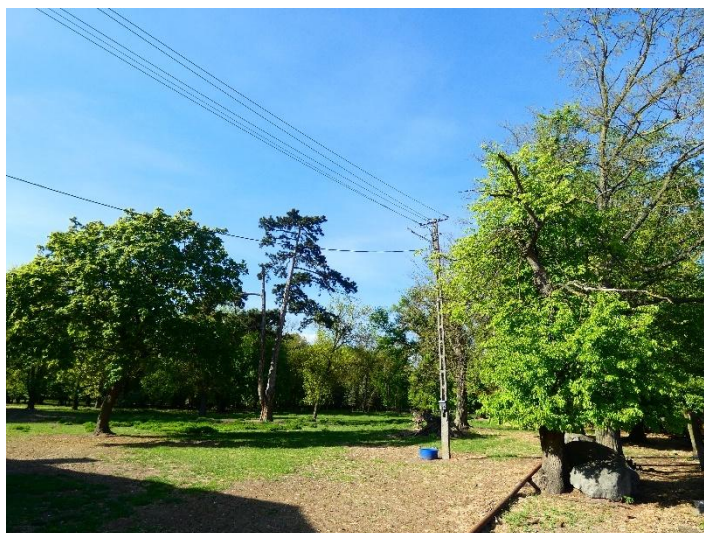

Fot. 16. Ogrózenie w Luszyne

Źródło: fotografia własna

Luszyń – park w założeniu pałacowo-parkowym

Park znajduje się w północnej części miejscowości. Jego powierzchnia wynosi ok. 4,8 ha. Kształtem przypomina literę L, posiada zwartą kompozycję. Na jego obszarze znajduje się pałac z 1 poł. XIX w., budynek gospodarczy z ok. 1909 r. oraz gazon w części południowej. Park nie jest ogólnodostępny, wejście na jego teren możliwe jest tylko za zgodą właściciela. Częściowo zachowane zostały szpalery i aleje. Wśród licznych drzewostanów do popularnych gatunków tu występujących należy zaliczyć lipy, czy graby, ale także znajdują się tu drzewa rzadko spotykane. Jak wskazano w ewidencji parkowej, park w Luszyń jest jednym z najbogatszych założeń dworskich na Mazowszu. Zgodnie z Centralnym Rejestrem Form Ochrony Przyrody na terenie parku nie występują pomniki przyrody.

Fot. 17. Park w Luszyń

Źródło: fotografia własna

Pacyna – kościół parafialny pw. św. Wawrzyńca

Kościół został ufundowany w drugiej połowie XIV w. Został spalony w 1588 r., zaś drugi kościół wzniesiono przed 1603 r., który w późniejszych latach uległ zniszczeniu. W 1784 r. staraniem Filipa Nereusza Dembowskiego, cześnika, późniejszego podstolnego gostyńskiego postawiono trzecią drewnianą świątynię z pięcioma ołtarzami. W 1845 r. kościół okradziono z cennych pamiątek, a w 1909

r. został rozebrany. Obecny kościół jest murowany, neogotycki z wieżą, wzniesiony w latach 1897-1902, według projektu architekta Artura Goebela. Księdzem sprawującym opiekę nad inwestycją był ks. J. Rybińskim, a głównym budowląncem Ludwik Kuzieński z Sannik. W 1921 r. konsekracji dokonał sufragana warszawski biskup S. Gall. Podczas okupacji niemieckiej kościół był zamknięty. Po wojnie wymieniono pokrycie dachowe z dachówki na blachę. Kościół wybudowany w stylu neogotyckim z cechami eklektyzmu i wewnątrz neobarokowym wybudowano z cegły czerwonej o wiązaniu krzyżowym, trójnawowy, nieorientowany, założony na rzucie prostokąta, symetryczny. Świątynia składa się z sześciu oddzielonych od siebie części: nawy głównej z bocznymi tworzące korpus główny, niższego i węższego prezbiterium, dwóch aneksów dołączonych do prezbiterium oraz niewielkiego przedsionka dostawionego do prezbiterium od zachodu. Prezbiterium zamknięte trójbocznie. Dach korpusu dwuspadowy kryty blachą prostą. Na pozostałych dachach również założono blachę, dach prezbiterium pięciospadowy. W elewacji wschodniej wieża założona na rzucie kwadratu, w niej znajduje się portal z archiwoltami i stolarką drzwiową drewnianą, dwuskrzydłową, ramowo-płycinową z detalem neogotyckim. W ryzalitach bocznych dostawionych do wieży również zachowała się drewniana stolarka drzwiowa. W wieży znajdują się otwory okienne (dzwonnicze) z żaluzjami ujęte w otworach o łuku pełnym. Wieńczy ją dach wieżowy, ośmiospadowy. Kościół oszkarpowany całościowo z daszkami pulpituowymi. Otwory okienne zakończone łukiem ostrym, okna wielopolowe z metalowymi szprosami i detalem neogotyckim. Podmurówka jest kamienna, widoczne są sterczyny, oculusy, fryzy, gzymsy, blendy. Nawa główna posiada sklepienie kolebkowe, a boczne strop płaski. Na uwagę zasługuje ołtarz główny oraz dwa boczne neogotyckie z 1909 r. z rzeźbami Wincentego Bogaczyka. W ołtarzu głównym znajduje się obraz patrona św. Wawrzyńca. Zabytkowy charakter ma także m.in. chrzcielnica neogotycka z ok. 1909 r., dwa feretrony barokowe z XVIII w., rzeźba św. Jana Napomucena z pierwszej poł. XIX w., krzyż ołtarzowy drewniany barokowy oraz płyta epitafijna Zdzisława Czarnockiego, dziedzica Kątów, z płaskorzeźbą głowy zmarłego, wykonaną w 1920 r. przez Bartłomieja Mazurka. W najbliższym czasie planowane jest odmalowanie prezbiterium.

Fot. 18. Kościół w Pacynie

Źródło: fotografia własna

Skrzeszewy– pałac w założeniu, ob. Zespół Opiekuńczo-Leczniczy dla Dorosłych Zgromadzenia Sióstr Franciszkanek Rodziny Maryi

Pałac w Skrzeszewach wzniesiono w XIX w. w duchu neorenesansowym. Autor projektu nie jest znany. Powstał najprawdopodobniej dla dziedzica Grabskiego. Obecnie mieści się w nim Zakład Opiekuńczo-Leczniczy dla Dorosłych, prowadzony przez Zgromadzenie Sióstr Franciszkanek Rodziny Maryi w

Skrzeszewach. Budynek jest dwukondygnacyjny, 12-osiowy od strony elewacji północnej, wolnostojący, asymetryczny, otynkowany całościowo, ustawiony w południowej części podwórza folwarcznego. Obiekt założono na planie nieregularnym, złożony jest z osobnych brył wzniesionych w kilku etapach. Wybudowany na wysokiej, wyodrębnionej podmurówce, podpiwniczony z niewielkimi okienkami w tej części budynku. Dach o małym kącie nachylenia połaci, w której znajdują się ozdobne lukarny. Wejście główne znajduje się w elewacji południowej, w obszernym ryzalicie, w logii, stolarka drzwiowa jest drewniana, ramowo-płycinowa dwuskrzydłowa z ozdobną listwą przymkową i nadświetlem powyżej. Otwory okienne zamknięte są prosto, częściowo o łuku pełnym. Stolarka okienna jest wielopolowa, z zachowanym w większości wymiarem i kształtem. Charakterystyczną cechą obiektu są dwie rotundy w narożach elewacji zachodniej. W elewacji północnej znajduje się obszerny taras. Z elementów dekoracyjnych wyróżnić można także pilastry, płyciny, boniowane elewacje, konsolki, kolumny jońskie, oculusy, herb rodowy w niszy nad wejściem głównym. Obecnie prowadzone są prace naprawcze przy części elewacji pałacu.

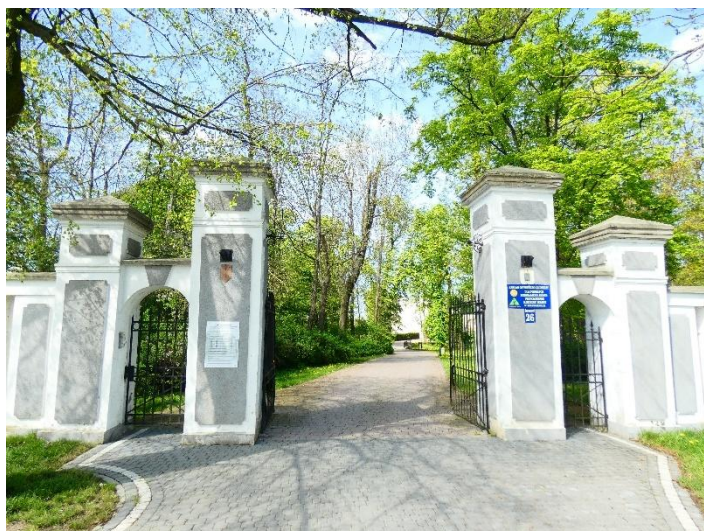

Fot. 19. Pałac w Skrzeszewach

Źródło: fotografia własna

Skrzeszewy – brama w założeniu pałacowo-parkowym

Brama wjazdowa na teren założenia znajduje się w południowo-zachodnim narożniku ogrodzenia. Jest symetryczna i składa się z czterech słupków, dwóch niższych po bokach i dwóch wyższych w środku. Brama jest 3-osiowa z otworami wejściowymi zamkniętymi łukami pełnymi w osi trzeciej i pierwszej. Powyżej znajdują się tynkowane klucze, a nad nimi daszki dwuspadowe. Słupki posiadają wyodrębniony cokół, posiadają tynkowane wybrzuszenia o kształcie prostokątnym z uciętymi narożnikami oraz gzymsy wieńczące i międzykondygnacyjne. Dachy są kopertowe z kamienia sztucznego. Główna brama jest dwuskrzydłowa, metalowa, zwieńczona pionowymi prętami zakończona grotowo. Adekwatne są furtki jednoskrzydłowe po bokach.

Fot. 20. Brama w Skrzyszewach

Źródło: fotografia własna

Skrzyszewy – park w założeniu pałacowo-parkowym

Park znajduje się w północnej części miejscowości, po wschodniej stronie głównej drogi przechodzącej przez wieś. Od strony południowej i północnej ogrodzony jest kamiennym ogrodzeniem, a od zachodniej ogrodzeniem otynkowanym ze słupkami. W narożniku południowo-zachodnim znajduje się historyczna brama. Powierzchnia założenia wynosi ok. 5,6 ha. Posiada zwartą i zachowaną kompozycję oraz kształt zbliżony do prostokąta. Na jego obszarze znajduje się pałac, oficyna oraz dawne budynki gospodarcze folwarku. Park nie jest ogólnodostępny, wejście na jego teren możliwe jest tylko za zgodą właściciela. Stanowi miejsce odpoczynku dla pensjonariuszy Zakładu Opiekuńczo-Leczniczego dla Dorosłych, który prowadzony jest przez Zgromadzenie Sióstr Franciszkanek Rodziny Maryi. Wśród liczego drzewostanu największą grupę drzew stanowią: lipy, kasztanowce, buki, jesiony, klony, graby i robinie. Starodrzew liczy ok. 150-200 lat. Drzewostan występuje w części centralnej, południowej i wschodniej. Zachowane są aleje i szpalery, park jest na bieżąco pielęgnowany. Zgodnie z Centralnym Rejestrem Form Ochrony Przyrody na terenie parku występują pomniki przyrody: jesion wyniosły, dąb szypułkowy o wysokości 24 m i szerokości 327 cm, lipa drobnolistna o wysokości 23 m i szerokości 430 cm, buk pospolity o wysokości 17 m i szerokości 377 cm.

Fot. 21. Park w Skrzyszewach

Źródło: fotografia własna

6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY – ANALIZA SWOT

Ocenę stanu dziedzictwa kulturowego Gminy Pacyna przeprowadzono za pomocą analizy SWOT, w której wskazano mocne i słabe strony, a także szanse i zagrożenia. Poniższe zapisy przedstawione w układzie tabelarycznym wynikają z analizy dokumentów programowych na szczeblu gminnym, wizji terenowej oraz własnych wywodów i spostrzeżeń. Ogółem, jest to cały zbiór wniosków odnoszący się do zasobu kulturowego Gminy Pacyna. Analiza SWOT ma na celu wyłonienie określonych założeń projektowych.

Tabela 11. Analiza SWOT uwzględniająca dziedzictwo kulturowe gminy

Szanse	Zagrożenia
<ol style="list-style-type: none"> 1. Możliwość pozyskania środków zewnętrznych na prace remontowo-konserwatorskie. 2. Potencjał obiektów zabytkowych, w sposób szczególnie obiektów o najważniejszym znaczeniu dla gminy. 3. Prace remontowe i konserwatorskie mające na celu polepszenie stanu zabytków. 4. Zaplanowane prace remontowo-konserwatorskie dworu w Kątach. 5. Zapoczątkowane zmiany w systemie planowania przestrzennego. 6. Prace nad nowym Planem Ogólnym Gminy, które uwzględniają zasadę ochrony dziedzictwa kulturowego. 7. Przyjęcie zaktualizowanej gminnej ewidencji zabytków Zarządzeniem. 8. Nowoczesne techniki informatyczne, narzędzia AI pozwalające na promocję dziedzictwa kulturowego. 9. Konsekwentna i długofalowa polityka na rzecz ochrony zabytków oparta na opracowanej dokumentacji. 10. Edukacja społeczna na rzecz właścicieli obiektów zabytkowych pozwalająca zrozumieć tematykę dziedzictwa kulturowego. 11. Organizacja imprez i wydarzeń kulturowych związanych z lokalną kulturą. 12. Wzrost wykorzystania tradycji, wielokulturowości i dziejów historycznych w działaniach kulturalno-promocyjnych. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Zmniejszające się nakłady budżetu państwa na odnowę zabytków. 2. Postępująca dekapitalizacja zasobu zabytkowego. 3. Bezprawne/samowolne działania przy prywatnych obiektach o walorach zabytkowych i ich rozbiórki. 4. Brak środków na renowację zabytkowych obiektów. 5. Uszkodzenie i zniszczenie zabytków w wyniku działań przyrody: huragany, grad, burze, upały. 6. Uszkodzenie i zniszczenie zabytków w wyniku działań człowieka: podpalenia, rabunek, dewastacja. 7. Zagrożenie dla stanowisk archeologicznych poprzez głęboką orkę, nielegalnych poszukiwaczy. 8. Wysokie koszty remontów obiektów zabytkowych. 9. Niechęć właścicieli obiektów zabytkowych do służb ochrony konserwatorskiej oraz do obowiązujących przepisów względem zabytków. 10. Zanikające tradycje lokalne. 11. Nieatrakcyjność historycznych zawodów ludowych.
Mocne strony	Słabe strony
<ol style="list-style-type: none"> 1. Opracowana i zaktualizowana gminna ewidencja zabytków architektury i budownictwa oraz gminna ewidencja zabytków archeologicznych. 2. Stosunkowo duża liczba zachowanych dworów, pałaców i parków. 3. Występujące zabytki wpisane do rejestru zabytków. 4. Ogólny dobry stan zachowania zabytków z terenu gminy. 5. Duża liczba dobrze zachowanych historycznych nagrobków na cmentarzu parafialnym w Luszyńcu i Pacynie. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Brak dostępu do niektórych zabytkowych obiektów (własność prywatna). 2. Nieoznakowane zabytki rejestrowe niebiesko-białą tablicą. 3. Brak zaewidencjonowanych układów ruralistycznych. 4. Niezadowolający stan części dworów i pałaców. 5. Brak opracowanych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. 6. Niedostateczne wykorzystanie tradycji, wielokulturowości i dziejów historycznych w działaniach kulturalno-promocyjnych

<p>6. Uwzględnienie ochrony zabytków w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy.</p> <p>7. Opracowany gminny plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.</p> <p>8. Przyjęta uchwała w sprawie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach – możliwość finansowania.</p> <p>9. Gromadzone pamiątki i przedmioty historyczne w szkole podstawowej w Pacynie.</p> <p>10. Znaczna liczba działających KGW na rzecz dziedzictwa kulturowego.</p> <p>11. Licznie udokumentowane osoby zasłużone dla gminy.</p> <p>12. Zachowany strój ludowy.</p> <p>13. Funkcjonujące zespoły ludowe.</p> <p>14. Duża liczba informacji o zabytkach na stronie internetowej gminy.</p> <p>15. Aktywnie działający portal „Pacyna – ocalić od zapomnienia”.</p> <p>16. Bogata historia i kultura gminy.</p>	<p>7. Znikoma liczba organizowanych imprez kulturalnych krzewiących postawy lokalne.</p> <p>8. Brak dostatecznej bazy turystycznej.</p> <p>9. Brak szerszej promocji potencjału turystycznego.</p> <p>10. Brak organizacji pozarządowych, fundacji, stowarzyszeń na terenie gminy działających na rzecz ochrony zabytków.</p>
--	---

Źródło: opracowanie własne

7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

Założenia projektowe zostały przedstawione w układzie: priorytet, kierunek działania, zadanie. Wypracowane priorytety są założeniem ogólnym, na który składają się kierunki działań. Na kierunki działań składają się z kolei zadania. Zadania są ostatnim elementem hierarchicznej piramidy będąc jej najmniejszą częścią wskazując najbardziej szczegółowe prace. Priorytety, kierunki i zadania określono w podrozdziałach rozdziału 7.

W art. 4. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, wskazano że ochrona zabytków polega w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Ponadto należy przypomnieć zapisy art. 87 ust.2 odwołujące się do celów GPOnZ:

- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;

- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Dzięki zaangażowaniu władz gminy oraz pracowników samorządowych odpowiedzialnych za sprawy związane z ochroną i opieką nad zabytkami możliwe było wypracowanie założeń projektowych. Te opracowane zostały na podstawie analizy stanu dziedzictwa kulturowego gminy, wizji i inwentaryzacji terenowej zabytków, analizy SWOT, dokumentów strategicznych i planistycznych gminy, diagnozie gminnej ewidencji zabytków, stanu poszczególnych obiektów, a także doświadczeń nabytych w zarządzaniu dziedzictwem kulturowym.

Zaproponowany spójny pakiet rozwiązań, jak i konkretnych zadań powinien przyczynić się do ogólnej poprawy stanu i wizerunku dziedzictwa kulturowego gminy. W sposób szczególny dotyczy to dziedzictwa niematerialnego i materialnego, w tym zabytków z terenu gminy.

7.1. Priorytety gminnego programu opieki nad zabytkami

Wypracowane priorytety Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Pacyna na lata 2026-2029 uwzględniają cele wymienione w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jednocześnie sformułowane zostały w perspektywie wieloletniej.

Wyznaczono następujące priorytety:

- 1. Rewaloryzacja zabytków i dziedzictwa kulturowego.**
- 2. Ochrona i kształtowanie krajobrazu kulturowego.**
- 3. Dokumentacja i badanie dziedzictwa kulturowego.**
- 4. Edukacja, popularyzacja i promocja.**

7.2. Kierunki działań gminnego programu opieki nad zabytkami

Określono długofalowe kierunki działań (wykraczające często ponad 4-letni okres obowiązywania Programu) wraz z oczekiwanymi rezultatami. Wypracowane kierunki działań Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Pacyna na lata 2026-2029 to:

- 1.1. Zapobieganie degradacji zabytków.**
- 1.2. Zwiększenie atrakcyjności zabytków.**
 - 2.1 Ochrona dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego.**
 - 2.2 Zachowanie ładu przestrzennego.**
- 3.1 Prowadzenie gminnej ewidencji zabytków.**
- 3.2 Korzystanie z nowoczesnych technik informatycznych.**
 - 4.1. Edukacja.**
 - 4.2. Popularyzacja.**
 - 4.3. Promocja.**

7.3 Zadania gminnego programu opieki nad zabytkami

W ramach wyznaczonych kierunków działań wskazano zadania wyznaczone na 4 lata obowiązywania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Pacyna na lata 2026-2029. Zgodnie z art. 87 ust 5 z

realizacji programu wójt sporządzi co 2 lata sprawozdanie z realizacji programu i przedstawi je radzie gminy. W związku z powyższym zaproponowane zadania podzielone zostały na 2 etapy. Pierwszy na lata 2026-2027, za który opracowane zostanie sprawozdanie z początkiem 2028 r. oraz drugi przypadający na lata 2028-2029. Sporządzenie sprawozdania będzie miało kluczowy wpływ na realizację pozostałych zadań w latach 2028-2029.

Zadania w okresie 2026-2027 będą miały charakter przygotowawczy, zaś większość pozostałych zadań zrealizowana zostanie w latach 2028-2029. Dla części zadań wyznaczono 4-letni okres obowiązywania. Kolorem niebieskim zaznaczono okres realizacji, zaś kolor biały oznacza brak realizacji w danym etapie. W poniższej tabeli zaproponowano także, kto będzie odpowiadał za wykonanie zadania. Nie jest to jednak podział obligatoryjny, ponieważ realizacja lub część realizacji danego zadania może odbyć się przy udziale/współudziale innych lub dodatkowych podmiotów, których nie można wskazać na obecnym etapie programowania. Niezmiernie ważnym jest współdziałanie władz Gminy z jej jednostkami organizacyjnymi oraz pozostałymi osobami/podmiotami zaangażowanymi w realizację zadań.

W związku z faktem, iż Gmina Pacyna nie jest właścicielem żadnego obiektu zabytkowego, zaproponowane zadania związane są głównie z inicjatywami edukacyjno-promocyjnymi.

Tabela 12. Zadania gminnego programu opieki nad zabytkami

Kierunki działań	Zadania	2026-202	2028-2029	Realizator
Priorytet 1. Rewaloryzacja zabytków i dziedzictwa kulturowego				
1.1 Zapobieganie degradacji zabytków	1. Przeprowadzenie prac remontowo-konserwatorskich dworu w Kątach.			W
	2. Konserwacja ołtarza bocznego w kościele parafialnym pw. św. Stanisława w Luszyńcu.			P
	3. Odmalowanie prezbiterium kościoła parafialnego pw. św. Wawrzyńca w Pacynie.			P
	4. Pomoc właścicielom zabytków w pozyskiwaniu środków zewnętrznych na dofinansowanie prac remontowych i konserwatorskich przy zabytkach.			UG
	5. Aplikowanie o datacje zewnętrzne na dofinansowanie prac przy obiektach zabytkowych.			UG, W
1.2. Zwiększenie atrakcyjności zabytków	1. Podjęcie działań mających na celu oznakowanie zabytków rejestrowych – współpraca ze Starostwem.			UG, St
	2. Przeprowadzenie kwesty na rzecz ratowania historycznych nagrobków w Pacynie i Luszyńcu.			UG, P, Wol
	3. Oznakowanie tablicami informacyjno-historycznymi najważniejszych zabytków gminy.			UG, W
Priorytet 2. Ochrona i kształtowanie krajobrazu kulturowego				
2.1. Ochrona dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego	1. Podjęcie działań mających na celu wyznaczenie nowych pomników przyrody.			UG
	2. Wsparcie w prowadzeniu bieżących prac porządkowych przy zabytkowych zespołach zieleni: parkach podworskich i cmentarzach.			UG, W, Wol
2.2. Zachowanie ładu przestrzennego	1. Opracowanie MPZP z uwzględnieniem zasad ochrony zabytków.			UG
	2. Przyjęcie Planu Ogólnego Gminy uchwałą.			UG
	3. Wydawanie decyzji o warunkach zabudowy, oraz decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego ze szczególnym uwzględnieniem historycznego charakteru miejsca.			UG
Priorytet 3. Dokumentacja i badanie dziedzictwa kulturowego				
3.1. Prowadzenie gminnej ewidencji zabytków	1. Przyjęcie GEZ Zarządzeniem.			UG
	2. Informowanie właścicieli o zmianach w GEZ.			UG
	3. Wydawanie zaświadczeń z Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Pacyna.			UG
	4. Prowadzenie aktualizacji GEZ.			UG
3.2. Korzystanie z nowoczesnych technik informatycznych	1. Wykorzystanie nowoczesnych narzędzi AI do opracowywania krótkich filmów przedstawiających zabytki.			UG
	2. Informowanie mieszkańców gminy o prowadzonych działaniach konserwacyjnych, remontowych, renowacyjnych, rewitalizacyjnych, otrzymanych dotacjach na zabytki, przyznanych dotacjach, itp. poprzez stronę internetową gminy.			UG
	3. Uzupełnienie zakładki „kultura” na stronie internetowej gminy o ciekawe i atrakcyjne informacje związane z Gminą Pacyna.			UG
Priorytet 4. Edukacja, popularyzacja i promocja				
4.1. Edukacja	1. Uczestnictwo pracowników urzędu gminy w szkoleniach i prelekcjach w dziedzinie ochrony zabytków.			UG
	2. Udział w konkursie wojewódzkim pn. „Renowacja Roku Zabytków Mazowsza”.			W

	3. Zachęcanie właścicieli obiektów zabytkowych do udziału w spotkaniach, prelekcjach i wydarzeniach związanych z ochroną zabytków oraz możliwościami finansowania prac remontowych i konserwatorskich przy nich.			UG
4.2. Popularyzacja	1. Przekazanie przedmiotów ważnych dla szkoły, użyczenie innych przedmiotów na tematyczne wystawy czasowe.			UG, S
	2. Organizacja konkursów fotograficznych, plastycznych, konkursów wiedzy o tematyce historii regionu i zachowanego dziedzictwa, w tym kontynuacja konkursu pn. „Pomysłowy witacz dożynkowy”.			UG, GBP, S
	3. Organizacja wycieczek szkolnych do miejsc ciekawych turystycznie.			UG, S
	4. Opracowanie gabloty i zamieszczenie w niej hełmów wojskowych żołnierzy poległych w walce podczas II wojny światowej w kościele w Pacynie.			UG, P
	5. Wspieranie działań dotyczących podtrzymania dziedzictwa kulturowego na rzecz zespołów ludowych i KGW.			UG
4.3. Promocja	1. Wydawanie i wspieranie publikacji (w tym folderów promocyjnych, przewodników) o tematyce historycznej i zabytkoznawczej.			UG, GBP
	2. Zwiększenie liczby imprez i festynów nawiązujących do lokalnych tradycji.			UG
	3. Wytyczenie i oznakowanie oraz tworzenie szlaków edukacyjnych przyrodniczo-historycznych ze szczególnym uwzględnieniem najważniejszych zabytków z terenu gminy.			UG

Źródło: opracowanie własne

Realizatorzy, wykaz skrótów:

GBP – Gminna Biblioteka Publiczna,

P – Parafie,

S – Szkoły,

St – Starostwo,

UG – Urząd Gminy,

W – Właściciele,

Wol - Wolontariusze

8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Realizacja Programu będzie się odbywać poprzez wskazane zadania gminy oraz pozostałych depozytariuszy na rzecz osiągnięcia priorytetów w nim przyjętych. Podstawę niniejszego instrumentarium stanowią obowiązujące przepisy prawne i zawarte w nich regulacje dotyczące instrumentów prawno-ekonomicznych i finansów publicznych.

Zakłada się, że zadania określone w gminnym programie opieki nad zabytkami będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

1. instrumentów prawnych – wynikających z przepisów ustawowych (np. uchwalanie gminnego programu opieki nad zabytkami, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, planu ogólnego gminy, wpis do rejestru zabytków, przyjęcie Zarządzeń w sprawie gminnej ewidencji zabytków, wykonywanie decyzji administracyjnych, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków);
2. instrumentów finansowych (m.in. finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych, aplikowanie o dofinansowanie, korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich i państwowych oraz pożyczki, dotacje, subwencje, nagrody, a także stosowanie finansowania w ramach partnerstwa publiczno-prywatnego);
3. instrumentów koordynacji (m.in. poprzez realizację projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich i powiatowych strategiach, planach zagospodarowania, programach opieki nad zabytkami, itp. oraz pomiędzy dokumentami własnymi gminy. Ponadto współpraca z wojewódzkim konserwatorem zabytków, urzędem marszałkowskim, starostwem, jednostkami własnymi gminy, właścicielami zabytków, parafiami, pozostałymi organizacjami związanymi z ochroną i opieką nad zabytkami oraz współpraca ze wszystkimi realizatorami przypisanymi do zadań w Programie);
4. instrumentów kontrolnych (m.in. monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego, sprawozdanie z realizacji Programu, opracowanie aktualizacji GPOnZ na lata 2029-2032).

9. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

W art. 87 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami Ustawodawca wymienił zadania związane z gminnym programem opieki nad zabytkami. Na podstawie ww. artykułu skonkretyzowano je poniżej na potrzeby niniejszego Programu.

Wójt Gminy Pacyna sporządza na okres 4 lat Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Pacyna. Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Pacyna przyjmuje Rada gminy Pacyna, po uzyskaniu opinii Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Warszawie. Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Pacyna ogłaszany jest w Dzienniku Urzędowym Województwa Mazowieckiego. Z realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Pacyna Wójt Gminy Pacyna sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia Radzie Gminy Pacyna.

Wykonanie sprawozdania powinna poprzedzić ocena poziomu realizacji gminnego programu uwzględniająca:

- a) wykonanie zadań przyjętych do realizacji,
- b) koszt wykonania zadań;
- b) efektywność ich wykonania.

Poniżej wskazano przykładowe kryteria i wskaźniki oceny realizowanych zadań, które mogą być pomocne przy opracowaniu sprawozdania.

W ramach priorytetu **1. Rewaloryzacja zabytków i dziedzictwa kulturowego:**

- liczba obiektów ogółem poddanych pracom remontowym i konserwatorskim;
- wartość finansowa wykonanych prac remontowo-konserwatorskich;
- wartość finansowa przyznanych dotacji na prace remontowe i konserwatorskie przy zabytkach;
- wartość finansowa uzyskanych dotacji na prace remontowe i konserwatorskie przy zabytkach;
- liczba tablic informacyjno-historycznych umieszczonych na zabytkach;
- liczba znaków zabytku rejestrowego umieszczonych na obiektach wpisanych do rejestru;
- wartość finansowa zebranych datków na konserwację zabytkowych nagrobków.

W ramach priorytetu **2. Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego:**

- liczba nowo powołanych pomników przyrody;
- liczba opracowanych MPZP;
- liczba wydanych WZT-ek;
- stopień pokrycia gminy MPZP;

W ramach priorytetu **3. Badanie i dokumentacja zasobu kulturowego:**

- liczba informacji przekazanych właścicielom zabytków o zmianach w GEZ;
- liczba wydanych zaświadczeń z Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Pacyna;
- liczba nowo wstawionych publikacji i informacji związanych z dziedzictwem kulturowym na stronie internetowej gminy;
- liczba odsłon w zakładce „kultura” na stronie internetowej gminy.

W ramach priorytetu **4. Edukacja, popularyzacja i promocja:**

- liczba historycznych przedmiotów przekazanych do Szkoły;
- liczba zorganizowanych konkursów fotograficznych, plastycznych, konkursach wiedzy dotyczących historii regionu i jej zachowanego dziedzictwa;
- liczba zespołów ludowych i KGW, którym udzielono wsparcia;
- liczba szkoleń i prelekcji dot. ochrony zabytków, w których uczestniczyli urzędnicy gminni;
- liczby zorganizowanych imprez i festynów nawiązujących do lokalnych tradycji;
- liczba wycieczek szkolnych do miejsc ciekawych turystycznie;
- liczba dzieci i młodzieży, która brała udział w wycieczkach;
- liczba wydawanych/wspartych publikacji dot. tematyki zabytkoznawczej, historii gminy;
- liczba wytyczonych szlaków turystycznych.

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Niniejszy rozdział ma charakter informacyjny. Poniżej przedstawiono przykładowe możliwości finansowania wskazanych w podrozdziale 7.3. zadań z uwzględnieniem środków:

- publicznych (np. budżet państwa, budżety jednostek samorządów terytorialnych wszystkich szczebli, środki Unii Europejskiej, inne źródła zagraniczne),
- prywatnych (osób fizycznych, fundacji, osób prawnych, kościelnych itp.).

W poszukiwaniu dofinansowania nie można ograniczać się wyłącznie do powszechnie znanych i dostępnych programów. Źródeł należy także szukać w ogłaszanych przez samorzady konkursach na realizację zadań z zakresu edukacji, kultury, promocji, w budżetach tzw. obywatelskich lub partycypacyjnych, a nawet w projektach społecznych dotyczących utworzenia np. klubów seniora, dziennych domów pobytu, przedszkoli, żłobków, gdzie w ramach cross-finansingu możliwe jest dostosowanie budynków, w tym zabytkowych do prowadzenia zajęć. Decydując się na złożenie wniosku, należy liczyć się z tym, że w każdym konkursie wniosków z podobnym zakresem działań wpływa dużo, a uzyskanie dofinansowania nie jest łatwe, m.in. ze względu na z góry przydzieloną alokację środków. Ponadto w zdecydowanej większości konkursów wymagany jest wkład własny. W związku z powyższym wnioskodawca z góry powinien zarezerwować określoną pulę środków.

Źródłami wsparcia działań w obszarze kultury w ramach budżetu państwa są:

- Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków;
- programy MKiDN;
- Rządowy Program Odbudowy Zabytków;
- Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej;
- Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej;
- Wojewódzki Konserwator Zabytków;
- Fundusz Kościelny.

Wsparcie na zabytki prowadzą również jednostki samorządowe:

- środki własne gminy;
- Urząd Marszałkowski;
- Starostwo Powiatowe.

Na działania związane z ochroną i wykorzystaniem zabytków można pozyskać środki z wielu programów w ramach środków europejskich, m.in. takich jak:

- Fundusze Europejskie dla Mazowsza 2021-2027;
- Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021-2027.

Szczegółowe informacje o zasadach i kryteriach możliwości pozyskiwania ww. środków są dostępne na stronach internetowych poświęconych ww. źródłom finansowania. Poniżej scharakteryzowano najbardziej popularne programy pomocowe.

Programy MKiDN 2026

Programy Ministra z zakresu kultury mają na celu dofinansowanie zadań o charakterze projektowym z wyłączeniem stałej działalności kulturalnej podmiotów. Skierowane są do instytucji kultury, organizacji pozarządowych, instytucji filmowych, szkół i uczelni wyższych, jednostek samorządu terytorialnego, podmiotów gospodarczych, kościołów i związków wyznaniowych oraz ich osób prawnych. Dzięki Programom Ministra wsparcie finansowe mogą otrzymać działania z zakresu kultury oraz ochrony

dziedzictwa kulturowego i historycznego, obejmujące m.in. szeroko rozumianą edukację, działalność artystyczną, kulturę cyfrową, działania promujące czytelnictwo, a także projekty infrastrukturalne. Na rok 2026 przewidziano nabory m.in. na następujące programy, które nawiązują do wyznaczonych zadań w programie:

- groby i cmentarze wojenne w kraju - celem programu jest wspieranie opieki nad grobami i cmentarzami wojennymi na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, stanowiącymi materialne świadectwo kluczowych wydarzeń z historii Polski związanych z walką i męczeństwem, a także wspieranie prowadzenia działań naukowych upowszechniających wiedzę na temat tych wydarzeń;
- kultura ludowa i tradycyjna - celem programu jest wspieranie zjawisk związanych ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami (przekształceniami i przemianami) poszczególnych elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania;
- miejsca pamięci i trwałe upamiętnienia w kraju - celem programu jest wspieranie samorządów w zapewnianiu stabilnej opieki nad najważniejszymi miejscami pamięci, stanowiącymi materialne świadectwo wydarzeń kluczowych dla narodowej tożsamości;
- ochrona zabytków - celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne;
- ochrona zabytków archeologicznych - celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.

Rządowy Program Odbudowy Zabytków

Rządowy Program Odbudowy Zabytków jest to Program, który wesprze samorządy w poprawieniu stanu, odbudowie i remontach obiektów zabytkowych przyczyniając się tym samym do poprawy ich stanu i uchroni przed degradacją i niszczeniem. Program dopuszcza finansowanie obiektów posiadających wpis do ewidencji lub rejestru zabytków i będących w posiadaniu jednostki samorządu terytorialnego lub jednostki organizacyjnej podległej jednostce samorządu terytorialnego. Program kierowany jest bezpośrednio do jednostek samorządu terytorialnego, a za ich pośrednictwem również do innych podmiotów zobowiązanych do opieki nad zabytkami. Dofinansowanie będzie przyznawane na realizację zadań inwestycyjnych związanych z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami. Może być przeznaczony na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku prowadzone przez jednostki samorządu terytorialnego albo na udzielenie dotacji samorządowej na takie prace. Dofinansowanie z Programu może wynieść maksymalnie 98% wartości inwestycji, a minimalny wkład własny - 2%. Wnioski będą mogły być składane w aplikacji Polski Ład udostępnionej przez BGK, w jednej z trzech kategorii:

- do 150 000 zł;
- do 500 000 zł;
- do 3 500 000 zł.

W ostatnich latach z terenu Gminy Pacyna w ramach Rządowego Programu Odbudowy Zabytków przyznano następujące dotacje:

- Remont elewacji części budynku oraz przebudowa budynku zakładu opiekuńczo - leczniczego dla dorosłych Zgromadzenia Sióstr Franciszkanek, I nabór 2023 r. – 329 280,00 zł;

- Kompleksowa konserwacja i restauracja Ołtarza Matki Bożej w kościele pw. św. Stanisława Biskupa w Luszyńcu, I nabór 2023 r. – 329 280,00 zł;
- Remont elewacji części budynku oraz przebudowa Zakładu Opiekuńczo - Leczniczego dla Dorosłych Zgromadzenia Sióstr Franciszkanek, II nabór 2023 r. – 397 900,00 zł.

Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW)

Narodowy Fundusz oferuje pożyczki, dotacje oraz inne formy dofinansowania projektów realizowanych m.in. przez samorządy, przedsiębiorstwa, podmioty publiczne, organizacje społeczne a także osoby fizyczne. W sektorze finansów publicznych Narodowy Fundusz jest również największym w Polsce partnerem międzynarodowych instytucji finansowych w obsłudze środków zagranicznych przeznaczonych na ochronę środowiska. NFOŚiGW organizuje również m.in. konkursy dotyczące dofinansowania na prace związane z gruntowymi termomodernizacjami zabytkowych obiektów. Konkursy dotyczą poprawy efektywności energetycznej w budynkach użyteczności publicznej, w tym budynków zabytkowych, a także projekty związane z rewaloryzacją cennych, zabytkowych założeń parkowych.

Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków

Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków prowadzi nabory wniosków o przyznanie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków ze środków budżetu państwa, będących w dyspozycji Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Dla wnioskodawców starających się o dotację docelową obowiązuje Regulamin naboru oraz przyznawania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków ze środków budżetu Państwa będących w dyspozycji Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Ww. regulamin określa zasady i tryb postępowania przy ubieganiu się o dotację celową na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków ze środków budżetu państwa będących w dyspozycji Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w tym:

- uprawnionych wnioskodawców;
- koszty kwalifikujące się do dofinansowania;
- warunki udzielania dotacji celowej;
- tryb naboru wniosków;
- kryteria oceny wniosków.

Aby ubiegać się o dofinansowanie należy założyć konto oraz zarejestrować się przez system Witkac. Wnioski można składać w wyznaczonych naborach.

Fundusz Kościelny

Fundusz Kościelny stanowi wyodrębnioną pozycję w części 43. budżetu państwa - wyznania religijne oraz mniejszości narodowe i etniczne, w dziale 758 – różne rozliczenia, w rozdziale 75822 – Fundusz Kościelny, której dysponentem jest minister właściwy do spraw wyznań religijnych oraz mniejszości narodowych i etnicznych. Maksymalna kwota udzielonej dotacji z Funduszu Kościelnego w roku 2026 nie powinna przekraczać 200.000,00 zł.

Kościelne osoby prawne będą mogły ubiegać się o przyznanie dotacji z Funduszu Kościelnego na realizację w 2025 r. następujących zadań:

1. Konserwacja i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo, bądź orzecznictwo.

2. Wspomaganie kościelnej działalności charytatywno-opiekuńczej.

W ramach zadania 1 dotacje przeznaczane będą, co do zasady, na remonty i prace konserwatorskie zabytkowych obiektów sakralnych (w szczególności: remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, wodnej, kanalizacyjnej, odgromowej). W szczególnie uzasadnionych przypadkach może nastąpić finansowanie z Funduszu Kościelnego remontu ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: instrumenty muzyczne, dzwony) oraz stałych elementów wystroju wnętrz (takich jak np.: ołtarze, polichromie, freski, posadzki). Z Funduszu Kościelnego nie finansuje się co do zasady prac dotyczących otoczenia obiektu (takich jak np.: chodniki, ogrodzenia, trawniki).

Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego

Z budżetu Województwa Mazowieckiego mogą być udzielane dotacje na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze Województwa Mazowieckiego. Zgodnie z Zasadami udzielania i rozliczania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze Województwa Mazowieckiego stanowiącymi załącznik do uchwały Nr XXXV/508/21 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 30 sierpnia 2021 r. ze zm. określono następujące rozdziały:

1. Cel i rodzaj zadań.
2. Wnioskodawcy.
3. Pomoc de minimis i pomoc de minimis w rolnictwie lub rybołówstwie.
4. Wysokość dotacji.
5. Termin i tryb przyznawania dotacji.
6. Przekazanie i rozliczanie dotacji.

Wnioski o udzielenie dotacji jednorocznej i wieloletniej składa się do 15 grudnia roku poprzedzającego rok, w którym planowane jest rozpoczęcie prac określonych we wniosku. W przypadku niewykorzystania całości środków przeznaczonych w budżecie województwa na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach lub ich zwiększenia, mogą być składane wnioski o dotację jednoroczną w drugim terminie, tj. do dnia 15 kwietnia roku, w którym dotacja jednoroczna ma być wykorzystana.

Fundusze Europejskie dla Mazowsza 2021-2027

W ramach priorytetu V – Fundusze Europejskie dla wyższej jakości życia na Mazowszu (cel szczegółowy 4(vi) wzmocnienie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych) realizowane będą następujące typy projektów:

- rozwój infrastruktury do prowadzenia działalności kulturalnej ważnej dla edukacji i aktywności kulturalnej;
- turystyczne szlaki tematyczne i produkty turystyczne (odwołujące się do walorów historycznych, kulturowych, przyrodniczych i kulinarnych).

Grupa docelowa: mieszkańcy WM, w tym osoby ze specjalnymi potrzebami, użytkownicy – odbiorcy, widzowie instytucji kultury, turyści.

W ramach kodu 166. Ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury planuje się przeznaczyć 22 000 000,00 EUR w regionach słabiej rozwiniętych oraz 5 500 000,00 EUR w regionach lepiej rozwiniętych.

W ramach Priorytetu IX – Mazowsze bliższe obywatelom dzięki Funduszom Europejskim (cel szczegółowy 5(i) wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach miejskich) realizowane będą następujące typy projektów:

- ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego;
- rewitalizacja obszarów zdegradowanych.

Grupa docelowa: interesariusze procesu rewitalizacji, zidentyfikowani w gminnych programach rewitalizacji, w tym m.in. mieszkańcy, właściciele, użytkownicy wieczysti nieruchomości i podmioty zarządzające nieruchomościami, podmioty prowadzące lub zamierzające prowadzić działalność społeczną lub gospodarczą; JST i ich jednostki organizacyjne; organy władzy publicznej.

W ramach kodu 166. Ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury planuje się przeznaczyć 30 000 000,00 EUR w regionach słabiej rozwiniętych oraz 11 000 000,00 EUR w regionach lepiej rozwiniętych.

W ramach Priorytetu IX – Mazowsze bliższe obywatelom dzięki Funduszom Europejskim (cel szczegółowy 5(ii) wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego na poziomie lokalnym, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach innych niż miejskie) realizowane będą następujące typy projektów:

- ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego;
- rewitalizacja obszarów zdegradowanych.

Grupa docelowa: interesariusze procesu rewitalizacji, zidentyfikowani w gminnych programach rewitalizacji, w tym m.in. mieszkańcy, właściciele, użytkownicy wieczysti nieruchomości i podmioty zarządzające nieruchomościami, podmioty prowadzące lub zamierzające prowadzić działalność społeczną lub gospodarczą; JST i ich jednostki organizacyjne; organy władzy publicznej.

W ramach kodu 166. Ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury planuje się przeznaczyć 31 387 000,00 EUR w regionach słabiej rozwiniętych.

Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021-2027

Program jest następcą Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko realizowanego w perspektywie finansowej 2014-2020. Jest to program europejski na lata 2021-2027 zarządzany na poziomie krajowym. Przyczyni się do rozwoju gospodarki niskoemisyjnej, ochrony środowiska oraz przeciwdziałania i adaptacji do zmian klimatu. FENIKS wesprze również inwestycje transportowe oraz dofinansuje ochronę zdrowia i dziedzictwo kulturowe. Budżet całego programu: 135 mld zł, wkład UE: 111,7 mld zł. Dotację na zabytki będzie można uzyskać na renowację, konserwację, rewaloryzację i restaurację obiektów zabytkowych (w tym pomników) w przypadku gdy nie będą to pojedyncze interwencje, tylko stanowiąc będą część większego przedsięwzięcia, które wiąże rozwój kultury z rozwojem gospodarczym, włączeniem społecznym i innowacjami społecznymi w skali kraju, regionu lub skali lokalnej. W ramach priorytetu 7. Kultura, działania 7.1 Infrastruktura kultury i turystyki kulturowej wskazano podstawowe informacje, m.in.:

- cel szczegółowy: EFRR.CP4.VI - Wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych;
- instytucję pośredniczącą: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego;
- wysokość alokacji UE: 600 000 000,00 EUR;
- zakres interwencji: 166 - ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury;

- działania: obszar 1 - rozwój infrastruktury kultury (zabytkowej i niezabytkowej), obszar 2 - ochrona i podniesienie atrakcyjności turystycznej obiektów dziedzictwa kulturowego;
- typ beneficjenta: organizacje społeczne i związki wyznaniowe, administracja publiczna, przedsiębiorstwa, kościoły i związki wyznaniowe, jednostki samorządu terytorialnego, administracja rządowa;
- maksymalny % poziom dofinansowania UE w projekcie: 79,71%;
- maksymalny % poziom dofinansowania całkowitego wydatków kwalifikowalnych na poziomie projektu (środki UE + współfinansowanie ze środków krajowych przyznane beneficjentowi przez właściwą instytucję): 100%.

Starostwo Powiatowe w Gostyninie

Na podstawie Uchwały nr V/28/2024 Rady Powiatu Gostynińskiego z dnia 29 sierpnia 2024 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków przyznawane są dotacje na ww. prace dla obiektów położonych na terenie Powiatu Gostynińskiego. Dotacja może być udzielona podmiotowi posiadającemu tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego lub stosunku zobowiązanego.

11. REALIZACJA I FINANSOWANIE PRZEZ GMINĘ ZADAŃ Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTEKÓW

Zaplanowane w podrozdziale 7.3. zadania będą możliwe do wykonania od momentu przyjęcia uchwałą przez Radę Gminy niniejszego Programu do końca 2028 r.

Wdrażanie zadań odbędzie się w miarę dostępnych środków i nakładów pracy. Ich realizacja możliwa będzie poprzez zabezpieczenie określonych środków w budżecie gminy. Zadania dotyczące ochrony zabytków powinny być wprowadzone do wieloletniego programu inwestycyjnego gminy. Wyznaczone w Programie zadania powinny być również uwzględnione w innych dokumentach strategicznych i planistycznych gminy. Część wyznaczonych zadań realizowana będzie przez specjalistów w postaci podmiotów zewnętrznych, którzy zostaną wybrani jako Wykonawcy w drodze obowiązujących przepisów prawa.

W art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wskazano na możliwość finansowania przez gminy prac przy obiektach zabytkowych: dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielona przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dotacja, w zakresie określonym w art. 77, może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków.

Gmina Pacyna udziela dotacji na podstawie Uchwały nr 230/LII/2023 z dnia 12 października 2023 r. w sprawie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub gminnej ewidencji zabytków, położonych na obszarze Gminy Pacyna.

Dotacja z budżetu Gminy Pacyna może być udzielona w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych. Dotacja może być również udzielona do wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, w przypadku: jeżeli stan techniczny zabytku wynikający ze zdarzeń losowych wymaga niezwłocznego podjęcia prac interwencyjnych lub jeżeli zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową, albo wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich. Dotacje przyznaje Rada Gminy Pacyna w formie uchwały.

Zadania określone w Programie realizowane będą w zdecydowanej większości przez Urząd Gminy oraz w mniejszym stopniu w sposób pośredni lub bezpośredni przez pozostałych interesariuszy, do który w sposób szczególny zaliczyć należy:

- Gminna Biblioteka Publiczna w Pacynie;
- parafie z terenu gminy;
- wolontariuszy;
- szkoły podstawowe z terenu gminy;
- Starostwo Powiatowe w Gostyninie;
- Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków w Warszawie;
- Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków Delegatura w Płocku;
- Mazowiecki Urząd Wojewódzki w Warszawie;
- właściciele obiektów zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków;
- instytucje odpowiedzialne za przyznawanie dotacji na zabytki.

W związku z faktem, iż Gmina Pacyna jest niewielką jednostką samorządową o ograniczonych środkach budżetowych, finansowanie zadań wskazanych w tabeli nr 12 będzie prowadzone w miarę realnych możliwości finansowych budżetu gminnego.

Wszelkie uzgodnienia dotyczące zabytków będą prowadzone z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Zaprezentowane w niniejszym programie informacje powinny zostać na nowo uwzględnione w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, strategii rozwoju gminy oraz innych dokumentach o charakterze strategicznym i planistycznym gminy, w których będzie podejmowana tematyka dziedzictwa kulturowego.

12. BIBLIOGRAFIA

Literatura:

1. Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, F. Sulmierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1884, druk „Wieku” Nowy Świat.
2. Geografia regionalna Polski, J. Kondracki, Warszawa 2009 r., Wyd. Naukowe PWN.
3. Geografia osadnictwa, D. Szymańska, Warszawa 2009 r., Wyd. Naukowe PWN.
4. Mały słownik terminów plastycznych, K. Zwolińska, Z. Malicki, 1993 r., Warszawa, Wyd. Wiedza Powszechna.

5. Kronika Pacyny, B. Jagodzińska, M. Komar, M. Pietrzak.
6. Parafia pw. św. Wawrzyńca diakona i męczennika w Pacynie, I. E. Nalej, J. Studziński, Pacyna 2021 r.

Strony internetowe:

www.dane.gov.pl
www.mapy.geoportal.gov.pl
www.wspolzedne-gps.pl
www.igrek.amzp.pl
www.mapy.amzp.pl
www.maps.arcanum.com
www.mapy.zabytek.gov.pl
www.rejestr.io
www.mapio.net
www.mapy.zabytek.gov.pl
www.mkidn.gov.pl
www.isap.sejm.gov.pl
www.samorzad.nid.pl
www.maps.mapywig.org
www.niematerialne.nid.pl
www.openstreetmap.org
www.geoserwis.gdos.gov.pl
www.niezlomni.com
www.facebook.com
www.ethnomuseum.pl
www.crfop.gdos.gov.pl
www.pacyna.e-mapa.net
www.pacyna.mazowsze.pl
www.bip.pacyna.mazowsze.pl
www.gov.pl
www.bip.mwkz.pl
www.mwkz.pl
www.mazovia.pl
www.bip.gostynin.powiat.pl
www.funduszeudlamazowska.eu
www.feniks.gov.pl

13. SPISY

13.1. Spis tabel

Tabela 1. Liczba mieszkańców Gminy Pacyna z podziałem na jednostki	24
Tabela 2. Stanowisko archeologiczne najbardziej zróżnicowane chronologicznie	45
Tabela 3. Zróżnicowanie stanowisk archeologicznych ze względu na określone funkcje	45
Tabela 4. Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków	46
Tabela 5. Obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków	55
Tabela 6. Charakterystyka obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków	57
Tabela 7. Zabytkowe obiekty sakralne	62
Tabela 8. Zabytkowe cmentarze.....	63
Tabela 9. Zabytkowe parki.....	64
Tabela 10. Zabytkowe budynki rezydencjonalne	65
Tabela 11. Analiza SWOT uwzględniająca dziedzictwo kulturowe gminy	76
Tabela 12. Zadania gminnego programu opieki nad zabytkami.....	80

13.2. Spis rycin

Ryc. 1. Gmina Pacyna na tle kraju	22
Ryc. 2. Gmina Pacyna na tle gmin powiatu gostynińskiego	23
Ryc. 3. Przestrzenne rozmieszczenie miejscowości w Gminie Pacyna	24
Ryc. 4. Gmina Pacyna w 1937 r.	29
Ryc. 5. Czarnów w 1940 r.	30
Ryc. 6. Kąty w 1940 r.	31
Ryc. 7. Luszyn w 1940 r.....	32
Ryc. 8. Model w 1940 r.	33
Ryc. 9. Pacyna w 1940 r.	34
Ryc. 10. Skrzyszewy w 1956 r.	35
Ryc. 11. Obszary AZP na terenie Gminy Pacyna	43
Ryc. 12. Lokalizacja cmentarzyska w Modelu.....	47
Ryc. 13. Etnograficzna mapa Polski	50
Ryc. 14. Łowicki strój ludowy.....	52
Ryc. 15. Herb Gminy Pacyna.....	53
Ryc. 16. Rozmieszczenie zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru	58
Ryc. 17. Wzór znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków	59

13.3. Spis wykresów

Wyk. 1. Liczba stanowisk archeologicznych z podziałem na sektory AZP	43
Wyk. 2. Liczba stanowisk archeologicznych z podziałem na miejscowości.....	44
Wyk. 3. Ilość obiektów wpisanych do rejestru zabytków z uwzględnieniem ich funkcji z terenu Gminy Pacyna.....	55
Wyk. 4. Liczba obiektów zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków z podziałem na miejscowości.....	61
Wyk. 5. Stan zachowania zabytków.....	61

13.4. Spis fotografii

Fot. 1. Wnętrze kościoła parafialnego pw. św. Stanisława w Luszynie	38
Fot. 2. Wnętrze kościoła parafialnego pw. św. Wawrzyńca w Pacynie	38
Fot. 3. Nagrobek Józefy z Jankowskich Brzezowskiej w Luszynie z 1880 r.	39
Fot. 4. Cmentarzysko w Modelu.....	47
Fot. 5. Historyczne zbiory w Szkole Podstawowej w Pacynie.....	48
Fot. 6. Zespół Ludowy Pieśni i Tańca Pacyna.....	51
Fot. 8. Cmentarz parafialnym rzymsko-katolicki w Luszynie.....	63

Fot. 9. Park w Modelu	65
Fot. 10. Dwór w Rakowcu.....	66
Fot. 11. Dwór w Czarnowie	67
Fot. 12. Park w Czarnowie	68
Fot. 13. Dwór w Kątach	69
Fot. 14. Park w Kątach.....	69
Fot. 15. Kościół w Luszynie.....	70
Fot. 16. Pałac w Luszynie.....	71
Fot. 17. Ogrodzenie w Luszynie.....	72
Fot. 18. Park w Luszynie	72
Fot. 19. Kościół w Pacynie	73
Fot. 20. Pałac w Skrzyszewach	74
Fot. 21. Brama w Skrzyszewach	75
Fot. 22. Park w Skrzyszewach.....	75

14 ANEKSY

Załącznik 1. Nieruchome zabytki architektury i budownictwa ujęte w gminnej ewidencji zabytków

Lp.	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Datowanie	Uwagi
1	Czarnów	Zespół dworsko-folwarczny	5 dz. 149/1, 149/2	XIX w./pocz. XX w.	Wojewódzka Ewidencja Zabytków
2	Czarnów	Dwór w zespole dworsko-folwarcznym	5 dz. 149/1	1822 r.	Wpis do rejestru zabytków pod nr 538/1145 W z 22.05.1975 r.
3	Czarnów	Park w zespole dworsko-folwarcznym	5 dz. 149/1, 149/2	1822 r.	Wpis do rejestru zabytków pod nr 538/1145 W z 22.05.1975 r.
4	Kąty	Dwór (ruiny)	dz. 190/1	poł. XIX w.	Wpis do rejestru zabytków pod nr 569 z 17.08.1987 r.
5	Kąty	Park	dz. 190/1, 190/2, 190/4, 194, 174 (droga), 78/1	XIX/XX w.	Wpis do rejestru zabytków pod nr 569 z 17.08.1987 r.
6	Kąty	Spichlerz (ruiny)	dz. 190/2	4 ćw. XIX w.	Wojewódzka Ewidencja Zabytków
7	Luszyn	Kościół parafialny pw. św. Stanisława wraz z najbliższym otoczeniem	dz. 30, 29, 31, 32/10, 32/9, 32/6	1595 r.	Wpis do rejestru zabytków pod nr 28/75 W z 23.03.1962 r.
8	Luszyn	Założenie pałacowo- parkowo-folwarczne	dz. 17/2, 17/3, 17/4, 17/5, 35	k. XVIII, XIX w., pocz. XX w.	Wojewódzka Ewidencja Zabytków
9	Luszyn	Pałac w założeniu pałacowo-parkowym	1 dz. 17/4	k. XVIII w.	Wpis do rejestru zabytków pod nr 93/442/62 W z 23.03.1962 r.
10	Luszyn	Stróżówka (kordegarda) w założeniu pałacowo- parkowym	1 dz. 17/4	2 poł. XIX w.	Wpis do rejestru zabytków pod nr 93/442/62 W z 23.03.1962 r.
11	Luszyn	Ogrodzenie w założeniu pałacowo-parkowym	1 dz. 17/4	1 poł. XIX w.	Wpis do rejestru zabytków pod nr 93/442/62 W z 23.03.1962 r.
12	Luszyn	Park w założeniu pałacowo-parkowym	dz. 17/4	1 poł. XIX w.	Wpis do rejestru zabytków pod nr 93/442/62 W z 23.03.1962 r.
13	Luszyn	Gorzelnia w założeniu pałacowo-parkowym	dz. 17/5	1880 r.	Wojewódzka Ewidencja Zabytków
14	Luszyn	Cmentarz parafialnym rzymsko-katolicki	dz. 20	1 poł. XIX w.	Wojewódzka Ewidencja Zabytków
15	Luszyn	Cmentarz wojenny z I wojny światowej	dz. 282	1918 r.	Wojewódzka Ewidencja Zabytków
16	Model	Zespół dworsko- folwarczny	dz. 149/2	XIX w.	Wojewódzka Ewidencja Zabytków

Lp.	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Datowanie	Uwagi
17	Model	Dwór (ruiny) w zespole dworsko-folwarcznym	dz. 149/2	1825 r.	Wpis do rejestru zabytków pod nr 94/443/62 W z 23.03.1962 r.
18	Model	Park w zespole dworsko-folwarcznym	dz. 149/2	XIX w.	Wpis do rejestru zabytków pod nr 94/443/62 W z 23.03.1962 r.
19	Pacyna	Kościół parafialny pw. św. Wawrzyńca	ul. Parkowa 1 dz. 27	1897 – 1901 r.	Wpis do rejestru zabytków pod nr 450 z 17.03.1978 r.
20	Pacyna	Cmentarz parafialny parafii	ul. Łowicka dz. 106	1 poł. XIX w.	Wojewódzka Ewidencja Zabytków
21	Pacyna	Stary cmentarz parafialny	ul. Parkowa dz. 18	1 poł. XIX w.	Obiekt dodany aktualizacją GEZ
22	Rakowiec	Dwór	43 dz. 41	pocz. XX w.	Obiekt dodany aktualizacją GEZ
23	Rybie	Kapliczka przydrożna	dz. 78 (droga)	pocz. XX w.	
24	Rybie	Kapliczka przydrożna	dz. 78 (droga)	pocz. XX w.	
25	Skrzeszewy	Założenie pałacowo-parkowe	26 dz. 82/2, 83/2, 77/84, 84/1, 81	poł. XIX w.	Wojewódzka Ewidencja Zabytków
26	Skrzeszewy	Pałac w założeniu, ob. Zespół Opiekuńczo-Lecniczy dla Dorosłych Zgromadzenia Sióstr Franciszkanek Rodziny Maryi	26 dz. 82/2	3 ćw. XIX w.	Wpis do rejestru zabytków pod nr 96/445/62 W z 23.03.1962 r.
27	Skrzeszewy	Brama w założeniu pałacowo-parkowym	26 dz. 83/2	2 poł. XIX w.	Wpis do rejestru zabytków pod nr 96/445/62 W z 23.03.1962 r.
28	Skrzeszewy	Park w założeniu pałacowo-parkowym	26 dz. 82/2, 83/2, 77/84, 84/1, 81	poł. XIX w.	Wpis do rejestru zabytków pod nr 96/445/62 W z 23.03.1962 r.
29	Skrzeszewy	Oficina w założeniu pałacowo-parkowym	26 dz. 83/2	2 poł. XIX w. (?)	Wojewódzka Ewidencja Zabytków

Źródło: Gminna ewidencja zabytków

Załącznik 2. Nieruchome zabytki archeologiczne ujęte w gminnej ewidencji zabytków

Lp.	Miejscowość	AZP	Nr stanowiska w miejscowości	Nr stanowiska na obszarze	Funkcja obiektu/bliższa chronologia	Uwagi
1	Łuszczanów II	54-53	1	197	1. ślady osadnictwa – nowożytność (kultura polska)	
2	Łuszczanów II	54-53	2	198	1. ślad osadniczy – epoka brązu?	
3	Łuszczanów I, ob. Rybie	54-54	15	8	1. punkt osadniczy – XV w. (kultura polska)	
4	Rybie	54-54	1	11	1. ślad osadniczy – XVII-XVIII w. (kultura polska)	
5	Rybie	54-54	2	12	1. ślad osadniczy – XVI-XVII w. (kultura polska)	
6	Rybie	54-54	3	13	1. ślad osadniczy – XVI-XVII w. (kultura polska)	
7	Rybie	54-54	4	14	1. grodzisko – XVI-XVII w. (kultura polska)	
8	Rybie	54-54	5	15	1. ślady osadnictwa – XVI-XVII w. (kultura polska)	
9	Rybie	54-54	6	24	1. ślady osadnictwa – XVII w. (kultura polska)	
10	Rybie	54-54	7	25	1. osada – XV/XVI-XVII/XVIII w. (kultura polska)	
11	Rybie	54-54	8	26	1. osada – XVII-XVIII w. (kultura polska)	
12	Łuszczanówek	54-54	1	27	1. punkt osadnictwa – kultura łużycka 2. osada – XVI-XVII w. (kultura polska)	
13	Robertów	54-54	1	28	1. osada – XV-XVII w. (kultura polska)	
14	Rybie	54-54	9	29	1. punkt osadnictwa – pradziej 2. osada – XVI-XVII w. (kultura polska)	
15	Wola Pacyńska	54-54	1	34	1. osada – XVI-XVII w. (kultura polska)	
16	Janówek	54-54	1	35	1. punkt osadnictwa – neolit (kultura epoki kamienia)	
17	Janówek	54-54	2	36	1. osada – XVI w. (kultura polska)	W wykazie poprzedniego GEZ jako Wola Pacyńska 54-54/36
18	Wola Pacyńska	54-54	2	38	1. osada – XV/XVI-XVII/XVIII w. (kultura polska)	
19	Anatolin	54-54	1	44	1. osada – XVII-XVIII w. (kultura polska)	
20	Anatolin	54-54	2	45	1. punkt osadnictwa – wczesny-średni okres lateński 2. ślady osadnictwa – XVII-XVIII w. (kultura polska)	
21	Przyłaski	55-53	3	43	1. osada – kultura polska 2. osada – XIV-XV w. (kultura polska)	

Lp.	Miejscowość	AZP	Nr stanowiska w miejscowości	Nr stanowiska na obszarze	Funkcja obiektu/bliższa chronologia	Uwagi
22	Przyłaski	55-53	4	44	1. osada – neolit (kultura pucharów lejkowatych) 2. cmentarzysko – okres lateński 3. ślad osadniczy – XIV/XV w. m(kultura polska)	
23	Przyłaski	55-53	5	45	1. osada – neolit faza wiórecka (kultura pucharów lejkowatych)	
24	Przyłaski	55-53	6	46	1. osada – XIII-XIV w. (kultura prapolska)	
25	Przyłaski	55-53	7	47	1. osada – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)	
26	Przyłaski	55-53	8	48	1. ślad osadniczy – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)	
27	Przyłaski	55-53	9	49	1. osada - okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)	
28	Przyłaski	55-53	10	50	1. osada? – epoka brązu (kultura łużycka)	
29	Przyłaski	55-53	11	51	1. ślad osadniczy – neolit/ wczesna epoka brązu 2. ślad osadniczy – późne średniowiecze (kultura polska)	
30	Przyłaski	55-53	12	52	1. ślad osadniczy – średniowiecze (kultura polska)	
31	Przyłaski	55-53	13	53	1. osada – XII-XIII w. (kultura prapolska) 2. ślad osadniczy – kultura przeworska	
32	Przyłaski	55-53	14	54	1. osada – wczesne średniowiecze (kultura prapolska)	
33	Przyłaski	55-53	15	55	1. osada? – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)	
34	Przyłaski	55-53	16	56	1. ślad osadniczy – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)	
35	Przyłaski	55-53	17	57	1. osada – XIV-XV w. (kultura polska)	
36	Przyłaski-Kąty	55-53		58	1. cmentarzysko – IV-V okres epoki brązu (kultura łużycka)	Brak lokalizacji
37	Raków	55-53	1	59	1. osada – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)	
38	Raków	55-53	2	60	1. osada – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska) 2. ślad osadnictwa - nowożytność	
39	Raków	55-53	3	61	1. ślad osadniczy – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)	
40	Raków	55-53	4	62	1. osada – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)	
41	Raków	55-53	5	63	1. ślad osadniczy – wczesna epoka brązu	

Lp.	Miejscowość	AZP	Nr stanowiska w miejscowości	Nr stanowiska na obszarze	Funkcja obiektu/blizsza chronologia	Uwagi
42	Raków	55-53	6	64	1. osada – halsztat/okres lateński (kultura łużycka)	
43	Raków	55-53	7	65	1. ślad osadniczy – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)	
44	Raków	55-53	8	66	1. ślad osadniczy – neolit (kultura pucharów lejkowatych)	
45	Raków	55-53	9	67	1. osada – XIV-XV w. (kultura polska)	
46	Raków	55-53	10	68	1. ślad osadniczy – średniowiecze (kultura polska)	
47	Raków	55-53	11	69	1. ślad osadniczy - starożytność	
48	Raków	55-53	12	70	1. osada – XI-XII w. (kultura prapolska) 2. ślad osadnictwa – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)	
49	Raków	55-53	13	71	1. ślad osadniczy – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)	
50	Raków	55-53	14	72	1. ślad osadniczy – okres wpływów rzymskich? (kultura przeworska?)	
51	Raków	55-53	15	73	1. ślad osadniczy – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)	
52	Raków	55-53	16	74	1. ślad osadniczy – neolit/wczesna epoka brązu 2. osada – kultura przeworska 3. ślad osadnictwa - starożytność	
53	Raków	55-53	17	75	1. osada – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)	
54	Raków	55-53	18	76	1. osada – XII-XIII w. (kultura prapolska) 2. osada – XIV-XV w. (kultura polska)	
55	Raków	55-53	19	77	1. ślad osadniczy – późne średniowiecze/nowożytność (kultura polska)	
56	Raków	55-53	20	78	1. ślad osadniczy – neolit/wczesna epoka brązu 2. ślad osadniczy – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)	
57	Raków	55-53	21	79	1. osada – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)	
58	Raków	55-53	22	80	1. ślad osadniczy – XVI-XVII w. (kultura polska)	
59	Raków	55-53	23	81	1. ślad osadniczy – późne średniowiecze	
60	Raków	55-53	24	82	1. ślad osadniczy – okres wpływów rzymskich? (kultura przeworska?)	

Lp.	Miejscowość	AZP	Nr stanowiska w miejscowości	Nr stanowiska na obszarze	Funkcja obiektu/bliższa chronologia	Uwagi
61	Raków	55-53	25	83	1. ślad osadniczy – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska) 2. ślad osadniczy – XIV-XV w. (kultura polska)	
62	Raków	55-53	26	84	1. ślad osadniczy – XIV w. (kultura polska)	
63	Raków	55-53	27	85	1. osada – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska) 2. ślad osadniczy – późne średniowiecze	
64	Skrzeszewy	55-53	1	86	1. ślad osadniczy – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)	
65	Skrzeszewy	55-53	2	87	1. osada – późny okres lateński (kultura przeworska)	
66	Skrzeszewy	55-53	3	88	1. osada – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)	
67	Skrzeszewy	55-53	4	89	1. ślad osadniczy – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)	
68	Skrzeszewy	55-53	5	90	1. ślad osadniczy – wczesne średniowiecze (kultura prapolska)	
69	Skrzeszewy	55-53	6	91	1. ślad osadniczy – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)	
70	Skrzeszewy	55-53	7	92	1. ślad osadniczy – późne średniowiecze (kultura polska)	
71	Skrzeszewy	55-53	8	93	1. osada – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska) 2. osada – XIII w. (kultura prapolska)	
72	Skrzeszewy	55-53	9	94	1. ślad osadniczy – wczesne średniowiecze (kultura prapolska)	
73	Skrzeszewy	55-53	10	95	1. ślad osadniczy – okres wpływów rzymskich? (kultura przeworska?)	
74	Skrzeszewy	55-53	11	96	1. osada – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska) 2. ślad osadniczy – średniowiecze/nowożytność	
75	Skrzeszewy	55-53	12	97	1. osada – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska) 2. osada – IX-XI w. (kultura prapolska)	
76	Skrzeszewy	55-53	13	98	1. osada – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)	
77	Skrzeszewy	55-53	14	99	1. osada – późny okres lateński (kultura przeworska)	
78	Skrzeszewy	55-53	15	100	1. osada – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)	

Lp.	Miejscowość	AZP	Nr stanowiska w miejscowości	Nr stanowiska na obszarze	Funkcja obiektu/blizsza chronologia	Uwagi
79	Skrzeszewy	55-53	16	101	1. osada – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska) 2. ślad osadniczy - nowożytność	
80	Skrzeszewy	55-53	17	102	1. ślad osadniczy – neolit/wczesna epoka brązu 2. ślad osadniczy – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska)	
81	Skrzeszewy	55-53	18	103	1. ślad osadniczy – epoka brązu (kultura łużycka)	
82	Skrzeszewy	55-53	19	104	1. ślad osadniczy – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska) 2. ślad osadniczy – późne średniowiecze (kultura polska)	
83	Skrzeszewy	55-53	20	105	1. osada? – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska) 2 ślad osadniczy - nowożytność	
84	Skrzeszewy	55-53	21	106	1. ślad osadniczy – XV-XVI w. (kultura polska)	
85	Skrzeszewy	55-53	22	107	1. osada? – XIV-XV w. (kultura polska)	
86	Sejkowice	55-54	1	1	1. skarb – ok 1040 r. (kultura wczesnego średniowiecza)	Brak lokalizacji
87	Model	55-54	1	2	1. cmentarzysko – wczesna epoka żelaza (kultura pomorska)	Wpis do rejestru zabytków decyzją nr 792 z dnia 16.12.1968 r.
88	Luszyn	55-54	1	3	1. cmentarzysko – a-okres lateński, b-okres rzymski	Brak lokalizacji
89	Pacyna	55-54	1	4	1. cmentarzysko – okres lateński (kultura pomorska)	Brak lokalizacji
90	Luszyn	55-54	2	5	1. ślad osadnictwa - nieokreślone	Brak lokalizacji
91	Sejkowice	55-54	2	6	1. ślad osadnictwa – starożytność 2. ślady osadnictwa – wczesne średniowiecze 3. cmentarzysko – nieokreślona 4. ślady osadnictwa – XIV-XVI w. (późne średniowiecze, okres nowożytny)	
92	Luszyn	55-54	3	7	1. ślad osadnictwa – neolit (kultura amfor kulistych)	Brak lokalizacji
93	Łuszczanówek	55-54	2	8	1. cmentarzysko – wczesna epoka żelaza (kultura grobów kłozowych)	Brak lokalizacji
94	Wola Pacyńska	55-54	3	9	1. ślad osadnictwa – XI-XIII w. (wczesne średniowiecze?) 2. ślady osadnictwa – XVI w. (okres nowożytny)	W wykazie poprzedniego GEZ jako Janówek 55-54/9

Lp.	Miejscowość	AZP	Nr stanowiska w miejscowości	Nr stanowiska na obszarze	Funkcja obiektu/bliższa chronologia	Uwagi
95	Słomków	55-54	1	10	1. ślady osadnictwa – XI-XIII w. (wczesne średniowiecze)	
96	Słomków, ob. Rybie	55-54	2	11	1. ślad osadnictwa – epoka kamienia-epoka żelaza 2. ślady osadnictwa – XII-XIII wiek? (wczesne średniowiecze?)	
97	Słomków	55-54	3	12	1. ślad osadnictwa – epoka kamienia-epoka żelaza	W wykazie poprzedniego GEZ jako Janówek 55-54/12
98	Słomków	55-54	4	13	1. ślad osadnictwa – wczesna epoka żelaza-okres lateński (kultura grobów kloszowych)	
99	Słomków	55-54	5	14	1. ślad osadnictwa – wczesne średniowiecze?	
100	Słomków	55-54	6	15	1. ślady osadnictwa - starożytność	
101	Słomków	55-54	7	16	1. ślady osadnictwa – neolit?	
102	Słomków	55-54	8	17	1. ślady osadnictwa – II-III okres epoki brązu (kultura trzciniecka?)	
103	Słomków	55-54	9	18	1. ślad osadnictwa – XII-XIII w. (wczesne średniowiecze)	
104	Słomków	55-54	10	19	1. ślady osadnictwa – epoka brązu-epoka żelaza	
105	Łuszczanówek	55-54	3	20	1. ślad osadnictwa – XII-XIII w. (wczesne średniowiecze)	
106	Łuszczanówek	55-54	4	21	1. ślady osadnictwa – mezolit-neolit 2. ślad osadnictwa - starożytność	
107	Łuszczanówek	55-54	5	22	1. ślad osadnictwa – neolit?	
108	Łuszczanówek	55-54	6	23	1. ślady osadnictwa – X-XIII w. (wczesne średniowiecze)	
109	Słomków	55-54	11	24	1. wieś historyczna – XVI-XIX w. (okres nowożytny)	
110	Sejkowice	55-54	3	25	1. ślad osadnictwa – starożytność-wczesne średniowiecze 2. ślady osadnictwa – epoka brązu-wczesna epoka żelaza? (kultura łużycka) 3. ślad osadnictwa – okres wpływów rzymskich? (kultura przeworska?)	
111	Pacyna	55-54	2	26	1. ślady osadnictwa – XI-XIII (XIV) w. (wczesne średniowiecze-późne średniowiecze)	
112	Sejkowice	55-54	4	27	1. ślady osadnictwa – X-XIII w. (wczesne średniowiecze)	
113	Anatolin	55-54	3	28	1. ślad osadnictwa – XII-XIII w.? (wczesne średniowiecze?) 2. ślady osadnictwa – XVI-XX w. (okres nowożytny)	

Lp.	Miejscowość	AZP	Nr stanowiska w miejscowości	Nr stanowiska na obszarze	Funkcja obiektu/blizsza chronologia	Uwagi
114	Podczachy	55-54	1	29	1. ślad osadnictwa – epoka kamienia-epoka żelaza	
115	Podczachy	55-54	2	30	1. ślad osadnictwa – epoka kamienia-epoka żelaza 2. ślad osadnictwa – XI-XII wiek (wczesne średniowiecze)	
116	Remki	55-54	1	31	1. ślady osadnictwa – wczesne średniowiecze?	
117	Remki	55-54	2	32	1. ślad osadnictwa - starożytność	
118	Luszyn	55-54	4	33	1. ślady osadnictwa – X-XI w. (wczesne średniowiecze)	
119	Luszyn	55-54	5	34	1. osada – okres rzymski (kultura przeworska) 2. ślad osadnictwa – wczesne średniowiecze	
120	Model	55-54	2	35	1. ślady osadnictwa – okres rzymski (kultura przeworska)	
121	Model	55-54	3	36	1. ślad osadnictwa – okres rzymski? (kultura przeworska?)	
122	Pacyna	55-54	3	37	1. ślady osadnictwa – X-XI w. (wczesne średniowiecze) 2. ślady osadnictwa – XV-XIX w. (późne średniowiecze, okres nowożytny)	
123	Skrzeszewy	55-54	23	38	1. ślady osadnictwa – XII-XIV w. (wczesne średniowiecze)	
124	Model	55-54	4	39	1. ślady osadnictwa – epoka brązu-młodszy okres rzymski?	
125	Model	55-54	5	40	1. ślad osadnictwa – XI-XII w. (wczesne średniowiecze)	
126	Model	55-54	6	41	1. osada – młodszy okres przedrzymski-starszy okres rzymski (kultura przeworska)	
127	Model	55-54	7	42	1. ślady osadnictwa – wczesna epoka żelaza? (kultura grobów kloszowych?) 2. ślady osadnictwa – okres rzymski?	
128	Model	55-54	8	43	1. ślady osadnictwa – X-XI w. (wczesne średniowiecze)	
129	Pacyna	55-54	4	44	1. ślady osadnictwa – okres rzymski?	
130	Model	55-54	9	45	1. ślady osadnictwa – starożytność 2. ślady osadnictwa – X-XI w. (wczesne średniowiecze)	
131	Podczachy	55-54	3	46	1. ślady osadnictwa – XII-XIII w. (wczesne średniowiecze)	
132	Kamionka	55-54	1	47	1. wieś historyczna – XIX w. (okres nowożytny)	
133	Łuszczanówek	55-54	7	48	1. ślady osadnictwa – XVI-XVII w. (okres nowożytny)	

Lp.	Miejscowość	AZP	Nr stanowiska w miejscowości	Nr stanowiska na obszarze	Funkcja obiektu/bliższa chronologia	Uwagi
134	Model	55-54	10	49	1. wieś historyczna – XVI-XIX w. (okres nowożytny)	
135	Pacyna	55-54	5	50	1. wieś historyczna – XV-XIX w. (późne średniowiecze, okres nowożytny)	
136	Podczachy	55-54	4	51	1. wieś historyczna – XIV-XIX w. (późne średniowiecze, okres nowożytny)	
137	Remki	55-54	3	52	1. wieś historyczna – XVI-XX w. (okres nowożytny)	
138	Sejkowice	55-54	5	53	1. wieś historyczna – 2 poł. XV-XX w. (okres nowożytny)	
139	Podatkówek	56-53	1	40	1. ślad osadnictwa - starożytność	
140	Rakowiec	56-53	1	41	1. ślad osadnictwa – XV-XVIII w.	
141	Rakowiec	56-53	2	42	1. ślad osadnictwa – starożytność 2. ślad osadnictwa – XVII-XVIII w.	
142	Rakowiec	56-53	3	43	1. ślad osadnictwa – halsztat faza CD (kultura łużycka?) 2. punkt osadniczy – okres wpływów rzymskich? (kultura przeworska) 3. ślad osadnictwa – wczesne średniowiecze	
143	Rakowiec	56-53	4	44	1. osada – okres wpływów rzymskich (kultura przeworska) 2. punkt osadniczy – XI-XII w.	
144	Rakowiec	56-53	5	45	1. ślad osadnictwa – starożytność 2. osada – XII-XIII w. 3. ślad osadnictwa – XV w.	
145	Rakowiec	56-53	6	46	1. ślad osadnictwa - starożytność	
146	Skrzeszewy	56-53	23	47	1. ślad osadnictwa - starożytność	W wykazie poprzedniego GEZ jako Rakowiec 55-54/47
147	Skrzeszewy	56-53	24	48	1. ślad osadnictwa – starożytność 2. ślad osadnictwa – późne średniowiecze	
148	Rakowiec	56-53	7	79	1. osada – okres pradziejów 2. osada – wczesne średniowiecze	
149	Gajew	56-54	1	1	1. nieokreślone – okres wpływów rzymskich	
150	Stępów	56-54	10	87	1. ślad osadnictwa - średniowiecze	
151	Stępów	56-54	9	88	1. ślad osadnictwa – neolit (kultura pucharów lejkowatych) 2. osada? – wczesne średniowiecze 3. ślad osadnictwa - nowożytność	

Źródło: Gminna ewidencja zabytków

UZASADNIENIE

Obowiązek sporządzania na okres 4 lat gminnego programu opieki nad zabytkami nakłada na wójta art. 87 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Zgodnie z art. 87 ust. 3 ww. ustawy program przyjmuje rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Program jest ogłaszany w wojewódzkim dzienniku urzędowym.

Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków pismem z dnia 12.03.2026 r. znak: DP.5120.4.2025.MZ pozytywnie zaopiniował Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Pacyna na lata 2026-2029.

Uwzględniając powyższe przyjęcie uchwały jest uzasadnione.